Микола Кугутяк

Галичина: сторінки історії

МИКОЛА КУГУТЯК

ГАЛИЧИНА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

НАРИС СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ
(XIX ст. — 1939 р.)

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
1993

У книзі висвітлено національне та державно-політичне відродження галицьких українців, їх звитяжну та драматичну боротьбу за визволення протягом XIX ст. — 1939 р.

Для вчителів, студентів, викладачів, усіх, кого цікавить історія краю.

Рецензенти:

Професор, доктор В. Коснк (Париж)
Професор, доктор історичних наук О. Карпенко
(Івано-Франківськ)
Художник І. Деркач

ПЕРЕДМОВА

Галичина — прадавня українська земля. Насильно відірвана від матері України, поневолена протягом 600 років різними іноземними державами, вона зазнала нечуваного національного, релігійного і політичного гніту.

Потрапивши в кінці XVIII ст. до складу Австрійської монархії, українське населення Галичини опинилося під подвійним гнітом — державно-бюрократичного апарату і польської шляхти, які намагалися знищити його культуру, мову, витравити із свідомості почуття єдності з братами над Дніпром. Прикриттям загарбницької політики правлячих кіл служили твердження їх ідеологів про неукраїнський характер Галичини, відсутність української нації або ж її нездатність до самостійного державного життя.

Могутній національно-визвольний рух українців Галичини в XIX — на початку XX ст. перекреслив подібні концепції, засвідчив перед усім світом незнищенність українського народу, його прагнень до вільного демократичного розвитку, власної державності.

Започатковане самовідданою працею в ім'я рідного народу Перемишльським гуртком і «Руською трійцею» національне відродження у Галичині уже в 1848 р. підняло до свідомого громадського і культурно-освітнього життя ширші верстви українського суспільства. Головна Руська Рада — перша політична організація галицьких українців, утворена в 1848 р. з представників

греко-католицького духовенства (єдина на той час освічена верства народу), у першому ж своєму документі проголосила єдність з усім українським народом, виступила за об'єднання українських земель в Австрії в окремий коронний край із своїм сеймом і адміністрацією, повела боротьбу за українську культуру.

Нові суспільно-політичні рухи другої половини XIX ст., народовський і радикальний, представлені молодою світською інтелігенцією, розбудили широкі народні маси. Жертовною працею кількох поколінь української інтелігенції у краї була створена густа мережа культурно-освітніх, господарських і молодіжних товариств та організацій, які сприяли розвитку національної свідомості, утвердженню людської гідності.

Всупереч політиці австрійської адміністрації і польської шляхти, власних консервативно-реакційних чинників, галицькі українці, спираючись на конституційні, легітимно-правові передумови, зуміли вибороти своє парламентське і сеймове представництво, створити громадські і політичні організації, пресу.

Здобутки українського культурно-освітнього і політичного руху в Галичині стали можливими значною мірою завдяки дійовій підтримці всієї передової української громадськості. З краєм була тісно пов'язана літературна і громадська діяльність П. Куліша, О. Кониського, В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Грушевського та ін. Інтерес наддніпрянських українців до Галичини посилювався у зв'язку з жорстокими репресіями царського режиму, переслідуванням і забороною найменших проявів національно-культурного і політичного життя. За таких обставин Галичина з її конституційними свободами, на думку провідних українських діячів, мала стати осередком всеукраїнського культурного і політичного руху. При їх матеріальній і моральній підтримці у Галичині було засновано українські газети, видавництва, друкувалися шкільні підручники, твори українських письменників, у 1873 р. відкрито Товариство імені Шевченка. «Весь сей приток духовних сил, а почасти — і матеріальних засобів з російської України, — писав Михайло Грушевський, — дуже зміцнив українське житє Галичини і багато йому причинив розвитку. З другого боку для України російської Галичина з сього часу стає справді вікном на світ, що не давало їй заснути в темряві тодішніх заборон. На галицькім грунті, на галицьких відносинах, в галицьких виданнях ставилися, випробовувалися й рішалися ріжні питання со-

ціальні, політичні, національні. Через те галицькі відносини викликали незвичайне заінтересуване серед свідомійших російських українців»[1]. Національно-визвольний рух на західноукраїнських землях набував всеукраїнського значення.

Нова розстановка суспільних сил, яка сформувалася у Галичині в кінці XIX ст., спричинилася до створення нової структури українського політичного руху, виникнення партійної системи, характерною рисою якої була наявність впливової центристської (Українська національно-демократична партія), двох лівих (Українська радикальна партія і Українська соціал-демократична партія) і однієї консервативної (Католицький руський народний союз) партій, а також москвофільського руху. Таке співвідношення сил збереглося до початку першої світової війни. Три основні крайові політичні сили в особі націонал-демократів, радикалів і соціал-демократів виступили за політичну самостійність України.

В огні воєн і національно-демократичних революцій галицькі селяни, робітники, інтелігенція, за прикладом своїх наддніпрянських братів, у 1918 р. відновили Українську державу в Галичині, одностайно висловились за її злуку з Українською Народною Республікою. Пріоритет національної ідеї, свободи рідного народу дав змогу відвернути у краї кровопролитну громадянську війну, об'єднати всі впливові політичні сили і спрямувати їх на захист Української держави від зовнішніх ворогів. На вівтар свободи галицька земля поклала численні жертви Українських Січових Стрільців і вояків Української Галицької Армії. Однак переважаюча агресивна сила іноземних завойовників спричинилася до поразки визвольних змагань, втрати державності і чергового розшматування українських земель.

Проте боротьба не була марною. Вона переплавила етнічно-мовну спільність на свідому своїх людських, національних і політичних прав націю. Новітній український національно-політичний рух, започаткувавшись від федералістичних ідей кирило-мефодіївців, під впливом подій 1917—1920 рр. (на зразок інших національних програм) остаточно звернув до ідеї самостійності. «Раз відчута буде — у кого з національних, у кого з економічних причин — потреба політичної самостійності України, — пророче зазначив Іван Франко, — то

---

[1] Грушевський М. Ілюстрована історія України — Нью Йорк — 1990. — С. 509.

справа ця ввійде на порядок дня політичного життя Європи і не зійде з нього, поки не здійсниться»[1].

Потрапивши з волі Ради послів держав Заходу до складу Польщі, Галичина опинилася у тяжких умовах. Польський уряд спрямував свої зусилля на знищення українського національного руху, полонізацію населення (з 2417 українських шкіл, які існували за Австро-Угорщини, залишилося в 1937 р. 352)[2], насадження на українських землях колоністів з корінних польських земель.

Однак уже ніщо не могло спинити український визвольний рух. Незважаючи на переслідування, галицькі українці спільною працею зуміли утримати і розбудувати свої установи: «Просвіту», «Рідну Школу», «Сільський Господар», Товариство купців і промисловців, розвинути український кооперативний рух.

Нове покоління борців за волю України, виховане на традиціях визвольних змагань дідів і батьків, згуртувавши сили в новітніх політичних партіях і рухах, віддало весь свій талант, працю, а часто й життя боротьбі за права народу. У літопис визвольних змагань було вписано нові славні сторінки. Проте шлях до волі ще був довгий і кривавий.

* * *

Проблема національно-визвольних змагань українського народу була однією з найбільш сфальсифікованих ділянок в історії України. Повною мірою це стосується історії зародження і розвитку українського суспільно-політичного руху в Галичині.

Сьогодні, в час розбудови Української держави і національно-культурного відродження, у нас обмаль науково вивіреної літератури, яка б висвітлювала складну історичну долю рідного краю. Підготовлена на документальних матеріалах, з використанням кращих здобутків історичної науки в Україні та діаспорі, пропонована праця має своїм завданням у доступній формі без ідеологічних перекручень розкрити процес національно-політичного та державного відродження галицьких українців, їх звитяжну і драматичну боротьбу за визволення протягом XIX ст. — 1939 р.

---

[1] Франко І. Ukraina irredenta. В кн.: Вивід прав України. — Нью-Йорк — 1964. — С. 137

[2] Енциклопедія Українознавства. Т. 1. — Париж—Нью-Йорк. — 1955. — С. 347.

Автор висловлює сердечну подяку стипендіальній комісії фонду імені Антона Степановича Синявського, управлінню освіти держадміністрації Івано-Франківської області, редакції газети «Галичина», які виступили спонсорами цього видання, а також тим, хто сприяв підготовці книги.

І. ПОЧАТКИ ВІДРОДЖЕННЯ

1. НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ

Галичина, тобто територія, де тепер розташовані Львівська, Івано-Франківська і Тернопільська області, з найдавніших часів була складовою частиною українських земель.

У IX ст. Галичина повністю входила до складу Київської держави і становила її західну околицю. В XII—XIV ст. ці землі входили до складу Галицького, а пізніше Галицько-Волинського князівства.

Скориставшись ослабленням військової потужності руських земель в результаті їх феодального роздроблення, Польща в 1387 р. остаточно захопила Галичину і володіла нею до 1772 р.

Галичина в нових історичних умовах. Кінець XVIII ст. ознаменувався рядом подій, які викликали важливі зміни в Україні. Перестала існувати польська держава. Правобережна Україна була приєднана до Лівобережної, що перебувала під владою царської Росії. Катерина II скасувала Гетьманщину, а в 1775 р. послане нею військо зруйнувало Запорізьку Січ. Галичину за першим поділом Польщі (1772) захопила Австрія. Остання у 1774 р. окупувала звільнену від турецьких військ Буковину. Ще раніше у складі Угорського королівства опинилося Закарпаття. Таким чином, українські землі були розшматовані імперіями.

Галичина, насильно об'єднана з польськими землями, одержала урядовий титул — королівство Галіції і Лодомерії (Володимирії) з великим князівством Краківським і князівствами Освенцімським та Заторським. Безпідставно всі ці землі дістали скорочену назву Галіція (Галичина), яку умовно поділяли на східну (українську) і західну (польську)[1]. Насправді ж під поняттям «Галичина» до 1772 р. розуміли українські землі Руського і Белзького воєводств, поділених Австрією на 12 округів: Коломийський, Чортківський, Тернопільський, Бережанський, Перемишлянський, Львівський, Станіславський, Золочівський, Жовквівський, Самбірський, Стрийський, частина Сяноцького. Поділ на Східну і Західну Галичину, який виник за часів панування Австрії, треба вважати умовним. За історичною традицією називатися Галичиною могли тільки українські землі. Тому назви Галіція, Східна Галичина повинні поступитися місцем перед назвою, вживаною ще в першій половині XIX ст., — Галичина[2]. Об'єднання польських і українських земель в одну адміністративну одиницю польська шляхта використала для здійснення своїх загарбницьких планів. Галичину вона розглядала тепер уже як частину єдиної польської території, як законний «польський стан посідання».

Вся Галицька провінція займала 78,5 тис. кв. км. З цього на українську частину припадало 55,7 тис. кв. км[3]. За першим австрійським переписом 1773 р. у східній частині краю проживало 1820 тис. чол., українці становили 71%, поляки — 22%, євреї — 7%[4].

Потрапивши під владу Австрії, Галичина опинилася в інших політичних умовах, ніж була досі. В колишній Речі Посполитій влада короля була обмежена широкими правами шляхти. Через своїх делегатів шляхта у польському сеймі ухвалювала закони, встановлювала податки, кількість війська, оголошувала війну й укладала мир. Судова, законодавча і виконавча влади перебували у руках шляхти. Значними соціальними й політичними правами та привілеями було наділене римо-

---

[1] Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. — Львів. — 1954. — С. 13—14.

[2] Гербільський Г. Ю. Передова суспільна думка в Галичині. — Львів. — 1959. — С. 14—15.

[3] Енциклопедія Українознавства. Т. 1. — Париж—Нью-Йорк. — 1955. — С. 342.

[4] Копчак С. І. Населення українського Прикарпаття (Історико-демографічний нарис). — Львів. — 1974. — С. 43.

католицьке духовенство. Міщанство як особисто вільне мало самоуправління, однак політичними правами не володіло. Селянство перебувало в тяжкій панщизняній неволі. Вся земля належала королю, шляхті, духовенству. Для селян шляхтич був судом, законом і екзекутором. Ніхто не захищав їх від сваволі шляхти [1].

Православну церкву і протестантів переслідували. Державну посаду міг обійняти тільки католик. Шляхта, римо-католицьке духовенство робили все, щоб полонізувати українське населення. Від братських шкіл залишилися самі рештки. Існувало декілька монастирських шкіл та 4 гімназії, з яких 3 утримували єзуїти і лише 1 — василіани, але й вона була латинсько-польською [2].

На захоплених українських землях Австрія зберегла панівне становище польської шляхти, яка продовжувала користуватися соціальними привілеями, володіти землею, експлуатувати селян на панщині. Однак закони в Австрії видавав цісар, а не шляхта. Він призначав і змінював виконавчий уряд, суддів, губернаторів. Польська шляхта, зберігши маєткові права, була обмежена в управлінні державою.

Австрійський цісар Йосиф II, намагаючись модернізувати феодальні порядки, відповідно до ідейних настанов освіченого абсолютизму, проводив велику реформаторську діяльність. На думку сучасників, він випередив Велику Французьку Революцію. Окремим законом цісар надав право селянам скаржитися до суду на сваволю панів. Розмір панщини, згідно з цісарським указом від 16 червня 1786 р., не перевищував трьох днів на тиждень. Новий карний закон забороняв застосовувати у слідстві тортури. 10 лютого 1789 р. було видано патент про податки, який визначав їх величину для селян і шляхти. Однак після смерті Йосифа II (1790 р.) його наступник Леопольд II, підтриманий шляхтою, скасував два останні закони. Наступник Леопольда Франц II у 1798 р. видав закон про викуп з панщини, але за згодою поміщика [3]. «Після австрійських законів, — писав І. Франко, — хлоп не був уже панська власність і грунт його не був панська власність,

---

[1] Герасименко М. П. Аграрні відносини в Галичині. — К., 1959. — С. 39—40.

[2] Кравець М. М Іван Франко — історик України. — Вид-во Львів у-ту — 1971 — С 62

[3] Стахів М. Над берегом пропасти. Коротка історія українського політичного руху в новітніх часах — Львів. — 1937 — С. 48.

та, проте, права його були мало чим більші від прав робочої худоби»[1].

У церковних справах цісар обмежив самовладу римо-католицької церкви в державі, окремим законом було визначено плату за треби, обмежено число свят, монастирів, заборонено зноситись з Римом без дозволу цісаря. В 1781 р. Йосиф II видав патент, який дозволяв сповідувати будь-яку віру. Греко-католицьке духовенство зрівнювалось у правах з римо-католицьким.

Політика австрійського уряду в Галичині. Хоча становище українських земель під Австрією стало дещо кращим, однак і австрійський уряд дивився на Галичину як на предмет визиску. Чиновники численного австрійського бюрократичного апарату прагнули швидкої наживи. Важким тягарем на плечах українського селянства залишалася польська великоземельна дідична аристократія.

Галичиною керував намісник австрійського імператора, в руках якого була зосереджена вся адміністративна влада. Намісником, як правило, призначався один із великих польських поміщиків. Владні функції на місцях здійснювали старости, власники маєтків або їх заступники-мандатори. Крім того, існували органи місцевого самоврядування, функції якого зводились до господарських питань, освіти, санітарії.

Основна маса українського населення Галичини була скупчена в селах. На Прикарпатті сільське населення становило 82% загальної чисельності[2]. Польська шляхта, прагнучи полонізувати українські землі, намагалась перетворити галицькі міста в свої форпости і тому ускладнювала доступ до них українського населення.

Соціально-економічне життя краю в кінці XVIII — на початку XIX ст. характеризувалося розвитком панщинного господарства, зростанням безземелля і розшаруванням селян[3]. Аграрне питання залишалось основним. Пекучою потребою було розкріпачення селян. За користування поміщицькою землею вони відробляли панщину, сплачували чинш *, виконували багато інших повинностей на користь поміщика (домінії). Село по-

---

[1] Франко І. Що то була панщина? Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 44, кн. 2. — С. 498.

[2] Копчак С. І. Населення Українського Прикарпаття (Історико-демографічний нарис). — Львів. — 1974. — С. 80.

[3] Герасименко М. П. Аграрні відносини в Галичині. — К., 1959. — С. 112—113.

* Чинш — грошові платежі селян на користь поміщика.

винно було купувати горілку в пана, який мав право пропінації — виробництва і продажу горілки. Селянин сплачував державний податок, ніс тяжку багаторічну службу-рекрутчину. Закріпачені польськими поміщиками, українські селяни були позбавлені будь-яких прав. «Пан сам або через свого мандатора, — писав І. Франко, — стягав із хлопів цісарський податок, вибирав рекрута, іменував громаді війта й присяжних, розділював і казав виконувати шарварки, накидав фірманки. Крім того, мав пан над хлопами право вітцівське... міг їх карати на тілі, і, на лихо, ніякий закон не обмежував розміру тої кари»[1]. Становище на селі напередодні реформи 1848 р. селянин Савка з Львівської округи характеризував так: «Здавна нас гнобили, як тільки було можливо, і через це селянин в Галичині не має нічого, все в нього забрала домінія. Він не має що їсти»[2]. Голод іноді набирав таких загрозливих масштабів, що австрійський уряд змушений був видати указ про створення так званих «громадських шпихлірів» — хлібних складів для врятування селян від голоду.

Національну політику в Галичині австрійський уряд проводив за принципом «поділяй і володарюй». Гноблену шляхтою націю «хлопів і попів», як зневажливо називала місцева польська знать українське населення, Австрія намагалася використати проти польських сепаратистських рухів. Одночасно офіційний Відень лякала тяга галичан до єдності з українським народом, він вбачав у ній загрозу своєму пануванню. Прагнучи ізолювати галицьких українців від Наддніпрянщини, а заодно спрямувати їх проти польського національно-визвольного руху, австрійський уряд намагався витворити з українського населення в Галичині якусь регіональну суціль віддану Австрії націю. Продуктом цих зусиль було так зване рутенство, виплекане на галицькому грунті в першій половині XIX ст. Його прихильники з числа української світської і духовної інтелігенції твердили, що галичани не мають нічого спільного з Україною, ніби є окремим народом і повинні називатись рутенцями («рутен» — синонім з німецького до «русин»). Відірвавшись від народу, дбаючи лише про свої вузькостанові інтереси, ця частина консервативно настроє-

---

Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 47. — С. 14—15.

[2] Центральний Державний Історичний архів України в м. Львові (Далі — ЦДІА України в м. Львові), ф. 146, оп. 87, спр. 229, арк. 55.

ної інтелігенції з погордою ставилася до селянства, називаючи його «черню», «хлопством», а народ — «поспольством». Намагаючись уподібнитись до польських панів, з презирством ставилась до української мови, народних звичаїв.

Рутенство стало синонімом реакційної австрофільської ідеології. Воно являло собою своєрідний світогляд, який фатально вплинув на розвиток суспільного руху галицьких українців. Його характерними рисами, за словами відомого українського громадського діяча і дослідника національно-політичного руху Юліана Охрімовича, були «галицько-австрійський патріотизм, що обмежувався 4-мільйонною рутенською нацією, вірнопідданість та надмірна лояльність центральному віденському урядові, повна політична безхарактерність, громадський консерватизм, клерикалізм, хамський аристократизм, що погорджував усім, що не йшло «свише», зневажливе ставлення до селянина з його мовою, вороже ставлення до всього нового, самостійного, вільнолюбного та вільнодумного, безупинна змінчивість поглядів під подувом вітру»[1].

Такий світогляд на початку XIX ст. був притаманний значній частині ополяченої, онімеченої української духовної та світської інтелігенції. Рутенці вважали за свою політичну азбуку здобувати собі ласку уряду покорою, проханнями. Всю політику зводили до писання у Відень «петицій», і то переважно в справах посад. Це остаточно зв'язувало рутенців з урядовою політикою. Своєю вірнопідданістю вони заслужили ім'я «тирольців Сходу» — найвірніших цісарських слуг, зате лишали справу захисту народних інтересів на відкуп політичним комбінаціям уряду. Скріплюючи рутенство, австрійські власті тим самим прагнули посилити польсько-українське протиборство в краї, перетворити «ревіндиковану» провінцію в плацдарм для здійснення своїх імперіалістичних планів на Сході Європи.

Заради цього уряд був готовий іти на деякі уступки і задоволення певних вимог. Українцям надавались нові урядові посади, відкривались однокласні (парохіальні), трикласні (тривіальні) та чотирикласні (нормальні) школи з українською, польською та німецькою мовами викладання. У 1808 р. відновлено Галицьку митрополію. Ще в 1774 р. при церкві св. Варвари у Відні було відкрито духовну семінарію, т. зв. «Барбареум», а в

[1] Охрімович Ю. Розвиток української національно-політичної думки. — Львів—Київ. — 1922. — С. 29.

1784 р. її перенесено до Львова. Того ж року у Львові було закладено університет із чотирма факультетами з німецькою і латинською мовами навчання. У 1787 р. при Львівському університеті Йосиф II заснував «Студіум Рутенум» — філософсько-богословський навчальний заклад, призначений для українців, які не опанували німецьку та латинську мови. Ця установа проіснувала до 1809 р. і підготувала 470 високоосвічених священиків, які внесли значний вклад у пробудження Галичини [1].

Греко-католицьке духовенство було в той час єдиним репрезентантом освіченої верстви народу. Переважна більшість студентів-українців навчалися у духовній семінарії або на богословському факультеті Львівського університету, тобто готувалися до церковної діяльності. Пояснюється це тим, що до семінарії вступали здебільшого діти сільських священиків, матеріально мало забезпечених, а семінарія давала утримання і стипендію. На юридичному і медичному факультетах здобували освіту переважно діти шляхти і міської верхівки, в основному польської, частково єврейської національності. Кадри греко-католицького духовенства відіграли важливу роль у національному відродженні галицьких українців [2].

Польсько-українські стосунки. Виступи селян. Польська панівна верхівка, а за нею і польський загал завзято поборювали будь-які прояви національно-культурного руху. Заявляючи, що «Руси» нема і що українці та поляки творять одну польську націю, керівники польського політичного проводу переконували в цьому австрійський уряд і місцеву адміністрацію. Звідси походить відоме твердження польських діячів, що нібито українське походження є в той же час і польським (gente Ruthenus natione Polonus). У такому ж шовіністичному дусі розглядалося питання про українську мову, яку вважали одним із діалектів польської мови. Шовіністично настроєні польські політичні діячі доводили, що Галичина є територією змішаного населення, а тому належить до Польщі. «Русь — частина Польщі, її сестра, близничка, яка через п'ятсот літ до Польщі приросла», — писали в 30-х роках XIX ст. представники польської шляхти у зверненні «Руському народу» [3].

---

[1] Записки НТШ. Т VI, кн 2 — Львів. — 1895. — С. 33—34.

[2] Барвінський А. З життя нашого духовенства в 1-й половині XIX ст // Нива — 1926. — Ч. 3. — С 93—94.

[3] Гербільський Г Ю. Передова суспільна думка в Галичині. — Львів. — 1959 — С. 143.

Тиск польської шляхти і державних службовців на місцеве населення особливо посилився після смерті Йосифа II. Цьому сприяло поступове опанування ними тодішнього бюрократичного апарату. Скасовувалися здобутки йосифінських реформ. Зростала полонізація шкіл. Домагання українців зрівняти їх у правах з польським населенням Галичини австрійський уряд відкидав, визнаючи їх тільки внутрішньою польсько-українською справою.

Міцні політичні позиції польської шляхти в краї ґрунтувалися на її величезних земельних володіннях. 1500 польських магнатів володіли в Галичині 5300 фільварками. Потоцькі, Замойські, Сангушки, Любомирські, Яблонські та ін. мали вирішальний вплив на місцеву адміністрацію і віденський уряд. Власники великих маєтків самі переважно не займалися господарством, а здавали їх в оренду. Багато маєтків у Галичині переходило до євреїв, які володіли 9% великої земельної власності, та австрійських німців (барони Лібіг, Гірш, графи Шамбор, Стадіон, Шафгоче та ін.)[1].

Національний і соціальний гніт польської шляхти та місцевої адміністрації загострював польсько-українські стосунки, штовхав українське населення, яке зберігало свою мову, звичаї, гідність, почуття єдності з усім українським народом, на визвольну боротьбу. В ній тісно переплітались національні та соціальні мотиви. Визвольний рух не обмежувався однією соціальною верствою. Він знаходив прихильників серед селян, ремісників, духовної і світської інтелігенції.

Боротьба набирала різноманітних форм. Досить часто відбувалися заворушення селян проти панів, викликані відбиранням у них земель. Такі виступи відбулись у Верхраті (1777—1780 рр.), в Березовиці (1785—1787 рр.), у Якубовій Волі (1819 р.), на Сколівщині (1824 р.), в Нагуєвичах (1832 р.). Значні селянські виступи сталися в 1824—1826 рр. У маєтках польських дідичів (Городок, Нем'яч, Тростянець, Крихівці, Опришівці, Трійця, Солотвина, Жидачів та ін.) кріпаки відмовлялись виконувати панщину. Найбільшим було заворушення 1838 р. на Чортківщині [2].

На Прикарпатті традиційні форми селянської боротьби доповнювались відкритою збройною боротьбою —

---

[1] Енциклопедія Українознавства. Т 6. — Париж—Нью-Йорк. — 1970. — С. 2260.

[2] ЦДІА України в м Львові, ф 146, оп. 7, спр. 1335, арк. 40—44.

рухом опришків. Опришківські загони Д. Марусяка, Д. Мельничука, М. Штолюка, І. Волощука, І. Вередюка вели збройну боротьбу проти польських магнатів та їх пособників[1]. І. Франко відмічав, що селяни-кріпаки співчували і всіляко допомагали опришкам: «... вони бачили в нім «вільного козака», героя, завидували йому.., готові були помагати йому, дати йому поживу й притулок, остерегти перед засідкою, порадити та дати вказівки до нападу на панський двір»[2]. Сила опришківського руху була у зв'язку з народними масами.

Таємні революційні організації. Волелюбні національні рухи, які розгорталися в Європі, вперта боротьба поляків за незалежність мали вирішальний вплив на світогляд тієї частини української інтелігенції, яка ближче стояла до народу і хотіла служити йому. Керуючись ідеалами свободи, слов'янського братерства і поступу, українська молодь вступала в польські таємні революційні організації, які виникли у Львові, Тернополі, Самборі, Перемишлі в 20—30-х рр. XIX ст. У тогочасному підпільному русі І. Франко розрізняв дві течії. Одну з них представляли Каспер Ценглевич, Юліан Госляр, Едвард Дембовський, Казимир Малиновський, Северин Гощинський та ін. На його думку, це були радикали, «гарячі патріоти польські та при тім революціонери, які в шляхті бачили головну заваду до відбудування Польщі, надіючись того відбудування тільки через простий люд»[3].

Друга течія була більш поміркованою, ліберальною. І. Франко називав її «польсько-патріотичною». Її представляли Франц Смолка, Маріан Грохольський, Тадеуш Вишневський та ін. Підпільний рух ширився. Польські патріоти вели агітацію і серед українського населення, намагаючись залучити до виступу греко-католицьке духовенство, а серед українських селян викликати невдоволення і бунти проти австрійського уряду. Пропаганда сприяла пробудженню в галицьких українців національної свідомості.

Заснований у Львові в 1833 р. таємний «Союз друзів народу» (входив до складу «Товариства польських карбонаріїв») ставив собі за мету повалити монархію шляхом збройного повстання, утворити республіку,

---

[1] Стеблій Ф. І. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту. — К., 1961. — С. 83—89

[2] Франко І. Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині. Зібрання творів у 50-ти т — Т 47 — С 48

[3] Кравець М. М. Іван Франко — історик України. — Львів. — 1971. — С. 71.

звільнити селян від панщини. До складу «Союзу» входило 12 українців-семінаристів (Михайло Мінчакевич, Маркел Кульчицький, Йосиф Охрімович та ін.)[1]. У 1835 р. «Союз» влився в нову таємну організацію «Товариство польського народу», до якого належало багато учнів української духовної семінарії, в тому числі Маркіян Шашкевич та Іван Вагилевич, а до його керівного органу належав українець доктор права Іван Федорович. Представники радикальної течії в «Товаристві» на чолі з Ценглевичем і Кульчицьким вели пропаганду серед селянства українською мовою. У Самборі Ценглевич створив учнівський гурток, до якого входив українець Михайло Попель, автор агітаційних пісень і відомого вірша «Русин на празднику»[2]. Таємна організація «Товариство польського народу» діяла у Львівській духовній семінарії. Крім студентів сюди входили професори семінарії Юліан Куницький, Осип Криницький і навіть ректор семінарії Микола Гординський, який згодом був засуджений за це австрійським судом[3].

На богословському факультеті Львівського університету діяло «Товариство академічне», зв'язане з «Союзом друзів народу». Його активним членом був український студент Іван Сілецький, автор гострого вірша, спрямованого проти австрійського абсолютизму.

У 1837 р. в Галичині виникає таємна організація «Союз вільних галичан», організаторами якого були студенти-українці Михайло Лапчинський, Василь Куцикевич, Василь Подолинський. Українська молодь брала активну участь у роботі «Демократичного військового союзу» у Перемишлі, гуртка Алоізія Згерського в Тернополі[4].

Хоча наприкінці 30-х років галицькі таємні організації були розгромлені, однак їх діяльність мала значний відгук у краї. «Шляхта сама почула страх, — писав І. Франко. — Вона почала освоюватися з думкою, що панщині вже недовго тривати, що се дуже небез-

---

[1] Гербільський Г. Ю. Передова суспільна думка в Галичині. — Львів. — 1959. — С. 125.

[2] Студинський К. Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—1846. — Львів. — 1908. — С. 25.

[3] Щурат С. На досвітку нової доби. — Львів. — 1919. — С. 145—146.

[4] Тершаковець М. Матеріали і замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 та 1840 рр. — Львів — 1907. — С. 273.

печний набуток»[1]. Однак національно-визвольні та революційно-демократичні рухи послаблювались тим, що польські керівники таємних організацій не погоджувалися визнавати самобутності українського народу в Галичині, доводили, ніби українське населення є етнографічним різновидом польської національності. Часто це вело до розриву і виходу українців з таємних гуртків.

Провісники національного відродження. Молоді представники української інтелігенції, у переважній більшості вихованці уніатських (Львівської і Перемишльської) семінарій, богословського факультету Львівського університету, вчені, літератори, публіцисти, викладачі гімназій, сприйнявши найпередовіші ідеї свого часу, виступали на оборону самобутності й окремішності українського народу, доклали зусиль до розвитку рідної мови, літератури, освіти, вивчення історії. Початок цьому поклало духовенство Перемишля.

Крилошанин перемишльської капітули Іван Могильницький (1777—1831) у 1816 р. заснував перше в Галичині культурно-освітнє «Товариство галицьких грекокатолицьких священиків для поширення письмами просвіти і культури серед вірних». Товариство поставило собі завдання видавати шкільні і загальноосвітні книжки для народу. Могильницький добився від уряду дозволу на запровадження народних шкіл з українською мовою навчання, яке здійснювали під наглядом консисторії місцеві парохи. В 1817 р. він заснував дяковчительський інститут у Перемишлі. Педагог і автор п'яти шкільних підручників, Могильницький уперше засобом друкованого слова виступив на захист прав української мови. В своїй праці «Відомість о руськім язиці» (1829) автор визнав українську мову за одну із східнослов'янських мов, а українців за окремий народ. Він підготував короткий нарис історії України, накреслив її етнічні кордони[2].

Почин Могильницького підхопила частина духовенства, яка згуртувалася довкола перемишльського владики Івана Снігурського. Професор богослов'я Йосиф Левицький (1801—1860), священик Йосиф Лозинський (1807—1889) опублікували низку статей з питань граматики української мови, правопису. На захист української культури виступив і ректор Львівської греко-

---

[1] Франко І. Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині. Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 47. — С 57

[2] Дзерович Ю. Довоєнна праця нашого духовенства // Нива. — 1928 — Ч 1. — С. 22.

католицької духовної семінарії Іван Лаврівський (1773—1846). Він підготував великий шеститомний «Українсько-польсько-німецький словник». Для визначення українського народу він уживав назву «руський», для населення Росії — «російський». Модест Гриневицький (1758—1823) — ректор Львівського університету, одночасно ігумен Василіанського монастиря — у своїх працях довів національну спорідненість України, Галичини, Буковини, Закарпаття. Схожі погляди відстоювали перемишльські священики В. Компаневич, В. Залеський, А. Добрянський та ін.[1].

Однак національне відродження у Галичині зустріло рішучу протидію як з боку польських громадських і політичних чинників, так і з боку своєї спольщеної шляхти, частини духовенства. Будучи ревними захисниками австрійського абсолютизму, переконаними рутенцями, вони відчували себе більше поляками, ніж українцями, цуралися свого походження, мови народу. Прихильники рутенства, щоб не уподібнитись до «черні», писали латинською, польською, німецькою мовами або ж інколи користувались язичієм — сумішшю російської, польської, української і церковно-слов'янської мов, — яке було чуже і незрозуміле народу. Юліан Охрімович писав, що «дух рабства і послуху перед «сильними міра цього» запустив сильне коріння в духовности галичан. Полонізація досягла тут величезних розмірів: не тільки шляхта, але й духовенство та міщанство стало польським, приймало польські звичаї та мову. Українську націю в Галичині творив виключно мужик, зневолений, затурканий, прибитий, несвідомий ні людських, ні національних прав, що тільки зі стихійною впертістю зберігав свій старосвітній побут»[2]. Тому таким важливим був виступ передової частини греко-католицького духовенства на захист рідної мови, культури, освіти. То були перші зорі, котрі серед темної ночі полонофільства і рутенства звістили появу світла національного відродження, яке жертовно підхопила і понесла в народ знаменита «Руська трійця».

---

[1] Барвінський А. З життя нашого духовенства в 1-й половині XIX ст. // Нива. — 1926. — Ч. 4. — С. 129.

[2] Охрімович Ю. Розвиток української національно-політичної думки. — Львів. — Київ. — 1922. — С. 28.

2. ГАЛИЦЬКІ БУДИТЕЛІ

Початки національного відродження в Україні. Перша половина XIX ст. на сході Європи була епохою кризи абсолютизму і формування буржуазно-демократичного суспільства. Найважливішим завданням суспільного розвитку стало національне визволення і ліквідація кріпосництва. Підхоплені молоддю демократичні ідеї про рівність усіх народів, волю та право на щастя всіх людей спричинилися до появи прогресивних національних рухів. Виникли організації «Молода Італія», «Молода Німеччина». Цей рух знайшов відгук серед поневолених слов'янських народів. Почалося національне відродження в Чехії, Словакії, Сербії.

Під впливом демократичних ідей у Росії вибухнуло повстання декабристів. Прогресивні ідеї знайшли своїх прихильників в Україні, багатій на історичні традиції січового республіканства. Значний вплив серед освічених верств України мала діяльність нащадків козацької старшини Василя Полетики, Василя Капніста, вихованих на автономістичних і сепаратистських традиціях Новгород-Сіверського патріотичного гуртка. Написана, ймовірно, Полетикою «Історія Русів» була пройнята січовими ідеями рівності й волі, ненависті до московських царів [1].

---

[1] Грушевський М. Рецензія на статтю Д. Майкова. Записки НТШ. Т. IV — 1894. — С. 189.

Національному відродженню в Україні сприяв літературний напрям романтизму, виразниками якого були І. Котляревський, П. Гулак-Артемовський, Є. Гребінка, Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Максимович та ін. Їх творчість була пройнята національно-патріотичними мотивами. Звернення до народності, захоплення фольклором, пошуки історичної свідомості, посилене вивчення минулого, притаманні українському романтизмові, відіграли визначну роль у культурному відродженні, пробудженні національної свідомості [1]. З кінця 30-х років новий етап у розвитку української літератури і суспільної думки започаткував своїм огненним словом кріпацький син Т. Шевченко.

На розвиток нового українського національно-політичного руху впливали і організації масонів — «вільних мулярів», які виникали в Україні ще в середині XVIII ст. Масони, як представники релігійно-етичного руху, мали на меті будувати новий лад у світі, заснований на свободі думки, науки, терпимості до всіх віросповідань і націй. В Україні найважливішою була масонська ложа «З'єднані Слов'яни», заснована в березні 1818 р. у Києві. До неї належали поляки, росіяни, українці (В. Лукашевич). Її діяльність мала вплив на розвиток слов'яно-федералістичних ідей в Україні, які виявилися у прагненні повалити царське самодержавство, завести конституційний лад, збудувати слов'янську федерацію, де кожна національна держава користувалася б правами повного внутрішнього суверенітету. Впливовою була також масонська ложа в Полтаві (1818), активними членами якої були І. Котляревський, В. Капніст, В. Тарновський, С. Кочубей. Обидві ложі були зв'язані з декабристським рухом і ставили перед собою завдання втягнути «дворянство малоросійське» до політичної боротьби [2].

«Руська трійця». Передові революційні ідеї, що бродили в Європі, тяжкий соціальний і національний гніт, початок відродження в Україні — все це спричинилося до того, що український народ Галичини повинен був голосно заявити про себе через посередництво свого культурного авангарду. Його передову групу склали Маркіян Шашкевич (1811—1843), Яків Головацький (1814—1888), Іван Вагилевич (1811—1866), відомі в іс-

---

[1] Радзикевич В. Письменство. В кн Історія української культури. Нью-Йорк. — 1990. — С. 323—324.

[2] Всегоренко М. Українська проблема на провесні народів Дешева книжка. — 1937 — С. 17.

торії суспільної думки і літератури як «Руська трійця». Були це студенти Львівського університету, одночасно вихованці духовної семінарії, всі троє — сини сільських священиків.

Визнаним лідером «Трійці» був М. Шашкевич, за характеристикою І. Франка «людина наскрізь симпатична, щира і проста, зогріта неложною любов'ю до рідного народу і непохитно певна своєї дороги як у штуці (мистецтві — М. К.), так і в житті»[1]. Разом з іншими вихованцями семінарії Шашкевич спочатку належав до польської таємної організації, свої перші поезії писав польською мовою. Однак згодом він виходить з конспіративного гуртка, розійшовшись з його керівниками, які не визнавали самобутності українського народу в Галичині, трактували його як польський різновид. Як кару за вихід члени таємної організації одержали наказ здійснити над Шашкевичем смертний вирок. Щасливо уникнувши цієї кари, Шашкевич не зрікся своїх переконань. Разом із своїми однодумцями — Головацьким і Вагилевичем поклявся все життя діяти на користь народу і відродження національної літератури[2]. Було вирішено «йти в народ, збирати з його власних уст пісні... вчитися в нього мудрості»[3]. Шашкевич збирав фольклор на рідній Золочівщині. Вагилевич обрав для своєї роботи околиці Калуша, Стрия, Сколе. Головацький обійшов майже всю Галичину, Закарпаття й частину Буковини. Молоді люди відкрили для себе історичну значимість свого народу.

Ентузіасти взялися за відродження «русинської» літератури, і це в той час, коли місцева адміністрація робила все, щоб онімечити й ополячити українське населення. «І проти тої страшної сили, — писав І. Франко, — наважились виступити Шашкевич, Вагилевич, Головацький». Вони зазнали цькувань, переслідувань, а то й ризикували життям. Шашкевича вистежували, щоб заподіяти йому смерть за прилюдні виступи українською мовою.

Продовжуючи свою різноманітну просвітительську діяльність, «Трійця» вважала своїм важливим завданням видання літературно-наукової збірки, яка засвід-

---

[1] Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 41. — С. 474.

[2] Стахів М. Над берегом пропасти. Коротка історія українського політичного руху в новітніх часах. — Львів. — 1937. — С. 59.

[3] Русалка Днестровая. — К., 1987 — С. 12.

чила б існування галицької української літератури. На початку 30-х років таку рукописну збірку під назвою «Син Русі» склав Шашкевич. Це була перша спроба колективного виступу передової молоді на захист української літератури [1].

У 1834 р. «Трійця» підготувала до друку збірку своїх творів, народних пісень, дум під назвою «Зоря». Віденський цензор Вартоломей Копітар, усвідомлюючи національно-політичне значення появи збірки, писав, що «наші і російські поляки віднесуться до цеї неупривілейованої літератури з завистю й ненавистю. Природний розвиток цеї нової літератури... поставив би в опозицію до Петербурга 6—7 мільйонів українців. Петроградська влада дуже легко найде спосіб, щоби звернути цю опозицію проти Австрії»[2].

Не будучи в принципі проти друкування книжки, Копітар з огляду на політичну вагу справи передав рукопис впливовим галицьким церковним діячам. Митрополит Михайло Левицький, згодом перший кардинал з українців, який багато зробив для розвитку українського шкільництва в Галичині, разом з Венедиктом Левицьким — ректором Львівської духовної семінарії і місцевим урядовим цензором з релігійно-політичних міркувань висловились проти друкування збірки. «Незважаючи на те, що цей рукопис признала цензурна влада дозволеним до друку, — писав у листі до уряду Михайло Левицький, — на мою думку, він з уваги на провінціональні відносини зовсім до друку не надається. Він міг би дати привід до поширення думки про русофільство й нахил до православ'я [3]. Таким чином, стараннями двох запопадливих «рутенців» друкування книжки було заборонено.

Дії Шашкевича, Вагилевича, Головацького були нечуваними в тодішній консервативній суспільно-політичній обстановці, просякнутій безмірним лоялізмом, угодовством і сервілізмом. Вони викликали проти себе цілу бурю напастей і переслідувань. Але «Трійця» не склала рук. У 1837 р. вона надрукувала аж у Будапешті (щоб оминути «свого» цензора) «Русалку Дністровую». Нова збірка з її живою народною мовою, ідеєю єдності всього українського народу, оспівуванням його визвольної боротьби проти іноземних поневолювачів, возвеличенням карпатських опришків, закликом до єд-

---

[1] Шалата М. И. Маркіян Шашкевич. — К., 1969. — С. 35—36.
[2] Велика історія України. — Вінніпег. — 1948. — С. 670.
[3] Там же. — С. 671.

нання з усіма слов'янськими народами була голосом протесту проти безправ'я і денаціоналізації. «Русалка Дністровая», за словами І. Франка, була свого часу явищем наскрізь революційним.

Відзначаючи будительсько-демократичне значення «Русалки Дністрової», Вагилевич писав: «Вона запалила вогонь, що його тільки гробова персть загасити може, спасла народ від загибелі й отворила очі кожному письменному чоловікові, в якого лишилося ще незіпсоване українське серце, показала йому його положення, обов'язки для народу й спосіб, як ті обов'язки треба сповняти»[1].

Поява друкованої книжки у Львові викликала справжній переполох. Не бажаючи пустити до читачів народну книжку, її негайно конфіскували. Лише невелика частина тиражу потрапила до галицького читача.

Суспільні погляди «Трійці». «Трійця» мусила тяжко відпокутувати свою відвагу — виступ проти галицьких консерваторів. За свідченням сучасника, Шашкевич останні п'ять років свого життя «блукається по мізерних приходах, тяжко хворіє, перебуває під поліційним наглядом»[2]. 7 червня 1843 року він помер від туберкульозу на 32-му році життя.

Головацькому та Вагилевичу довго відмовляли у наданні посад священиків. Тільки після восьмирічного очікування Вагилевича було висвячено під вимогу, що він «не буде нічого писати, ні в краю, ні за кордоном не давати нічого до друку»[3]. Його переслідували, цькували до тих пір, аж поки він не зламався та не перейшов на протестантизм і навіть відрікся своїх молодечих поривів. У 1848 р. Вагилевич став на боці полонофільського «Руського Собору» і навіть редагував латинкою його орган «Руський Дневник».

Головацького було направлено священиком у гірське покутське село, «у такий тісний куток, — писав він, — що про світ Божий нічого не знаю, та марно свій вік коротаю»[4]. Однак він намагався продовжувати свою роботу. У 1846 р. Головацький написав велику статтю «Становище русинів у Галичині», в якій вказав на національну єдність українського народу по обох боках

---

[1] Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—1849 Збірник філологічної секції НТШ. Т. XI—XII. — Львів. — 1909. — С. CXV—CXVI.

[2] Гербільський Г. Ю Передова суспільна думка в Галичині — Львів. — 1959. — С. 48

[3] Там же. С. 49

[4] Там же. С. 50.

Збруча, показав тяжке становище українців у Галичині, сваволю польських дідичів, низький рівень народної освіти і культури. Автор дорікав австрійському урядові за те, що він віддав українців на поталу польській шляхті і тим самим робить велику шкоду народові і самій австрійській державі. Коли б уряд дав галицьким українцям політичне самоуправління і повну свободу національного розвитку, тоді Австрія здобула б собі прихильність українців Наддніпрянщини, і це мало б важливі корисні наслідки для австрійської закордонної політики. Стаття Головацького вперше ясно висловила ідею політичного українського австрофільства, яке в тій чи іншій формі проіснувало аж до 1918 р.[1].

Під впливом М. Погодіна Головацький (з 1849 по 1867 рр. завідуючий кафедрою української мови і літератури Львівського університету) став прихильником москвофільської течії, яка заперечувала самобутнє існування українського народу, його мови і культури. В 1867 р. він переїхав у Росію. Його стаття завершила діяльність групи галицьких просвітителів.

Суперечлива доля «Трійці», за словами Сергія Єфремова, «стала за якесь ніби грізне пророкування чи символ для українського руху в Галичині: три товариші ясно зарисували власними особами три напрями громадянства й ті хитання, яким підлягало громадське життя в Галичині аж по останні дні — між основами народної стихії (Шашкевич), споляченням (Вагилевич) та москвофільством (Головацький)[2].

Однак розпочата «Руською трійцею» справа не пропала, її продовжило ширше коло передової галицької молоді — Антін Могильницький, Рудольф Мох, Микола Устиянович, Григорій Ількевич, Іван Білинський, Микола Верещинський та ін.

Проте саме «Руська трійця» була провісником національного відродження. Її творчість переступила межі вузького культурництва, започаткувала нову, прогресивну суспільну думку. В умовах, коли український народ на західноукраїнських землях стояв уже на краю національної прірви, а верхівка онімеченої і ополяченої української інтелігенції слідом за польською шляхтою заперечувала саме існування українського народу в Галичині, голос «Руської трійці» нагадував, що древ-

---

[1] Охрімович Ю. Розвиток української національно-політичної думки. — Львів—Київ. — 1922 — С. 36.

[2] Єфремов Сергій. Історія українського письменства Т. 2. — Нью-Йорк. — 1991 — С. 113.

ній український народ «був великий і величавий», а земля його «честь і славу мала», засвідчену видатними пам'ятниками історії та культури. Шашкевич і його прихильники показали галицьких українців як частину єдиного українського (давнього руського) народу, розселеного «по хліборобських околицях з-поза гір Бескидських за Дон»[1]. Власне «Руська трійця» вперше висунула ідею возз'єднання українських земель.

Шашкевич рішуче виступив проти тих українських інтелігентів, які зневажали свою мову.

У своєму вірші «Руська мова» він писав:

Руська мати нас родила,
Руська мати нас повила,
Руська мати нас любила;
Чому ж мова їй немила?
Чом ся нев встидати маєм?
Чом чужую полюбляєм?

Питання мови з проблеми суто філологічної перетворилось у політичну, оскільки реакційні ідеологи використовували мовне питання для того, щоб відірвати галичан від всього українського народу і його культури. Шашкевич та його соратники захищали українську мову від спроб польських шляхетських ідеологів принизити український народ до становища «галузки» польського народу, а українську мову — до діалекту польської мови, від «своїх» австрофілів, що пропагували церковно-слов'янське рутенське язичіє, як і від прихильників доктрини «про єдність усього руського народу».

Члени «Трійці» доводили, що треба писати мовою народною, а правопис повинен бути не латинський, польський чи російський, а свій, зрозумілий і легкий для народу.

Політичної актуальності набувало питання української автохтонності галицьких земель і слов'янського етногенезу. Головацький вважав слов'ян «первісними обивателями» Прикарпаття, бо «історія ніде не упоминає о пришествію слов'ян в сих сторонах», слов'янський народ «доконче зріс на місці». На його думку, саме з Прикарпаття, «свого стародавнього отечества», вийшли як південні — хорвати і серби, так і західні — чехи, поляки та східні слов'яни. Концепція Головацького про Прикарпаття як прабатьківщину всіх слов'ян

---

[1] Русалка Днестровая. — К., 1987 — С. 34—35.

є дискусійною і на сьогоднішній день, разом з тим дослідники називають Прикарпаття серед тих районів, де засновувалися найдавніші слов'янські поселення.

В своїх творах «Трійця» звертала головну увагу на політичну історію, на докази самостійного політичного існування українського народу в минулому. Період від XIV до XVIII ст. на Україні, зокрема в Галичині, вона характеризувала як час утрати національної незалежності.

Про зв'язки українського народу з іншими слов'янськими народами і вплив його культури на них Вагилевич писав: «Український народ розвинув великий суспільний рух і навіть приділив його своїм побратимам росіянам і полякам»[1] Він зазначав, що в «добі Петра Великого українські письменники Прокопович, Яворський, Амврозій Зертіс-Каменський, Дмитро Туптало були, так сказавши, творителями літератури... російської»[2]. Вагилевич вважав, що істинними слов'янами є саме українці, ментальність яких полягає «не в борбі, лише в тихенькім домашнім гаразді»[3].

«Трійця» першою вказала на соціально-національні причини руху опришків, показала, як свавілля польських панів вело до селянських виступів. Першим опублікованим твором про Олексу Довбуша була відома народна пісня «Гей, попід гай зеленький» у «Русалці Дністровій». До цього польські історіографи постійно твердили, що опришки — звичайні розбійники, а тут — уперше в друкованому виданні — вони названі месниками за людську кривду. Такі ідеї «Русалки» відразу після збройного повстання 1830—1831 рр. були виявом неабиякої сміливості.

Стосунки «Трійці» з слов'янськими діячами. «Руська трійця» мала широкі зв'язки з ученими та літераторами слов'янських народів. Тісні наукові взаємини єднали Головацького з Ізмаїлом Срезневським — російським і українським філологом-славістом, який зробив багато у вивченні української мови та історії, видавав збірник «Запорожская старина». Головацький надсилав Срезневському фольклорні та інші матеріали про Галичину, які той друкував у літературних збірниках. Влітку 1842 р. Срезневський приїжджав до Львова. Згуртову-

---

[1] Возняк М. У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича. Ч. П. — Львів. — 1936 — С. 263

[2] Гербільський Г Ю. Передова суспільна думка в Галичині. — Львів. — 1959. — С. 75

[3] Русалка Дністровая. — К, 1987 — С 41.

вали їх погляди на єдність українського народу, його культури [1].

Уважно ставився до праць «Трійці» видатний український фольклорист, професор Київського університету Михайло Максимович. Він високо оцінив народну поезію «Русалки Дністрової», запропонував Вагилевичу і Головацькому брати участь у виданні журналу «Киевлянин».

Головацький та Вагилевич підтримували тісні зв'язки з Осипом Бодянським, Платоном Лукашевичем, Михайлом Погодіним. Через Погодіна вони друкували свої статті про літературу і наукове життя Галичини в московських і петербурзьких журналах. Оскільки Погодін відстоював ідею єдиного російського народу, то «Трійця» розійшлася з ним в українському питанні. Погодін дотримувався великодержавної теорії про «малоросіян» як частину російського народу, а українську мову розглядав як «наречие» російської мови. За Погодіним, і галицькі українці є росіянами. Його ідеї мали значний вплив на Дениса Зубрицького, одного з ідеологів галицького москвофільства. Не поділяючи поглядів Погодіна-Зубрицького про об'єднання слов'ян під владою російського царя, «Трійця» разом з тим сприймала Росію як «побратимий край», а росіян як «побратимих людей»[2].

Шашкевич і Вагилевич мали близькі стосунки з членами польських таємних товариств. З великою симпатією ставилися автори «Русалки» до діяльності видатного польського історика, археолога Адама Чарнецького, вченого і перекладача Юзефа Дудіна-Борковського, історика Вацлава Мацейовського та інших.

Важливе місце в слов'янських зв'язках «Трійці» займали взаємини з передовими чеськими діячами. В Чехії друкувалися статті Головацького і Вагилевича. Чехи публікували свої твори в галицьких виданнях. У львівських «Розмаїтосцях» були надруковані статті Ференца Паляцького про слов'янські народи, причому українців, що жили в Росії та Австрії, він визнавав єдиним народом. Дружба зв'язувала Шашкевича і Головацького з чеським поетом Яном Колларом, філологом та істориком Павлом Шафариком. Чех Карел Зап, один із найближчих друзів «Трійці», відверто виступив проти

---

[1] Свенцицкий И. С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси. — Львов. — 1906. — С 163—164.

[2] Гербільський Г Ю. Передова суспільна думка в Галичині. — Львів — 1959 — С. 102—103.

польських шляхетських ідеологів, обстоював право галицьких українців на власну мову та літературу. Він перекладав твори Головацького і Вагилевича на чеську мову. В друкуванні «Русалки Дністрової» значно допомогли передові сербські і хорватські діячі — Георгій Петрович, Федор Павлович, Франц Кureляц.

Діяльність «Руської трійці» — яскрава сторінка в історії національно-культурного і суспільного руху галицьких українців. Їй були притаманні загальні риси західноєвропейського просвітительства. Самовідданим служінням рідному народові, наполегливою боротьбою за його культуру Шашкевич, Вагилевич, Головацький заслужили шану і любов українського народу. Їхні ідеї підхопили і розвинули прогресивні галицькі діячі другої половини XIX ст.

3. «ВЕСНА НАРОДІВ» У ГАЛИЧИНІ

Новий суспільно-політичний рух в Україні. Буржуазно-демократичні революції, що хвилями котилися по Європі, посилювали напруженість національних і соціальних суперечностей в Австрійській і Російській імперіях. Національно-культурне відродження українців з обох боків Збруча у 40-х рр. переросло в політичний рух. Його започаткували наддніпрянські українці створенням у грудні 1845 — січні 1846 рр. Кирило-Мефодіївського братства (К-МБ). До нього входили М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський, О. Навроцький, О. Петров, П. Куліш, І. Посяда, Т. Шевченко та інші [1]. Таємне товариство в своїх основних документах (Книга буття українського народу, Статут К-МБ) прагнуло створити суспільство на засадах справедливості, свободи, рівності і братерства шляхом ліквідації кріпосництва і зрівняння в правах усіх станів, народів, мов і культур, поширення освіти в масах, об'єднання всіх слов'ян у федеративній державі, провідну роль в якій мала відіграти Україна. Ідеї свободи, слов'янського братерства і рівності, на думку кирило-мефодіївців, були виявом українського месіанства і протиставлялись шляхетському аристократизму і царському деспотизму.

---

[1] Возняк М. Кирило-Мефодіївське Братство. — Львів. — 1921. — С. 12—13.

Єднаючись на базі спільних ідей, братчики мали різні погляди на шляхи їх здійснення — від ліберально-поміркованого реформізму М. Костомарова до революційних закликів Т. Шевченка. Кирило-Мефодіївське братство не розвинуло своєї діяльності, бо вже в березні 1847 р. за доносом О. Петрова члени товариства були ув'язнені [1]. Миколаївська реакція в діяльності братства бачила примару відновлення українського сепаратизму. Поява братства засвідчила зародження нового українського суспільно-політичного руху, очоленого інтелігенцією, який виразно започаткував федералістичну традицію.

Революція в Австрії. Кінець 40-х рр. XIX ст. відкрив нову сторінку і в історії галицьких українців. Революційна буря, що насувалася на клаптикову Австрійську монархію, сколихнула народні маси, підняла їх проти панщизняних повинностей, національного гніту і безправ'я. Уже в 1846 р. в краї відбулися погроми маєтків польських дідичів. В околицях Добромиля загони українських селян знищили шляхетські садиби в Новому Місті, Передільниці, Грушевичах, Явірнику Руському, Риботичах та інших селах. У Горожані Самбірської округи в ході сутички загинуло шість шляхтичів і четверо селян [2]. Урядові вдалося придушити селянські заворушення в Галичині, однак було видно, що революційні громи могли вдарити будь-якої хвилини. На це еклалися соціально-економічні, національні і політичні причини. І ця буря вибухнула в 1848 році.

13 березня революційне повстання охопило Відень, згодом Будапешт. Національно-визвольні повстання спалахнули в Італії та Чехії. Абсолютизм в Австрії захитався. Цісар Фердінанд I був змушений піти на уступки. 15 березня 1848 р. цісарським патентом була проголошена конституція. Запроваджено свободу слова, друку, зборів, дозволено створювати загони національної гвардії. Революція в Австрії розбудила всі поневолені народи. «Мартова буря» 1848 р., — зазначав І. Франко, — скоро тільки зірвалася у Відні, зараз майже зі скорістю електричного току перебігла до Галичини і викликала вуличні демонстрації 19, 20, 21 марта, повні нечуваного в історії Львова запалу»[3].

---

[1] Енциклопедія Українознавства. Т. 3 — Париж—Нью-Йорк. — 1959. — С. 1032.

[2] Стеблій Ф. І. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту. — К., 1961. — С. 157.

[3] Франко І. Задушні дні у Львові 1848 р Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 46, кн. 1. — С. 529.

Скасування панщини. Українське населення радо вітало встановлення конституції і запровадження демократичних свобод. У Львові, Станіславі, Тернополі, Бережанах, Яворові формувалась національна гвардія. На селі знову почалися заворушення проти дідичів. У Цуцилові Станіславської округи та інших місцевостях селянство силою повертало собі загарбані землі, ліси і пасовища [1].

Побоюючись нового селянського повстання, уряд 22 квітня оголосив циркуляр про те, що з 15 травня 1848 р. «всі панщинні роботи і підданські данини скасовуються за винагороду в майбутньому за рахунок держави». За сервітути (пасовища, ліси) селяни зобов'язувалися платити дідичам на основі «добровільної» угоди. Таким чином, скасування панщини в Галичині відбулося «зверху» майже на п'ять місяців швидше, ніж в усіх інших провінціях імперії. Однак невизначеність питання про сервітути вела до нових селянських виступів [2].

«Цісарський дарунок», не без успіху використаний для поширення серед галицьких селян образу цісаря-батька, захисника, тим самим сіяв у душах цілих поколінь зерна відданості Австрії. Скасування панщини не лише зробило галицьких селян власниками хоч не великих, але своїх клаптиків землі, — воно пробудило в них тягу до освіти, політики. Відтепер селянство стало тою силою, ігнорувати яку більше не можна було.

Політичне відродження. Головна Руська Рада. Революція покликала до активного політичного життя всі суспільні верстви і народи. Проте її розвиток в Галичині утруднювався небажанням керівників польського національного руху визнати рівноправність українського народу. Галичину вони розглядали як плацдарм для відбудови польської держави, а тому будь-який вияв українства сприймався вороже. Ця шовіністична політика проявилася в березневій петиції імператорові, підготовленій Францом Смолкою від імені Польської Ради Народової (утворена 13 березня у Львові). В петиції вказувалось, що в Галичині є тільки польська нація, про українців не згадувалось жодним словом. Поляки вимагали відбудови Польщі і передачі їм усієї влади в Галичині [3].

---

[1] ЦДІА України в м. Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 2714, арк. 1—2.

[2] Косачевская Е. М. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г Изд-во Львов. у-та. — 1965. — С. 86

[3] Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835—1849. — Львів — 1909. — С. 248.

Зневага керівників польського національного руху до українського народу спонукала українське населення Галичини до самовиявлення. Розвиваючись як закономірний процес, український національно-визвольний рух одночасно був і реакцією на шовінізм польської шляхти. Українське питання постало в Австрії вперше як політична проблема.

Нечисленна українська інтелігенція, яка в переважній більшості складалася з духовенства, в силу обставин відігравала керівну роль у новому русі. В політичному плані вона була неоднорідною. Молодий священик Василь Подолинський у брошурі «Слово перестороги», яка вийшла в 1848 р., виділяє серед галицьких українців чотири політичні групи: «чисто українську, австро-українську, польсько-українську, російсько-українську». «Партія чисто українська, — пише автор, — хоче України вільної і незалежної та йде до неї просто, безоглядно або через слов'янщину. Ми є українці й віримо міцно у воскресіння України вільної і незалежної. Минув той час, коли ми вагалися в куті виявити своє ім'я, сьогодні українець виявляє його світові, ніщо не зможе нас задержати від загального змагання в Європі. Всі хочемо бути вільні та рівні з іншими народами»[1].

Під австро-українською групою автор розумів ті кола, що визнавали національну єдність українського народу в Австрії і Росії, але обмежували свою політичну програму лише українськими землями під Австрією і домагались їх об'єднання в окрему автономну провінцію.

Російсько-українською Подолинський називав ту групу, яка вважала український народ частиною «єдиного російського народу» і в дальшому розвитку виявила себе як галицьке москвофільство.

Польсько-український напрям автор характеризував як групу, що вважала українців племінною відміною польського народу (походження русинського (українського) — національності польської).

Незважаючи на те, що українська інтелігенція була недостатньо згуртована й організована, політика польських провідників підштовхнула групу греко-католицьких священиків із «святоюрської гори» у Львові до самостійного виступу. 19 квітня 1848 р. єпископ Куземський, крилошани Лотоцький, Левицький та інші на чолі з перемишльським владикою Григорієм Яхимови-

---

[1] Лозинський М. Поневолені західно-українські землі. — Харків. — 1930. — С. 34.

чем звернулися через губернатора Галичини Франца Стадіона до імператора з лояльною петицією, в якій від імені галицьких українців заявили про єдність з українцями Наддніпрянщини, домагались запровадження в школах і уряді української мови, доступу українців на всі посади, зрівняння в правах духовенства всіх конфесій [1]. Уряд пообіцяв підтримку скромних домагань, сподіваючись використати українців на противагу полякам.

Тим часом революція йшла скорою ходою вперед. Тогочасний український національний рух набував політичного характеру. 2 травня 1848 р. у Львові була утворена перша в краї українська політична організація — Головна Руська (українська) Рада (ГРР) — офіційний представник українського населення Галичини. До Головної Руської Ради входило 66 представників духовенства і світської інтелігенції. Головою було обрано Г Яхимовича. Друкованим органом Ради стала перша українська газета «Зоря Галицька», яка почала виходити з 15 травня 1848 р. тиражем до 4 тис. примірників [2].

На засіданні Ради, яке відбулося 10 травня 1848 р., прийнято відозву «Будьмо народом!». «Ми, галицькі українці, — зазначалося в ній, — належали до великого українського народу, що одною говорить мовою і 15 мільйонів виносить, з яких півтретя мільйона земля галицька заселює. Наш народ був колись самостійний, рівнявся у славі з найсильнішими народами в Європі. Через непривітні умови й політичні нещастя, розпався наш великий народ, стратив свою самостійність і перейшов під чужу владу. Але тепер пробудився і наш український лев. Першим нашим завданням буде зберегти віру й поставити наш обряд і права наших священиків і церкви нарівні з правами інших обрядів; розвивати нашу національність у всіх напрямках: досконаленням нашої мови, заведенням її у школах, виданням часописів; берегти наших конституційних прав, шукати способів на поправку життя нашого народу. Тільки під охороною Австрії можуть скріпитися й розвинутися наші права й національність»[3]. Це був перший політичний документ у Галичині, який виразно задекларував єдність усього українського народу в Австрії і Росії.

---

[1] Зоря Галицька — 1848. — 23 травня.
[2] Зоря Галицька. — 1848. — 15 травня.
[3] Там же.

Центральною політичною проблемою для Головної Руської Ради була боротьба за відокремлення польських земель від історичної Галичини і об'єднання її з Буковиною і Закарпаттям в окремий коронний край складі австрійської федерації. Ця вимога не сходила з політичних програм галицьких українців аж до 1918 р.

Слідом за Головною Руською Радою в містах і селах утворено біля 50 місцевих Руських Рад [1]. Станіславська окружна Рада започаткувала скликання народних віч.

Проти Головної Руської Ради і її політики виступила Польська Рада Народова. 23 травня з представників ополяченої української шляхти та інтелігенції вона утворила організацію Руський Собор (очолив Каспар Ценглевич), який видавав свою окрему газету «Дневник Руський» (редактор Іван Вагилевич). Польські політики використовували Руський Собор для дискредитації, розколу і ліквідації українського національно-визвольного руху. В своїх часописах вони твердили, що «український рух є інтригою австрійської влади, зокрема губернатора Стадіона, спрямованою на розбиття одноцільної польської народности в Галичині», що це «видумка святоюрської партії»[2]. Спроба польського політичного проводу примирити український національний рух з концепцією історичної Польщі 1772 р. закінчилася провалом. В результаті відбулось різке і тривале розмежування між обома національностями. Українсько-польські стосунки стають в центрі суспільно-політичного життя краю.

Слов'янський конгрес у Празі. Деяке українсько-польське зближення намітилося на Слов'янському конгресі в Празі, що почався 2 червня 1848 р. 363 делегати конгресу працювали в трьох секціях: чехо-словацькій, польсько-українській і південно-слов'янській. На конгресі був присутній російський емігрант Михайло Бакунін. Головна Руська Рада послала на конгрес Івана Борисикевича (заст. голови ГРР), Григорія Гинилевича та Олексія Заклинського, які мали відстоювати ідеї відозви 10 травня 1848 р. Делегація Руського Собору відрекомендувалася на конгресі як єдиний повноважний представник українського народу в Галичині [3].

---

[1] Субтельний О. Україна: історія — К., 1991. — С 221.

[2] Брик І. Початки української преси у Галичині і Львівська Ставропігія. В кн.: Збірник Львівської Ставропігії. — Львів — 1921. — С. 131.

[3] Брик І. Слов'янський з'їзд у Празі 1848 р. і українська справа. Записки НТШ. Т. CXXIX. — Львів. — 1920. — С. 179.

Ще на пленарному засіданні Борисикевич заявив, що українці, розбуджені «весною народів», нарівні з іншими добиваються права на «самостійність і свободу», а від решти слов'ян домагаються гарантій своєї незалежності [1].

Польсько-українську секцію очолив польський письменник Карл Лібельт, його заступником був Григорій Гинилевич. Представники Головної Руської Ради висунули вимогу поділу Галичини на польську й українську. Однак проти цього різко виступили делегати Ради Народової і Руського Собору. Лише 7 червня за посередництвом Ференца Паляцького і Михайла Бакуніна вдалося досягти угоди про політичну, культурно-національну й мовну рівноправність галицьких українців з поляками. Справу поділу Галичини остаточно мали вирішити крайовий сейм і Державна Рада. Дальша робота конгресу була припинена через масові заворушення у Празі [2].

Практичних наслідків перша, в нових часах, українсько-польська угода не дала, оскільки була проігнорована керівництвом Руського Собору і Ради Народової. Однак участь у Слов'янському конгресі дала змогу галицьким українцям уперше на міжнародному рівні заманіфестувати окремішність українців від інших слов'янських народів і їхню волю до боротьби за політичні і національні права.

Перші виборн. Українські депутати у парламенті. Ще під час Слов'янського конгресу в Галичині почалися перші в її історії вибори до парламенту. З 383 місць у рейхстазі від Галичини і Буковини було обрано 96 депутатів, з них 37 українців (27 селян і 10 священиків). З усіх провінцій імперії найбільше селянських депутатів послали Галичина і Буковина [3]. В парламенті селянські депутати рішуче висловилися проти відшкодування за панщину. З цього приводу виступили селянин Гой із Заліщиків, Боднар з Радовець (Буковина). Прекрасну промову німецькою мовою виголосив український селянин з с. Ляхівців (тепер Підгір'я Богородчанського району) Іван Капущак. «Маємо сотки доказів на те, — говорив він, — що нас у Галичині не мали за людей. Нас мали лише як машини до роботи, за невільників. За збиткування над нами маємо тепер

---

[1] Там же. — С. 190.
[2] Там же. — С. 207—208.
[3] Революция 1848—1849 гг. Т. 1. — М., 1952. — С. 571.

ще платити відшкодування? Я думаю, що ні! Батоги і канчуки, котрі спадали на наші голови, якими били потомлені тіла, ними мусите вдоволитися і це має бути для вас відшкодування»[1]. Промова Капущака справила велике враження. Однак більшістю депутатських голосів рейхстаг висловився за виплату компенсацій дідичам. Земельний закон від 7 вересня 1848 р., який позбавляв селян права користуватися громадськими лісами і пасовищами, викликав заворушення в Галичині. На Буковині вибухнуло повстання селян під проводом депутата австрійського парламенту Лук'яна Кобилиці. Виступи були придушені військами [2].

Українські депутати в парламенті гостро поставили питання про відокремлення польської території від Галичини і утворення з усіх українських земель у Австрії окремого коронного краю з своїм сеймом і урядом. В меморіалі парламентських депутатів від 28 жовтня 1848 р. справу поділу Галичини було названо «питанням життя для українців». На підтримку цієї вимоги греко-католицьке духовенство повело в краї завзяту агітацію. В результаті в парламент було подано петицію з підписами 200 тис. чоловік. 6 листопада 1848 р. депутацію Головної Руської Ради на чолі з Іваном Борисикевичем і Григорієм Шашкевичем (братом Маркіяна) прийняв імператор. У своєму зверненні Рада вимагала вирішення українського питання. Свої вимоги вона мотивувала тим, що «українська нація творить зовсім окрему цілість. А хоча заборонено науку всякої історії, спалено всі книги, то знищити великий народ нікому не вдасться»[3].

Національні домагання українських депутатів у рейхстазі наштовхнулись на впертий опір поляків. Тривалі дебати не дали бажаних результатів. Питання про відокремлення польських земель від Галичини затягувалось. Австрійський уряд, зміцнивши свої позиції, розпустив парламент. Всупереч вимогам українців Буковина була відділена від Галичини і проголошена окремим коронним краєм. Відірваним від інших українських земель залишалось і Закарпаття. Затверджена згодом нова конституція взагалі знімала питання про поділ Галичини. Основна політична вимога Головної Руської

---

[1] Стахів М. На хвилях революції. — Львів. — 1938 — С 21

[2] Косачевская Е. М. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г Изд-во Львов. у-та. — 1965. — С. 99, 113

[3] Велика історія України. — Вінніпег — 1948 — С 686.

Ради так і не була реалізована. Радикальне крило Ради на чолі з Борисикевичем виступило з гострою критикою дій уряду.

Культурно-освітній рух. З'їзд українських учених. Не менш важливою ділянкою боротьби за національне визволення було змагання за українську культуру. Маси тягнулися до освіти, не шкодуючи на неї ні праці, ні грошей. На вимогу Головної Руської Ради 9 травня 1848 р. міністр внутрішніх справ дозволив навчання українською мовою в народних школах. Під тиском українського населення в кінці 1848 р. у гімназіях введено як обов'язкову українську мову, у Львівському університеті відкрито кафедру української мови і літератури, на яку було запрошено професором Я. Головацького [1].

Культурне відродження покликало до життя український театр. Початок театрального руху в Галичині поклала діяльність Миколи Верещинського та Івана Озаркевича. Їх стараннями в Коломиї поставлено першу в краї українську виставу «Наталка Полтавка». Активну участь у театральному русі Галичини, зокрема в Перемишлі, брав композитор Михайло Вербицький, автор мелодії Державного гімну «Ще не вмерла Україна». Аматорські гуртки Тернополя, Львова, Стрия та інших міст несли українську культуру в села, будили в масах патріотичні почуття [2].

Демократично настроєні верстви української інтелігенції саме під час революції 1848—1849 рр. започаткували нові організаційні форми культурно-просвітницької роботи. В 1848 р. в Коломиї відкрито першу в Галичині українську читальню, у Львові засновано Галицько-Руську Матицю — українське видавництво дешевих книг для народу, через рік у Львові на кошти, зібрані в цілім краї, побудовано Народний дім — центр культурно-освітньої роботи серед галицьких українців.

Небувалою подією в історії краю був перший з'їзд діячів української культури — «Собор руських ученых», який тривав з 19 по 26 жовтня 1848 р. На запрошення «Зорі Галицької» до Львова на з'їзд прибули 118 представників української духовної і світської інтелігенції [3].

Учасники з'їзду працювали в дев'яти секціях: богослов'я, права, філософії, природознавства, історії, гео-

---

[1] Історія Львова. — К., 1984. — С. 102.

[2] Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині. — Львів. — 1934. — С. 8—9.

[3] Зоря Галицька. — 1848. — 31 жовтня.

графії, економіки, української літератури і церковної мови. На сесійних і пленарних засіданнях з доповідями, пройнятими глибоким патріотичним змістом, виступили Микола Устиянович, Яків Головацький, Іван Борисикевич, Іван Гушалевич, Рудольф Мох, Йосиф Левицький, Йосиф Лозинський та ін. Однією з головних на з'їзді була проблема української літературної мови [1]. Поет Устиянович наголошував: «Окови тіла впали. Накидати чужу мову, чужі слова, це значить накидати окови на дух. Дух тільки власним словом розвивається, а з розвоєм духа розвивається земне й небесне щастя людини»[2]. Більшість учасників з'їзду висловилась за те, що «маємо в письменстві триматися тої мови, якою говорить наш народ». Проте замість фонетичного правопису з'їзд постановив вживати етимологічний, тобто такий, що грунтувався на походженні кожного слова і відповідно до цього писався. Цей правопис був важчий для вивчення. Замість цивільного правопису з'їзд ухвалив вживати церковний [3].

Половинні рішення учасників з'їзду пояснюються опором консервативно настроєної частини учасників з'їзду, які вважали, що нововведення «псують церковну мову і будуть загибеллю побожности». В цілому ж «Собор руських ученых» сприяв консолідації української інтелігенції, дав поштовх науковій і культурно-освітній діяльності.

Наступ реакції. Повстання у Львові. Тим часом абсолютистські сили в Австрії зміцніли. Значною мірою сприяла цьому роз'єднаність національно-визвольних рухів, а часто і їх протиборство (слов'яно-угорське, польсько-українське, чесько-німецьке), вміло використане австрійським урядом. Розгром у жовтні 1848 р. повстання у Відні був сигналом до наступу реакції в усіх провінціях імперії, знищення основних здобутків революції. Наприкінці жовтня напружене становище склалося у Львові. Польський політичний провід закликав до боротьби за відбудову польської держави. 1 листопада польська національна гвардія підняла у Львові повстання. На вулицях з'явилися барикади. Центр міста був у руках повстанців. 2 листопада між урядовими військами і повстанцями точилися бої. Центр міста обстрілювала артилерія. Біля 150 чоловік було вбито і

---

[1] Головацкий Я. Исторический очерк основания галицко-русской Матицы. — Львов. — 1850. — С. XXXII—XXXIII.

[2] Стахів М. На хвилях революції. — Львів. — 1938. — С. 26.

[3] Зоря Галицька — 1848. — 31 жовтня.

поранено. Під вечір повстання було придушено, польські національні збройні формування розпущено. Припинилась діяльність політичних організацій, закривалися газети. Реакція перейшла в наступ.

Селянське ополчення. Боротьбу продовжували ще угорські повстанці, які з листопада 1848 р. почали загрожувати проривом через Закарпаття в Галичину. Оскільки більшість австрійських військ перебувала в Італії, уряд вирішив протиставити повстанцям українських, словацьких, хорватських, румунських селян, які ще перебували під враженням «цісарського дарунку» і з недовір'ям ставились до польських і угорських «панів, які бунтують проти цісаря», вбачаючи в їх можливій перемозі повернення старого гніту, спогади про який були ще свіжі в пам'яті. Селяни із запалом відгукнулися на заклик австрійських «крайсгауптманів» формувати озброєні загони. Лише Станіславський округ виставив більше 17 тис. ополченців. «Зоря Галицька» так описує селянське військо у Богородчанах. «На правому крилі уставилося поверх 300 гуцулів з рушницями через плечі, на маленьких гірських кониках. Коло них уставлено 600 піших гуцулів і підгірян, озброєних власними рушницями, кремяними крісами та стрільбами. Далі стояло три ряди до 8 тис. селян, поділених на громади. На лівому крилі уставилося біля 400 кінних селян з рівнин, озброєних у коси й списи. Головну увагу звертала на себе гармата на жовто-синій ляфеті з обслугою [1].

Руський батальйон гірських стрільців. Майже одночасно з ополченням з ініціативи Головної Руської Ради йшло формування першого в Галичині українського військового підрозділу — Руського батальйону гірських стрільців. У Раді його розглядали перш за все як орган самооборони, а при сприятливих умовах — і зародок національної армії. 10 березня 1849 р. було одержано дозвіл на організацію військового підрозділу та «усталення для нього народного одностроєю». До 6 квітня 1849 р. до війська зголосилося 3460 чоловік. З них було сформовано курінь у складі 1410 чоловік, яким командували українські старшини.

Представники Ради заходилися формувати другий курінь. Однак це стривожило нового галицького губернатора, великого польського дідича Агенора Голуховського, який у листі до Ради міністрів 28 квітня 1849 р. писав: «Вважаю надто сміливим, а навіть небезпечним

[1] Зоря Галицька — 1849. — 26 січня.

для держави кроком, щоби без потреби дозволити на помноження корпусу до 10 тис. чоловік, оживленого національними, сепаратистичними змаганнями, корпусу, що був би наче збройною репрезентацією народу»[1]. Формування нових військових підрозділів було припинено, а після розгрому угорських повстанців російською армією під Темешваром розпущено і полк руських стрільців. Однак він відродив забуті традиції українського війська, був попередником Українських Січових Стрільців.

Приборканням угорських і польських повстанців в Австрії завершилася «весна народів». Уряд зумів придушити національно-визвольний рух, потопити в крові революцію. Австрія знову стала абсолютистською монархією Габсбургів, в якій не було місця для автономії окремих народів. Посилення репресій супроводжувалося зміною політики австрійського уряду в Галичині, появою нових суспільних течій.

Велика історія України — Вінніпег. — 1948. — С. 690—691.

4. РЕАКЦІЯ ПРОТИ ВІДРОДЖЕННЯ

Посилення польських впливів у Галичині. Період «весни народів» в Австрії тривав недовго. Приборкавши революційні пориви народів, які прагнули ліквідації абсолютистської монархії, перебудови Австрії на федерацію країн, уряд перейшов до відкритої реакції. Указом Франца-Йосифа від 31 грудня 1851 р. скасовано так і не введену в дію конституцію 1849 р., розпущено парламент, відновлено необмежену монархію, яка проіснувала ще десять років (1851—1860). Уряд знову запровадив цензуру, обмежив демократичні свободи, діяльність громадських організацій. До травня 1854 р. Галичина залишалася у воєнному стані. Дії властей зводили нанівець національно-політичні й культурні здобутки галицьких українців [1].

Суспільно-політична обстановка в краї загострилась у зв'язку з посиленням польських впливів. З 1849 р. владу в Галичині перебирають польські дідичі, репрезентантом яких став цісарський намісник граф Агенор Голуховський. Згуртувавши навколо себе крайніх консерваторів, т. зв. «подоляків», Голуховський спрямував зусилля на ополячення й економічне закабалення українського населення. Польський політичний провід розглядав Галичину, як місце згуртування сил (польський

[1] Освободительное движение народов Австрийской империи. — М., 1981. — С. 15.

П'ємонт), спрямованих на відродження незалежної польської держави. Звідси випливало його негативне ставлення до будь-яких проявів українського національно-політичного чи культурного руху. Крім політичних міркувань, галицько-польська дідична аристократія мала ще й соціально-економічні інтереси. Все це посилювало польсько-українське протиборство.

Постійно підкреслюючи свою відданість імперії Габсбургів, цісарський намісник повів політику дискредитації українців. Загострення російсько-австрійських стосунків під час Кримської війни польські політичні чинники використали для того, щоб звинуватити українців, зокрема інтелігенцію, у симпатіях до царської Росії і російського православ'я. У Відні Голуховський характеризував український національно-визвольний рух як інтригу Росії і вияв зради Австрійської монархії. Цісарський намісник всіляко поборював основну вимогу Головної Руської Ради про поділ Галичини на українську і польську частини, мотивуючи це тим, що окрема українська провінція може відійти до Росії. Результатом зусиль Голуховського було зростаюче недовір'я цісарського уряду до «тирольців Сходу». Лякаючись природного тяжіння галицьких українців до своїх братів на Сході, австрійський уряд все більше схилявся до угоди з польською шляхтою. Права останньої розширювалися, місцевий чиновницький апарат швидко полонізувався.

Все це мало тяжкі наслідки для становища народу. Уже в 1853 р. уряд став на боці шляхти у питанні викупу сервітутів. За користування нібито панськими лісами і пасовищами селяни були змушені платити 15 мільйонів золотих ринських. Селяни посилали численні депутації до Відня, але даремно. Переважна більшість з 32 тисяч сервітутних процесів селянських громад проти дідичів була програна. До того ж на селян упав тягар виплати відшкодувань дідичам у розмірі 91 мільйона золотих ринських за скасування панщизняних повинностей [1]. Переобтяжене злиднями, без лісів і пасовищ, при підвищених податках, село все більше попадало в кабалу до лихварів.

Діями намісника і місцевої адміністрації, опанованої поляками, катастрофічне становище склалося в освіті. Йшло повсюдне витіснення української мови з початкової і середньої школи. В 1856 р. уряд скасував

---

[1] Франко І. Земельна власність у Галичині. Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 44, кн. 1. — С. 557

вивчення української мови у гімназіях, мотивуючи її недосконалістю. Остаточну денаціоналізацію та ополячення галицьких українців мали завершити заходи Голуховського, спрямовані на переведення української мови на латинський алфавіт. Запровадження латини мало бути останнім цвяхом у домовину українства. Підступний план Голуховського викликав рішучий протест української духовної і світської інтелігенції. Суперечки, що спалахнули навколо запровадження латинського алфавіту, переросли у так звану «азбучну війну», яка оживила задушливу атмосферу 50-х рр. Лише загроза масових народних заворушень примусила Голуховського відступити, однак йому вдалося завдати великої шкоди українській культурі, загальмувати її розвиток [1].

Курс на ополячення українського населення польські провідники поєднували з пропагандою ідей етнічної єдності поляків і українців. Намагаючись відновити традиції Руського Собору, польські ідеологи поширювали гасла триєдиної Польщі, України і Литви. Теоретик цього напряму Платон Костецький у своєму вірші писав: «Во ім'я Отця і Сина, то наша молитва — яко трійця так єдина Польща, Русь і Литва» [2].

Однак давня ворожнеча між шляхтою та українським селянством, до якої додались національно-політичні суперечності між поляками й українцями в 1848—1849 рр., спричинилася до того, що полонофільство як суспільно-політична течія втрачало своє значення. Поряд з цим частина українських провідників не виключала можливості досягнення польсько-української угоди.

Москвофільство. Зростання польських впливів, зневіра у власних силах спричиняли деморалізацію серед української інтелігенції. Після кульмінаційного 1848 р. український національний рух пішов на спад. Давався взнаки рутенський світогляд. Розчарована подвійною грою Відня частина рутенців, відданих австрійських патріотів, замість того, щоб повернутись до народу і в нього шукати підтримки, кинулася в іншу крайність: почала орієнтуватись на Росію, пропагувати «єдиную, неделимую русскую народность», заперечувати існування українського народу і його культури. Частина української інтелігенції все більше схилялась до думки, що

---

[1] Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 47. — С. 642—645.

[2] Лозинський М. Поневолені західно-українські землі. — Харків. — 1930. — С. 42.

успішна боротьба проти польського наступу можлива лише при підтримці Росії. Політичний курс русофілів (москвофілів) характеризувався національним нігілізмом, відсутністю віри у творчі можливості українського народу, соціальним консерватизмом, пасивністю та інертністю [1].

Москвофільство у Галичині поширювалось ще до революції 1848 р. Його головним ідеологом і активним пропагандистом виступив професор історії Московського університету Михайло Погодін, автор концепції етнічної і мовної єдності «Галицької Руси з Великоросією». У 1839—1840 рр. він побував у Львові, де вступив у контакт з галицьким істориком, професором Денисом Зубрицьким та ін. З ініціативи Зубрицького в 1840 р. утворився гурток прихильників об'єднання з «Великою Руссю», т. зв. «Погодинская Колония». До неї входили літературні і громадські діячі Я. та І. Головацькі, І. Гушалевич, М. Малиновський, С. Шехович, І. Здерковський та ін.[2]. Відкинувши сповідувану у 1848—1849 рр. ідею соборності і самобутності українського народу, ці діячі переорієнтувалися політично і культурно на царську Росію, підкреслюючи при цьому свою лояльність до Австрійської монархії. Себе вони називали «старорусинами», або «твердорусинами», протиставляючись прихильникам живої народної мови — українофілам [3].

Москвофільство значно зміцніло, коли до нього у 50—60-х рр. приєдналася частина української інтелігенції з числа духовенства. Всю національну справу воно зводило до обрядово-релігійних проблем, вбачаючи у церковній організації єдину оборону проти польського наступу. Головну увагу духовенство зосередило на боротьбі проти латинізації церковного обряду, за збереження церковнослов'янської мови. Під впливом москвофільства консервативно настроєні представники інтелігенції зрікалися української мови як «мови пастухів», неписьменного селянства. Погляди деяких тодішніх інтелігентів на народну мову висловив Денис Зубрицький: «Єсть мрачные изступленники или скорье невьжды, прислушивавшіеся только простонародному разговору

---

[1] Гіжовський Б. Звідки взялися москвофіли. — Львів. — 1907. — С. 4.

[2] Таршаковець М. Роля Ставропигії у виданню Дениса Зубрицького В кн: Збірник Львівської Ставропигії. Т. 1. — Львів. — 1921. — С. 190.

[3] Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства. — Львів. — 1935. — С. 13.

собственных слугь і работниковь и желающіе теперь, чтоб мы писали свою исторію на областномь нарѣчіи галицкой черни. Странное требование! Исторіи пишутся для образованного класса народа. Для простолюдина довольно молитвенника, катехизиса и псалтыря»[1]. Такий погляд на народ та його мову мав прихильників.

Для письма москвофіли користувалися штучним язичієм (сумішшю церковнослов'янської, російської, української, польської мов), яке називали «княжим языком», або «языком вышого слога», «літературно вище образованным»[2]. Цілком серйозно вони вважали, що треба мати «один письменный или литературный язык, имеющій постановленное общежитіе, а другой простонародный». До створення такої мови доклав чимало зусиль один із теоретиків галицького москвофільства Богдан Дідицький. Під його редакцією єдина в той час українська політична газета «Зоря Галицька» поступово перейшла на язичіє і називалась уже «Зоря Галицкая». З переходом на язичіє і москвофільську орієнтацію, особливо в час редакторства Сиверина Шеховича, газета почала втрачати популярність у народі. Її тираж упав з 4 тисяч до 140 примірників, а в 1857 р. вона була закрита взагалі[3].

Москвофільський дух охоплював чимраз ширші верстви інтелігенції. В 50-х рр. розгорнув активну діяльність відомий популяризатор москвофільства, меценат галицько-українського письменства, судовий радник Михайло Качковський. На москвофільство перейшов Яків Головацький. Язичіє перемогло у так званій «азбучній війні». Москвофільський дух вселився в мури закладеного в 1849 р. Народного дому у Львові. В руках москвофілів опинився Ставропігійський інститут, Галицько-Руська Матиця. Характеризуючи суспільне життя у Галичині в першому десятилітті після «весни народів», Омелян Огоновський (історик української літератури, професор Львівського університету, член-засновник Товариства «Просвіта» і Товариства імені Т. Шевченка) зазначав, що «Дім Народний здіймався вгору і вгору, а просвітне і національне життя падало все нижче і нижче»[4]. Під впливом москвофільства втра-

---

[1] Стахів М. На хвиляхъ революції. — Львів. — 1938. — С 34.

[2] Андрусяк М. Нариси історії галицького москвофільства. — Львів. — 1935. — С. 13.

[3] Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772—1880). — Відень. — 1916. — С. 42.

[4] Велика історія України від найдавніших часів до 1923 року — Львів. — 1935. — С. 716.

чалися й ті культурні здобутки, які були досягнуті в ході революції.

Москвофільство не відображало корінних національних і соціальних інтересів галицьких українців. Його поява була реакцією на політичну ситуацію, що склалась у Галичині після революції, пов'язану з наступом консерваторів, посиленням польських впливів, дезорганізацією українського політичного руху, сервілізмом і обскуратизмом більшості його керівників, які будували свою політику, спираючись не на народ та його організацію, а на зрадливу ласку віденського уряду, інших політичних сил [1]. У більшості з них не було усвідомлення необхідності зберегти єдину на той час політичну організацію — Головну Руську Раду. Після двох років її існування сама президія Ради в особі Григорія Яхимовича і Михайла Куземського виступила за саморозпуск. Необхідність саморозпуску Г Яхимович (голова Головної Руської Ради) пояснював так: «Коли обставини змінилися, повстання притихло, уряд зміцнився, а новий політичний і судовий устрій країни нашої незабаром наступить, гадаю, що причини збиратися в Раду народну немає, принаймні дальше її існування і політична діяльність є недоцільна»[2].

Замість організаційної і культурно-освітньої праці в масах було обрано позицію найлояльніших слуг. У кінцевому підсумку 30 червня 1851 р. на своєму останньому засіданні Головна Руська Рада постановила розпуститися. Так добровільно перестала існувати перша політична організація в Галичині.

Реакційний рутенсько-москвофільський світогляд, який запанував у суспільних настроях, важким тягарем ліг на душу народу, придушив усе свідоме й волелюбне. Українське населення у Галичині в котрий раз опинилося на краю своєї національної загибелі. Новий житєдайний дух на цей раз прийшов з-над Дніпра.

---

[1] Миколаєвич М. Москвофільство, його батьки і діти. — Львів. — 1936. — С. 40.

[2] Стахів М. На хвилях революції. — Львів. — 1938. — С. 38.

II. НОВІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ РУХИ

1. НАРОДОВЦІ І МОСКВОФІЛИ

Громади в Україні. У час, коли, за висловом Івана Франка, у Галичині запанувала доба «великого упадку руської справи», наростала хвиля москвофільства, на сході України відбувались важливі події. З тюрем і заслань поверталися колишні члени Кирило-Мефодіївського братства: Тарас Шевченко, Микола Гулак, Василь Білозерський, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Іван Посяда, Олександр Навроцький. Поступово вони залучили до активної культурно-освітньої праці нових прихильників українського відродження. З кінця 50-х рр. в Україні стали виникати Громади — осередки української ліберально-демократичної інтелігенції, яка під впливом поезії Шевченка проводила національно-культурну працю серед народу. Перша Громада виникла в Петербурзі з ініціативи Костомарова, Куліша, Шевченка, Білозерського та ін. На кошти поміщиків-українофілів В. Тарновського, Г. Галагана вони почали видавати журнал «Основа» (1861—1862), який став осередком тодішнього національного руху [1].

З початку 60-х рр. виникають Громади у Києві, Полтаві, Харкові, Чернігові, Одесі та багатьох повітових

[1] Охрімович Ю. Розвиток української національно-політичної думки. — Львів—Київ. — 1922. — С. 49—50.

містах. Вони дали поштовх до згуртування навколо ідеї українського національного відродження радикально настроєної молоді з числа студентів. До київської Громади пристав гурток молодих шляхтичів, які походили з українських спольщених родин. За прихильність до українського селянства їх називали хлопоманами. До них належали відомі пізніше українські діячі В. Антонович, Т. Рильський, П. Чубинський, П. Житецький та інші. Ідеолог хлопоманів Антонович закликав «полюбити народ, серед якого живеш, жити його інтересами, працювати для народу, щоб спокутувати гріхи своїх батьків перед цим народом»[1].

В умовах царського режиму робота Громад обмежувалася культурно-освітньою ділянкою. Громадівці працювали у недільних школах, видавали підручники, здійснювали українознавчі наукові дослідження, вели культурну працю.

Поезія Т. Шевченка у Галичині. Вибух польського повстання у Росії 1863 р. смертельно налякав царський уряд. Жорстоко придушивши виступ, царизм завдав удару і по українському національно-культурному руху. У 1863 р. валуєвським циркуляром було заборонено друкувати будь-яку популярну літературу українською мовою. Гоніння і репресії обрушились на громадівців. Однак розпочата ними справа не пропала. Національне відродження в Україні, революційно-демократичні ідеї поезії Шевченка були цілющою, життєдайною силою, що розбудила суспільний і культурний рух на західноукраїнських землях. Твори Шевченка проникали у Галичину ще з 40-х рр. XIX ст., але широкій громадськості краю його поезії стали відомі лише з 1861 р. За однією з версій, їх привіз до Галичини львівський купець Михайло Димет[2]. Потрапивши до рук студентської молоді, поезії Шевченка викликали справжній переворот у свідомості. Їх переписували, передавали з рук у руки, вивчали напам'ять, пересилали у різні кутки краю. Михайло Павлик (відомий політичний діяч, письменник і публіцист) писав, що ці твори зробили у Галичині «цілу революцію межи русинами», молодь «переписувала їх у тисячах примірників, читала й голосила їх скрізь, вчилася їх напам'ять і перший раз стала кріпко думати над незавидною на-

---

[1] Мицюк О. Тадей Рильський (1840—1902) як хлопоман і економіст // Дзвони. — 1932. — Ч. 7/8. — С. 648.

[2] Левицький К. Михайло Димет давній львівський громадянин // Діло. — 1938. — 30 серпня, г. 190. — С. 3.

родною долею»[1]. «Коли з'явився у Станіславі один екземпляр «Гайдамаків», — згадував галицький політичний діяч, публіцист та літературознавець Остап Терлецький, — то його за пару днів майже на шматки рознесли»[2]. Шевченків «Кобзар» став справжнім євангелієм української молоді в Галичині. Молоді освічені люди побачили величну красу народного слова і всю нікчемність язичія. Вони стали гарячими пропагандистами української мови у громадському і приватному житті. Просте і щире Шевченкове слово, що промовляло до серця і розуму, розкривало народне життя, вперше заговорило про селянина, його тяжку долю. «Новий, нечуваний світ отворився нам із «Кобзаря», — писав Терлецький, — зовсім інакшим показався нам тепер мужик. Погорджений і зневажений донедавна, він нараз піднісся на висоту народного ідеалу і став в очах молодіжі німим, довготерпеливим мучеником, якого всі били, катували, надуживали, який своєю довговіковою боротьбою за свободу, за віру і правду урятував перед судом історії честь українського імені. Не мужик нам, а ми мужикові повинні служити, не мужик, а ми заслуговували на погорду і зневагу»[3].

Під впливом Шевченка сформувався народний співець Юрій Федькович. Це був перший світський український поет в Австрії, який після Шашкевича промовив дивним поетичним словом і красою своїх творів схилив до українства тих, що ще хиталися. Весь талант він присвятив простому українському народові. Вийшовши з його глибин, жив з ним, як брат, а на знак поваги до земляків носив простий гуцульський одяг.

Зародження народовського руху. Під впливом творів Т. Шевченка, М. Шашкевича, Ю. Федьковича, П. Куліша, М. Костомарова на початку 60-х рр. серед молодої української інтелігенції в Галичині зароджується культурно-політична течія, яка проголосила клич любові до простого народу і самовідданого йому служіння. Прихильників цієї течії називали «народовцями» або «українофілами». Вони спиралися на традиції національного відродження 30—40-х рр., ідеали «Руської трійці» і Головної Руської Ради[4].

---

[1] Трусевич С. М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50—70-х роках XIX ст. — К. — 1978. — С. 67.

[2] Там же.

[3] Терлецький О. Галицько-руське письменство 1848—1865 рр. — Львів. — 1903. — С. 101.

[4] Франко І. Українські «народовці» і радикали. Зібрання творів у 50-ти т. — Т 28. — С. 199.

Перша народовська громада під назвою «Молода Русь» виникла у Львові в 1861 р. Згодом вони появились у Тернополі, Самборі, Бережанах та інших містах краю. Кость Левицький згадував, що «такі українські громади, тайні товариства, чи кружки основувалися по містах у нашім краю, та я застав ще таку громаду в Станіславові в роках сімдесятих і бував на її сходинах як ученик вищої гімназії»[1].

Основу народовського руху становило молодше покоління галицької інтелігенції (студенти, учні гімназій, вчителі, письменники, молоді священики), яке розчарувалось у політиці консервативного австрофільського рутенства батьків і на противагу зневіреним у власних силах москвофілам виразно проголосило ідеї самобутності та єдності всього українського народу. Головним засобом у розвитку національної свідомості, на думку народовців, мали стати захист і пропаганда української мови і літератури. Такий підхід залишав осторонь соціально-політичні проблеми.

Ідеологами й організаторами народовського руху були отець Данило Танячкевич, учитель Омелян Партицький, письменники Володимир Шашкевич, Ксенофонт Климкович, Федір Заревич, журналіст Кость Горбаль. До народовців згодом приєдналися деякі старші українські діячі — Григорій Шашкевич, Степан Качала, Омелян Огоновський, Іван Лаврівський, Іван Борисикевич, Корнило Устиянович, Сидір Воробкевич[2].

На перших порах народовський рух існував як мовно-літературна течія. Народовці вважали, що «треба писати по народному, по мужицьки, бо ми мужицький народ працювали для добра того мужицького народу»[3]. В 1862 р. у Львові почав виходити перший у Галичині літературний часопис «Вечорниці» (ред. Ф. Заревич, В. Шашкевич), який відіграв важливу роль у популяризації творів Шевченка. Народовці організовувалися навколо журналів «Мета» (1863), «Нива» (1865), «Русалка» (1866). Пожвавленню літературної діяльності народовців сприяло те, що у Галичині друкували свої твори письменники Наддніпрянщини. — І. Нечуй-Левицький, О. Кониський, П. Куліш, М. Драгоманов, М. Старицький та ін. У 1867 р. з їх допомогою засно-

---

[1] Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914. — Львів. — 1926. — С. 100.

[2] Франко І. Українські «народовці» і радикали. Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 28. — С. 199—200.

[3] Стахів М. На переломі. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах. III частина — Львів. — 1938. — С. 23.

вано літературний журнал «Правда» (ред. В. Барвінський), який довгий час був органом всеукраїнського єднання [1]. Народовські видання матеріально підтримували українські багатії П. Симоненко, Е. Чикаленко. «Народовська молодь Галичини, — писав Михайло Грушевський, — почула тепер за собою Україну, ту безмежну, могутню Україну, що видала великих героїв козаччини й нових діячів українського відродження, яких бачила поміж співробітниками своїх органів. З другого ж боку участь придніпрянців скріплювала демократичний і поступовий напрямок галицького українства, а це багато значило супроти переваги церковних і консервативних елементів у галицькому громадянстві. Для українців же зазбручанських, в тодішньому їх пригнобленню від усяких перепон і заборон, була Галичина наче вікном у свобідну далечінь українського розвою, що давала йому вихід навіть на випадок найбільших утисків з боку Росії»[2]. Не дивно, що саме в цей час у колах наддніпрянської і галицької інтеліґенції зароджується концепція про Галичину, яка має відіграти у визвольному русі роль українського П'ємонту *.

«Просвіта». Рятуючи широкі верстви українського населення від темноти, безграмотності, наступу москвофільства, народовська молодь виступила з ідеєю «просвіти народу». У 1861 р. вона заклала клубне товариство «Руська бесіда». Згодом було вирішено заснувати громадське культурно-освітнє товариство «Просвіта». 2 вересня 1868 р. міністр внутрішніх справ Австро-Угорщини затвердив статут товариства, а 8 грудня того ж року у Львові відбулися установчі збори «Просвіти». Основною статутною метою товариства було «спомагати народну просвіту в напрямках моральнім, матеріальнім і політичнім», збирати і видавати зразки народної усної творчості. За новим статутом 1870 р. завдання товариства полягало в «ширенні просвіти між руським народом» з допомогою видань, заснування повітових філій і залучення нових членів [3]. «Просвіта» стала першою освітньою організацією для народу. Її книжки, пи-

---

[1] Трусевич С. М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50—70-х роках XIX ст. — К., 1978. — С. 32.

[2] Грушевський М. Ілюстрована історія України. — Нью-Йорк. — 1990. — С. 506.

* П'ємонт — італійська провінція, яка відіграла вирішальну роль у боротьбі за возз'єднання Італії в одну державу.

[3] Енциклопедія Українознавства. Т. 6. — Париж—Нью-Йорк. — 1970. — С. 2365.

сані простою мовою, ширилися між селянством, викликали у нього зацікавлення до освіти.

«Просвіта» спочатку об'єднувала переважно молоду світську інтелігенцію. Її першим головою було обрано гімназійного вчителя Анатоля Вахнянина. У народовське товариство вступив лише невеликий гурт духовної і світської інтелігенції старшого покоління — Осип Заячківський, Григорій Шашкевич, Степан Качала, Омелян Огоновський, Юліан Лаврівський [1]. У «Просвіті», а також в утвореному згодом літературному Товаристві ім. Т. Шевченка формувались національно-політичні погляди народовців. «Молода інтелігенція, — писав І. Франко, — власне йдучи за покликом Шевченка, почала сяк чи так вияснювати собі програму діяльности, вияснювати свої відносини до святоюрства, до поляків, до власного народу і його потреб»[2].

Панівне становище польської шляхти у Галичині. Тим часом політичне становище в краї різко змінилося. Після запровадження нової австрійської конституції 1861 р. уряд об'єднав українські і польські землі в єдиний коронний край Галичини і Володимирії з князівством Освенцім і Затор та великим князівством Краківським. Як і інші коронні краї імперії, Галичина одержала автономію з власним сеймом і урядом (виділом). Вибори до галицького сейму і австрійського парламенту здійснювались на становій основі, що забезпечувало значну перевагу польській шляхті. Для обрання депутата від великих землевласників потрібно було лише 52 голоси, в той час як для депутата від селянської курії — аж 8764 [3]. Така виборча система забезпечувала польській шляхті становище повновладного господаря у галицькому сеймі й уряді, в свою чергу Відень забезпечував собі підтримку впливових польських дідичів. Уже під час перших виборів до галицького сейму 1861 р. українці одержали лише 49 місць із 150. Крайовим маршалком сейму було призначено великого польського поміщика князя Лева Сапігу, його заступником — члена сейму, греко-католицького єпископа Спиридона Литвиновича, австрофіла за переконаннями, але палкого прихильника української культури [4].

---

[1] Перський С. Популярна історія товариства «Просвіта». — Львів. — 1932 — С. 23—24.

[2] Франко І. Ukraina irredenta. — В кн.: Вивід прав України — Нью-Йорк. — 1964. — С. 129.

[3] Субтельний О. Україна: Історія. — К., 1991. — С. 277

[4] Загальна Українська Енциклопедія — Львів—Станіслав—Коломия. Т. 3. — 1933. — С. 647.

До ще більшого зростання польського впливу у Галичині дійшло в 1867 р., коли Габсбурги, зазнавши поразки у війні з Прусією, змушені були піти на компроміс з угорським і польським політичним проводом. Австрія була перетворена в дуалістичну Австро-Угорську імперію. У Галичині Габсбурги обіцяли віддати українське населення під повний політичний контроль поляків, які в свою чергу зобов'язувалися всіляко підтримувати австрійський уряд. Неофіційний компроміс скріпила надіслана у липні 1867 р. галицькими поляками петиція лояльності та відданості цісареві. Таким чином, австрійська бюрократія остаточно передала галицьких українців у руки шляхти. Польські політичні діячі зручно використали надані їм центральною владою широкі повноваження. Працюючи у державній і крайовій адміністрації, поляки формували кадри, закладали основи для майбутньої польської держави. Йшов прискорений процес ополячування місцевого державного апарату. В кінці 1866 р. польська сеймова більшість ухвалила закон про польську мову навчання у початкових і середніх школах. Польська мова стала крайовою урядовою мовою.

Врятувати становище не могли вже ніякі прохання українських діячів до уряду «не віддавати їх на поталу польській буті, не дозволити, щоб один з найвірніших народів щез без сліду в польському елементі»[1]. Крайовий статут забезпечував польській шляхті необмежене політичне й економічне панування у Галичині.

Москвофільський рух. Втративши надію на підтримку австрійського уряду, відірвавшись від власного народу, українські консервативні кола повернулись у бік російського царя, не відмовляючись при цьому від ласки австрійського цісаря. Не маючи чіткого національного світогляду і міцних переконань, вони швидко змінили «рутенську» націю на російську. Рутенська форма і москвофільський зміст характеризували колишніх старорусинів. У 1866 р. львівський часопис «Слово» у статті «Погляд вь будучность» виступав з оформленою політичною програмою галицьких москвофілів. «Ми зле зробили, — зазначалося у редакційній статті, — що в 1848 р. об'явили себе рутенцями. Була найкраща нагода сказати ясно полякам і жидам, що всі змагання дипломатів витворити з нас окремий народ рутенців-уніятів остались без успіху, та що Русь галицька, угорська,

[1] Стахів М. На хвилях революції. — Львів. — 1938. — С. 59.

київська, московська, тобольська і т. д. під етнографічним, історичним, мовним, літературним і обрядовим оглядом є ідентична, помимо того, що в Галичині є вона вірно віддана своєму улюбленому монархові і його ясній династії, а там за кордоном, так само віддана своєму монархові, його династії. Ми не рутени від 1848 р., ми настоящі руські»[1]. 27 грудня 1866 р. Іван Наумович, відомий москвофіл, письменник, виголосив у галицькому сеймі декларацію аналогічного змісту. Москвофільське «вірую» доповнили у своїх працях його ідеологи Денис Зубрицький, Богдан Дідицький та ін. Сподівання москвофілів на допомогу Росії у боротьбі з польським засиллям привело їх до заперечення українства і визнання цілковитої єдності з російським народом та його культурою. У «Своєжиттєвих записах» редактор «Слова» Дідицький зазначав, що лише Росія «може вирішити, як слід, українську справу». Слідом за Погодіним москвофіли визнавали триєдину спільність «руських» племен, вважали галицьких українців етнографічним різновидом єдиного російського народу. Українську мову вони вживали лише у творах, призначених для селян; у виданнях для інтелігенції використовували російську мову або язичіє. Обов'язковим вважався етимологічний правопис. Для поширення російської мови Дідицький видав «поученіє» «Вь одинь часъ научиться малорусину по великорусски»[2].

Протягом 60-х рр. у таборі москвофілів опинилася більшість галицької української інтелігенції старшого покоління. Спираючись на церковну ієрархію, москвофіли набули у краї значного політичного впливу, вони опанували культурно-освітні товариства й установи, ширили москвофільський дух у своїх бурсах. Активно пропагувалася думка про виїзд до Росії і перехід з унії на православну віру. Під впливом цих настроїв з Галичини до Росії виїхали такі громадські та церковні діячі, як Маркел Попель, Лука Цибик, Яків Головацький, Михайло Куземський та ін.[3].

Народовський рух москвофіли трактували як польську інтригу і всіляко поборювали його, народовців характеризували як революціонерів, гайдамаків. Москвофільська газета «Слово» з погордою називала наро-

---

[1] Слово. — 1866. — 8 серпня

[2] Гнатюк В. Національне відродження Австро-угорських українців (1772—1880 рр.). — Відень. — 1916. — С. 45.

[3] Стахів М. На переломі. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах. III частина. — Львів. — 1938 — С. 34.

довців хлопоманами. Москвофілів не влаштовував національно-культурний радикалізм народовців. Своє громадське покликання вони бачили у писанні прохань і петицій до уряду. Злидні і темнота українського селянства залишалися поза їх увагою. Москвофілів більше займала боротьба на ниві філології. Через газету «Слово» вони розпочали справжній похід проти фонетичного правопису, на захист етимологічного. Їх дії гальмували також роботу товариства «Просвіта». Серед селян вони поширювали чутки, що «Просвіта» — то видумка польських панів.

Угодова акція народовців. Наступові москвофільства протистояла молода народовська інтелігенція. Однак і вона своє служіння народу обмежувала культурно-освітньою та літературною працею. Соціальні та політичні проблеми галицьких українців не викликали у неї зацікавлення. Відсутність організаційно-політичної опори в масах штовхала народовців до пошуку компромісів і угод. Не маючи змоги побороти москвофільський вплив, відчуваючи безсилля перед польською шляхтою, народовці зробили спробу порозумітися з нею у галицькому сеймі. 27 жовтня 1869 р. народовець Юліан Лаврівський, якого після смерті митрополита Литвиновича було призначено віце-маршалом крайового сейму, проголосив від імені 30 українських послів у сеймі угодовський проект. «Ми залишаємо давну політику, — заявив Лаврівський, — й вступаємо на нову дорогу. Не домагаємося поділу Галичини, але признаємо наш край за спільний, а в ньому на спільній підставі хочемо далі працювати разом. Бажаємо двох речей. Однією є рівноправність, аби ви нас не полонізували, а другою, аби ви нас не деморалізували»[1].

Польська сеймова більшість відіслала проект Лаврівського до спеціальної комісії для конкретизації. Справа тягнулася два роки. Практичного результату від роботи комісії не було, сейм так і не прийняв ніякої ухвали щодо проекту. Наслідком угодовської акції Лаврівського було лише дальше зміцнення позицій польської шляхти, розкол у таборі народовців і перехід частини до москвофілів. «Нагадую собі, — писав пізніше Кость Левицький, — яке велике незадоволення й недовір'я викликала була угодова акція Лаврівського в краю. Українці осуджували Лаврівського за те, що він здався на ласку й неласку поляків і в той спосіб зрадив народню справу. Відтоді сталася угода Лаврів-

[1] Велика історія України. — Вінніпег. — 1948. — С. 722—723.

ського відстрашаючим прикладом польсько-українського єднання. Але в дійсності такий спосіб поступовання повторювався стереотипово в усіх угодових переговорах поляків з українцями. Поляки дуже радо втягали українців в угодові переговори, а потім проволікали й ні на що не годилися»[1]. На думку І. Франка, в тій угоді востаннє відгукнувся старий панславістичний романтизм.

Провал угодовської політики народовців засвідчив слабкість їх суспільно-політичних позицій. При всій своїй активності на літературній і культурній ниві народовці 60-х рр. не наважились порвати з традиційним австролоялізмом і політичною інертністю.

---

[1] Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914. — Львів. — 1926. — С. 122.

2. ЗАРОДЖЕННЯ РАДИКАЛЬНОГО РУХУ

Посилення консервативно-москвофільського табору. Початок 70-х рр. характеризувався дальшим загостренням суспільно-політичних відносин у Галичині. Всі ключові позиції в краї контролювали впливові польські чинники, які повели завзятий наступ на український національно-політичний та культурний рух. Опинившись сам на сам з польським політичним табором, українські провідники (депутати галицького сейму та австрійського парламенту) розкололись на дві групи: одна з них, яку очолювали С. Качала і Ю. Лаврівський, шукала порозуміння з поляками, друга керована Б. Дідицьким та І. Наумовичем, усі надії покладала на Росію. Політика орієнтацій, хитань і угод старої інтелігенції випливала з її соціальної та політичної інертності, відсутності опори в масах.

Безсилля українських консервативних політичних кіл, їх відірваність від народу були пригожим грунтом, на якому міцніло і поширювало свій вплив москвофільство. Засновану в 1870 р. у Львові українською інтелігенцією громадсько-політичну організацію Руську Раду швидко опанували москвофіли. Проіснувавши до 1914 р., вона не внесла нічого до розвитку політичного життя. Руська Рада не проголосила будь-якої політичної програми. Її діяльність зводилася до писання прохань до

уряду та поборювання української мови. Консервативно-москвофільське керівництво Руської Ради (В. Ковальський, о. Я. Шведзіцький, о. Т. Павликів) відкинуло пропозиції народовців про співпрацю [1].

Для ширення русофільства у Галичині і на противагу заснованій народовцями «Просвіті» москвофільські провідники у 1874 р. заснували в Коломиї Общество ім. М. Качковського. Товариство ставило за мету «освіту селянина, для якого видавати популярні, простонародні, повчальні дешеві книжки про релігію, моральність, усяку науку, господарство»[2]. Політичні та соціальні проблеми оминалися. Організатором культурно-освітнього товариства виступив о. Іван Наумович, популярний у той час письменник.

Перенесене згодом до Львова Общество ім. М. Качковського створило свої осередки у повітових містах і читальні по селах. У 1876 р. воно об'єднувало вже 4792 чоловік, мало 24 повітові філії. Книжки, видані товариством, виходили частково українською мовою, частково язичієм [3].

На початку 70-х рр. москвофіли мали значний вплив у середовищі студентів. Утворене в 1870 р. студентське товариство Академічний Кружок перебувало під керівництвом москвофілів. Друкованим органом товариства став журнал «Друг», членами редакції якого були І. Франко та М. Павлик. Поширенню москвофільських впливів сприяло також видання газети «Русская Рада», яка виходила в Коломиї з 1871 р.[4].

Як і раніше, всі зусилля москвофіли спрямовували на пропаганду постулату єдності галицьких українців з російським народом, захист етимологічного правопису і язичія. Фонетичний правопис, найбільш зрозумілий народу, вони таврували найгіршими словами. Наумович писав, що «фонетика — це найстрашніша язва, якою покарав Господь нашу Русь». Народовців, які виступали на захист української мови, москвофіли звинувачували у «ляхоманстві, безбожництві і м'якому русинстві»[5].

Криза народовського руху. На відміну від москвофілів, народовський табір переживав кризу. Безуспішна

---

[1] Русская Рада. — 1871. — 17 декабря.

[2] Андрусяк М. Нариси історії галицького москвофільства. — Львів. — 1935 — С. 43.

[3] Слово. — 1876. — 24 грудня.

[4] Державний архів Івано-Франківської області (далі — ДАІФО), ф. 225, оп. 1, спр. 5, арк. 11.

[5] Миколаєвич М. Москвофільство, його батьки і діти — Львів. — 1936. — С. 57

спроба Ю. Лаврівського і С. Качали порозумітися з польською більшістю галицького сейму викликала в середовищі народовців розчарування і розкол. Група Лаврівського, відстоюючи через газету «Основа» (1870) рівноправність українців у всіх ділянках державного життя, одночасно виступила за продовження політики угоди з поляками. Інша група народовців на чолі з В. Барвінським, залишаючись на становищі традиційного австролоялізму, сподівалася домовитись про співпрацю з москвофілами. Вони запевняли москвофілів, що ведуть лише «тиху» працю на ниві освіти, мови, літератури. У 1880 р. «Просвіта» мала лише чотири філії, об'єднувала 1,5 тисячі членів [1]. Народовці так і не спромоглись у 70-х рр. утворити власну політичну організацію. Її роль під час домовленостей з поляками та москвофілами виконувало керівництво «Просвіти» [2].

Соціально-політична обмеженість народовців, відчуженість від народних мас особливо проявилися під час виборів до парламенту в 1873 р. Особливість останніх полягала в тому, що послів обирав не галицький сейм, як це було раніше, а безпосередньо населення за курі-альною системою. Однак відсутність політичної організації, програми дій, пасивність під час виборів спричинились до того, що народовці, на відміну від москвофілів, які обрали 15 депутатів, не зуміли провести жодного посла, за винятком С. Качали, який був обраний у польських виборчих округах [3].

Серед молодшої генерації народовців, яка гуртувалась у львівських студентських товариствах Академічна Бесіда, Дружний Лихвар, Січ (Відень), зростало невдоволення політикою старшого покоління, ігноруванням ним суспільно-політичних справ.

Михайло Драгоманов і його суспільно-політичні погляди. Національні та суспільно-політичні відносини у Галичині викликали значний інтерес у наддніпрянських українців. Він особливо посилився у зв'язку з новою хвилею репресій царського режиму в Україні. Емським указом 1876 р. заборонялось друкування і поширення книжок українською мовою, припинено діяльність Південно-Західного Відділення Географічного Товариства, закрито газету «Киевский Телеграф», усунено ряд про-

[1] Енциклопедія Українознавства. Т 6. — Париж—Нью-Йорк. — 1970. — С. 2366.

[2] Терлецький О. Москвофіли і народовці в 70-х рр. — Львів. — 1902. — С. 37

[3] Стахів М. Пробудження народних мас. Історія українського політичного руху IV частина. — Львів — 1939. — С. 13—14.

фесорів з Київського університету. Спираючись на конституційні свободи Австро-Угорщини, провідні українські діячі прагнули організувати на західноукраїнських землях сильний культурний і політичний рух, зміцнити національне відродження і таким способом впливати на Україну. З цією метою в 1873 р. з ініціативи і при фінансовій підтримці Олександра Конисього, Елисавети Милорадович, Дмитра Пильчикова, Миколи Жученка з Наддніпрянщини, а також Степана Качали, Корнила Сушкевича, Омеляна Огоновського з Галичини у Львові було засновано Товариство ім. Шевченка. Його завданням було «спомагати розвій руської словесности»[1]. Придбавши друкарню, товариство почало видавати книжки наддніпрянських і галицьких письменників.

Щодо шляхів розвитку українського національно-політичного руху в Галичині, то в цьому питанні єдності у наддніпрянських діячів не було. П. Куліш, О. Кониський, В. Антонович прагнули вирішити складні національні і суспільно-політичні проблеми Галичини перш за все шляхом порозуміння народовців з польським політичним проводом. По-іншому намагалися впливати на політичні процеси у краї Михайло Драгоманов та його однодумці.

Ще з середини 60-х рр. Драгоманов цікавився справами Галичини, докладно вивчав місцеві національно-політичні стосунки. У Києві його жартома називали Михайлом Галицьким. У 1873 р. він побував у Галичині. Після звільнення з Київського університету (1875) Драгоманов оселився у Женеві, де почав видавати журнал «Громада». Перший український політичний журнал інформував європейську громадськість про українські проблеми, впливав на суспільно-політичне і культурне життя Галичини і Наддніпрянщини. Активними співробітниками Драгоманова були Сергій Подолинський та Михайло Павлик, які кілька років жили з ним у Женеві[2].

У своїх працях («Переднє слово» до «Громади» 1878 р., «Пропащий час. Українці під Московським царством (1654—1876)», «Историческая Польша и великорусская демократия», «Вільна спілка», «Чудацькі думки про українську національну справу») Драгоманов виступив ідейним творцем нової радикальної течії в

---

[1] Кубійович В. Нарис історії Наукового Товариства ім. Шевченка (1873—1949). — Львів. — 1991. — С. 12—13.

[2] Іванова Р. П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України. Вид-во Київ. у-ту. — 1971. — С. 194.

українському суспільно-політичному русі, яку він тісно пов'язав із сучасними йому західними ліберально-демократичними та соціалістичними програмами. Слідом за Прудоном суспільний ідеал Драгоманов бачив у добровільній коаліції осіб без будь-яких елементів примусу в громадському житті. Основою для цього мали стати федералізм та самоуправління громад і областей. Звідси захоплення Драгоманова державним устроєм США, Швейцарії. Будь-які вияви централізму він засуджував. Надавав перевагу демократичним свободам над класовими та економічними інтересами [1]. Відкидаючи марксизм як помилкову і непридатну для українських умов концепцію, Драгоманов разом з тим виступав прихильником французького соціалізму (громадівства), який він сприймав як етичне вчення про соціальну справедливість і рівність. У центрі його уваги стояв не розвиток продуктивних сил, як у німецькому, а слідом за ним і в російському соціалізмі, а добробут народних мас, проблеми злиднів, соціального забезпечення [2].

Українство для Драгоманова було перш за все політичним рухом, а не вузьким літературно-етнографічним культурництвом. Однак він вважав неможливим утворення самостійної української держави, а тому виступав за демократизацію і федералізацію Росії та Австро-Угорщини. Головну перешкоду у вирішенні української проблеми Драгоманов бачив у польському «історичному» патріотизмі, який прагнув відновити кордони Польщі до 1772 р., а також у централістично-деспотичній та експансіоністській політиці Росії [3]. Космополітизм і недооцінка Драгомановим питання державної самостійності України випливали з хибного поняття свободи. Драгоманов вважав, що український народ зможе обминути проблему державної самостійності, перейшовши відразу до «безначальних і бездержавних» порядків [4]. Він уявляв, що державність і свобода — це суперечливі в своїй суті поняття. «Глибока і сильна віра в західноєвропейські ідеали соціальної

---

[1] Драгоманов М. П. «Переднє слово» (до «Громади» 1878 р.). — Вибране. — К., 1991. — С. 296—297.

[2] Феденко П. Соціялізм давній і новочасний. — Лондон—Париж—Мюнхен. — 1968. — С. 98—99.

[3] Драгоманов М. П. «Переднє слово» (до «Громади» 1878 р.). Вибране. — К., 1991. — С. 302, 322, 325.

[4] Дюк Н. Іван Лисяк-Рудницький — дослідник Михайла Драгоманова // Сучасність. — 1986. — № 4 — С. 78—79.

рівності і політичної волі, — писав І. Франко, — заслонювала перед його очима ідеал національної самостійності, ідеал, що не тільки вміщує в собі оба попередні, але один тільки може дати їм поле для повного розвою. Для нас тепер не підлягає сумнівові, що брак віри у національний ідеал був головною трагедією в житті Драгоманова»[1]. Національно-визвольна боротьба українського народу, на думку Драгоманова, мала розвиватись у тісному союзі з прогресивними силами всіх інших народів Східної Європи.

Драгоманов був переконаний, що «хліборобсько-робітнича» структура української нації зумовлює нерозривну єдність національно-визвольної і соціально-політичної боротьби, до якої треба залучити селян і робітників. Відкидаючи будь-яке політичне сектантство, він закликав до створення масової політичної організації. «Будити масу, — писав Драгоманов, — щоб опертн на ній політику рішучу, принципіальну. Хай закладаються політичні товариства, скликаються віча. Хай уся країна покриється сіткою усяких товариств і рад»[2]. Драгоманов першим звернув увагу на соціально-політичні проблеми українського народу, закликав інтелігенцію служити масам не лише словом, а й ділом. Працю на користь народу він називав радикальною, оскільки вона мала служити кореневі народу — селянам і робітникам * Драгоманов обстоював світський характер українського громадського і культурного життя, виступав проти впливу на нього духовенства.

Радикали. На думку Драгоманова, центром українського національно-політичного руху повинна бути Галичина, якій наддніпрянці мусять допомогти позбутись провінціалізму, консерватизму і москвофільства. Впливати на ситуацію у Галичині Драгоманов намагався перш за все через особисто знайомих йому студентів Остапа Терлецького, Мелітона Бучинського, Євгена Желіховського, Івана Франка, Михайла Павлика та ін. У цілому ряді статей, опублікованих у студентському журналі «Друг», народовській газеті «Правда» та інших галицьких часописах, Драгоманов закликав молодь позбуватися консервативних поглядів старшого покоління, вивчати здобутки європейської культури і науки, присвятити себе праці для простого народу. Він висту-

---

[1] Франко І. Поза межами можливого Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 45. — С. 283

[2] Громада. — 1879. — № 3. — С. 71.

* Радикал — від латинського — корінь.

пив з різкою критикою москвофільства, а політику Руської Ради розцінив як «згубну і недостойну нашого народу». Одночасно Драгоманов засудив і угодовську політику народовців [1].

Статті Драгоманова вчинили переворот у свідомості молодшого покоління галицьких українців. «Гаряча проповідь Драгоманова, — писав Франко, — ...головним своїм змістом мала те, щоб привчити галичан читати, студіювати, відучити їх від пустої фразеології і трати часу, а засадити за реальну працю. Він звертав увагу на насущні потреби народу, на застій у політичнім житті, на неуцтво й поверховість світочів і проводирів Галицької Русі. Уся його діяльність була одною великою проповіддю невтомної праці для добра і піддвигнення рідного народу»[2].

Першими на драгомановські позиції стали студенти віденського народовського товариства «Січ». У Галичині радикальні ідеї підтримали студенти русофільського Академічного Кружка, народовського Дружного Лихваря, учні ряду повітових гімназій. Тим самим було покладено початок нового радикального руху серед молодшої генерації української інтелігенції, найяскравішими представниками якої були І. Франко та М. Павлик [3].

Радикали вважали себе спадкоємцями ідей Шевченка, а також народовського руху 60-х рр., керівники якого, на думку драгомановців, відступили від своїх попередніх демократичних ідей служіння народним масам. Разом з тим вони вважали себе соціалістами, захисниками інтересів знедолених верств суспільства — селян і робітників, пропагували ідеал суспільного ладу без визиску і неволі. Характеризуючи новий суспільний рух, Франко зазначав: «Політичний радикалізм на основі селянських і робітницьких інтересів — ось вам суть радикального руху»[4]. Українські радикали підтримували тісні зв'язки з польськими і єврейськими соціалістами.

Активну роль у пропаганді радикальних ідей у Галичині відіграли І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький. Вони видавали часописи «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», які часто конфіскувала і закривала поліція. З допомогою наддніпрянських українців у Відні було за-

---

[1] ЦДІА України в м. Львові, ф. 663, оп. 1, спр. 9, арк. 22—23.

[2] Франко І. З останніх десятиліть XIX ст. Зібрання творів у 50-ти т — Т. 41. — С. 485.

[3] ЦДІА України в м. Львові, ф. 663, оп. 1, спр. 9, арк 16—17.

[4] Кравець М. Іван Франко — історик України. — Львів. — 1971. — С. 148.

сновано видавництво, яке вперше почало друкувати українську політичну літературу, звернену безпосередньо до народних мас. Через ці видання галицькі радикали повели боротьбу проти консерваторів і москвофілів, угодовства народовців. Вони вперше порушили соціально-політичні проблеми українських селян і робітників. Москвофіли насміхалися з них за те, що вони проповідують «жолудкові ідеї». Проте це не зупинило праці радикалів [1].

Враховуючи аграрний характер краю, Драгоманов, Франко і Павлик звернули особливу увагу на селянство як основну рушійну силу демократичного руху. Організований селянський рух, на їх думку, мав стати засобом політичного виховання мас. Радикали зуміли поширити свій вплив серед селян, перш за все Коломийщини і Косівщини. До розповсюдження тут радикальної літератури багато праці доклали сестри Павлика Ганна та Параска. В кінці 70-х рр. Франко, Павлик і їх однодумці повели освітню та організаційну працю серед львівських робітників. У цьому їм допомагала газета львівських друкарів «Праця»[2].

З появою радикального руху москвофіли одразу втратили підтримку молодшого покоління української інтелігенції, яка міцно стала на драгомановські позиції. Під впливом радикалів пробуджувалися найсвідоміші представники селян і робітників, які поривали з консерватизмом, москвофільством і ставали до активної політичної боротьби. Тим самим було започатковано перелом у суспільно-політичних відносинах галицьких українців [3].

Поширення радикальних ідей викликало занепокоєння в австрійських властей, які вдалися до відкритих репресій над їх активними пропагандистами. У 1876 р. було вчинено суд над Остапом Терлецьким за видання брошури Ф. Волховського «Правдиве слово хлібороба до своїх земляків». У січні 1877 р., використавши приїзд до Львова російського емігранта Куртієва, який привіз листи від Драгоманова до Павлика, австрійська поліція провела обшуки й арешти. Було заарештовано Павли-

---

[1] Трусевич С. М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50—70-х роках XIX ст. — К., 1978. — С. 139.

[2] Дзерович Ю. Ціла правда про радикалів. — Львів. — 1910. — С. 26—27.

[3] Іванова Р. П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії і України. — Вид-во Київ. у-ту — 1971. — С. 198.

ка, Черепахіна, Ястшембського, Куртієва [1]. Арештованих звинуватили в належності до закордонної таємної організації. В червні 1877 р. власті провели нові арешти, у тому числі членів редакції журналу «Друг» — Франка, Мандичевського, Заклинського, а також Лімановського, Бучинського, Белея, Терлецького, Сельського, Кутурницького, Бжезінського та ін. Це була перша масова поліційна акція, спрямована проти радикалів-соціалістів, яка мала на меті залякати їх [2]. У 1879—1880 рр. судові процеси було проведено над селянами Косівського і Коломийського повітів. За підбурювання селян проти влади знову були заарештовані і віддані до суду Франко, Ганна і Параска Павлик. Шалені нападки на Франка, Павлика та їх однодумців чинили москвофіли. Редакція русофільського «Слова» відкрито шкодувала, що в Австрії нема Сибіру, куди б треба було заслати Франка, Павлика, Терлецького та їх товаришів. Проти них виступило і старше покоління народовців, які бойкотували статті Франка в своїй періодиці, не приймали його в члени «Просвіти».

Пробудження народних мас. Галицькі консерватори (рутенці), русофіли і народовці продовжували триматися старої політики орієнтацій і угод, основний зміст якої полягав у запобіганні ласки віденського чи царського уряду або ж досягненні угоди з польською шляхтою. Зневіра селянських мас у такій політиці проявилася в постійному зменшенні українських послів до галицького сейму. Якщо в 1861 р. їх було 49, то в 1877 р. — лише 14. Вони не могли зробити у сеймі навіть звичайної заяви, бо для цього потрібно було 15 послів. У такому ж становищі перебували українські посли у віденському парламенті [3].

Політика компромісів, угод і орієнтацій зазнала повного краху під час виборів до парламенту 1879 р. Москвофільська Руська Рада здобула на виборах лише три депутатські мандати, народовці — жодного. Небувалий виборчий розгром призвів до політичної поразки Руської Ради, активізував діяльність молодшого покоління народовців, представників переважно світської інтелігенції. Політичну діяльність народовці почали виданням у 1879 р. газети «Батьківщина». Популярна серед селян газета була заснована за ініціативою Юліана

---

[1] Калинович В. І. Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. — Львів. — 1967. — С. 28—29.

[2] Там же — С. 97—98.

[3] ЦДІА України в м. Львові, ф. 663, оп. 2, спр. 37, арк. 4—5.

Романчука, тоді гімназійного вчителя. У 1880 р. народовець Володимир Барвінський (правник за фахом) почав видавати газету «Діло», політичний часопис для інтелігенції. З його ж ініціативи 30 листопада 1880 р. у Львові відбулось перше масове віче 2500 представників селянства з цілого краю[1]. Незважаючи на яскраво виражений лояльний характер народного віча що до австрійського уряду і консолідації на ньому народовців з москвофілами, поміркованість політичних, економічних і культурно-освітніх вимог, воно засвідчило пробудження народних мас, вихід їх на політичну арену. Перекинувшись на село, вічевий рух швидко поширився по всій Галичині.

Діло. — 1880. — 2 грудня.

3. НОВА ХВИЛЯ ПОСТУПУ

Загострення польсько-українських стосунків. Активізація українського суспільно-політичного руху викликала зростаюче занепокоєння польських правлячих кіл, які розглядали Галичину як твердиню всепольського руху й основу майбутньої держави. Для підриву і знищення будь-яких проявів національно-політичного і культурного життя галицьких українців польський політичний табір не обмежувався наступом на культурні, соціальні та політичні права місцевого населення. Значні зусилля докладались, щоб підпорядкувати своєму впливові Греко-Католицьку Церкву. Через окатоличення населення, латинізацію Церкви і насадження у її керівництві своїх прихильників поляки мали намір взяти під свій контроль український політичний рух, а також впливати у корисним для себе напрямі на всіх українців у Галичині. Проблему українства вони ототожнювали з Греко-Католицькою Церквою. Краківська газета «Час» 26 січня 1876 р. писала: «Українське питання міститься ціле у справі церковної унії».

З ініціативи польського історика о. Валеріана Калінки ченці «змартвихвстанці» відкрили у Львові інтернат для української молоді, яка мала виховуватись у польському дусі. Франко писав, що «поляки готувались при помочи «змартвихвстанців» доконати діла, тобто за посередництвом скріплення релігійної унії й

надихаючи її латинським духом скріпити зв'язок українців з Польщею. На інтернат «змартвихвстанців» ухвалив сейм давати річно 10.000 ринських, а на пропозицію Качали: вибирайте війну, або мир з українцями, без вагання вибрав війну»[1].

Ще більше занепокоєння викликало в українській громадськості рішення папи Лева XIII провести у 1882 р. з допомогою польського монашого ордену єзуїтів реформу чернечого чину св. Василія. Монастир Василіан у Добромилі було передано під керівництво єзуїтів [2].

Спроби польських католицьких ієрархів латинізувати Греко-Католицьку Церкву, посилити окатоличення українського населення викликали негативну реакцію народовців, спричинили погіршення польсько-українських стосунків. Намагання Пантелеймона Куліша, який в 1882 р. приїхав до Львова, схилити народовців до угоди з поляками зазнали невдачі [3].

Криза москвофільства. Загострення польсько-українських відносин завдало удару по угодовських ілюзіях народовців, підштовхнуло їх на консолідацію з москвофілами. Однак народовсько-москвофільське зближення на якийсь час було перерване судовим процесом над москвофілами у 1882 р. Попри уявну лояльність до Відня москвофіли фактично щораз більше попадали у залежність від російських політичних чинників. Цим не проминула скористатися польська адміністрація, щоб публічно скомпрометувати перед віденським урядом весь український політичний рух. Використавши перехід села Гниличок Збаразького повіту з Греко-Католицької Церкви на Православну, польська реакційна преса звинуватила українське населення у русофільстві і державній зраді. З 12 квітня по 30 липня 1882 р. австрійські власті провели у Львові судовий процес над москвофільськими діячами А. Добрянським, його дочкою Ольгою Грабар, о. І. Наумовичем, його сином, редакторами москвофільських газет О. Марковим, В. Площанським, о. М. Огоновським, І. Трембицьким, А. Ничаєм та ін., які були звинувачені в спробі відірвати Галичину, Буковину і Закарпаття від Австро-Угорщини. В ході процесу стало відомо, що москвофільські

---

[1] Петрицький М. Польсько-руські відносини в Галичині і австрійське правительство — Львів — 1907 — С. 19—20.

[2] Діло. — 1882 — 24 вересня.

[3] Злупко С. М. П. О. Куліш і боротьба суспільних течій в Західній Україні // Український історичний журнал — 1969 — № 8. — С. 75.

діячі користувались грошовою допомогою від різних російських інституцій. Крім Наумовича, Площанського, Шпундера і Залуського, які були покарані кількамісячною тюрмою за «забурення публічного спокою», решту звинувачених у державній зраді за браком доказів було звільнено. Незважаючи на це москвофільський провід і його політика були скомпроментовані [1].

Виявлений під час судового процесу факт поширення православно-москвофільських настроїв серед частини вищого греко-католицького духовенства (І. Наумович, М. Огоновський та ін.) викликав при цісарському дворі глибоке невдоволення діяльністю високопоставлених ієрархів галицької митрополії. На вимогу Франца-Йосифа митрополит Йосиф Сембратович, звинувачений у «браці енергії в поборюванні православної пропаганди», у 1882 р. покинув митрополію і виїхав до Риму. На його місце іменовано Сильвестра Сембратовича (небіж митр. Й. Сембратовича), який здійснив ряд важливих церковних нововведень. Зокрема, в 1885 р. створив нову греко-католицьку єпархію в Станіславі, першим єпископом якої став Юліан Пелеш, реформував Василіан, вперше скликав 1891 р. провінціальний синод у Львові. Новий митрополит (з 1894 р. кардинал) організував видання часопису «Мир», розгорнув активну політичну діяльність, спрямовану на досягнення угоди з польською адміністрацією [2].

Народна Рада. Народовці гостро засуджували втручання митрополита в політичні справи, критикували відкрито угодовську позицію газети «Мир». Перш за все вони сподівались порозумітися з москвофілами. Вибори до галицького сейму 1883 р. пройшли під знаком нового москвофільсько-народовського зближення. Однак діяльність спільного виборчого комітету не зміцнила політичних позицій народовців. До сейму москвофіли і народовці зуміли провести лише 11 послів, з них народовці одержали чотири мандати. Тоді вперше послом обрано широко відомого пізніше галицького політичного діяча, народовця Юліана Романчука [3].

Результати виборів переконали народовців у необхідності шукати підтримки у першу чергу в народних масах. Літом 1883 р. у Львові скликано друге народне віче, на яке з'їхалось кілька тисяч селян і міщан. Поруч

---

[1] Стахів М. Пробудження народних мас. Історія українського політичного руху. IV частина. — Львів. — 1939. — С. 56—57.

[2] Загальна Українська Енциклопедія. — Львів—Станіслав—Коломия. — 1933. — С. 910—911.

[3] Діло. — 1883. — 7 серпня.

з національно-політичними і релігійними проблемами на вічі народовці вперше порушили питання соціально-економічного становища українського селянства. Реферат на цю тему підготував І. Франко, а виголосив народовець Василь Нагірний [1].

Нові вибори до австрійського парламенту в 1885 р. ще більше загострили протиборство різних політичних таборів. Угодовська газета «Мир» пропагувала спільний «польсько-руський» виборчий комітет, закликала «зректися шумного знамени народнього ідеалу» і передати провід національно-політичного руху «людям лагідним і приємливим для високого правительства і поляків»[2]. Народовська газета «Діло» виступила з різкою критикою угодовців. Однак відсутність організаційних зв'язків з масами зумовила поразку народовців на виборах. Вони спромоглися провести лише одного кандидата, москвофіли — жодного. Послами до парламенту було обрано митрополичих ставлеників К. Охрімовича, К. Мандичевського і М. Сінгалевича, які діяли на спілку з польським виборчим комітетом.

Провал на виборах, клерикалізм і угодовство галицьких консерваторів спонукали народовців до створення власної організації. З ініціативи Ю. Романчука 24 жовтня 1885 р. у Львові утворену Народну Раду — першу політичну організацію народовців. До неї увійшли представники молодшого і старшого поколінь народовців Іван Белей, Мелітон Бучинський, Василь Нагірний, Степан Качала та ін. Створення Народної Ради поклало початок політичному оформленню українського ліберально-демократичного руху [3].

На противагу опанованій москвофілами Руській Раді народовська Народна Рада стала на позиціях єдності галицьких українців з наддніпрянцями. Своєю метою вона проголосила захист українства, демократії, федералізму.

2 лютого 1888 р. на перших загальних зборах Народної Ради було прийнято політичну програму народовців, яка вимагала національно-територіальної автономії для українців Австро-Угорщини. «Хочемо автономії країв і автономії народів», — зазначалося в ній. У відозві Народної Ради «До русинів галицької землі» вказувалось, що «галицькі українці не можуть зректи-

---

[1] ЦДІА України в м. Львові, ф. 663, оп. 2, спр. 67, арк. 20—21.
[2] Мир. — 1885 — 27 травня.
[3] Стахів М. Українські політичні партії у соціологічнім насвітленні. — Нью-Йорк—Дейтройт—Скрентон. — 1954. — С. 33.

ся ідеалу патріотів Головної Руської Ради 1848 р., а тому мусять настоювати на поділі Галичини на українську і польську»[1].

Діяльність Народної Ради активізувала народовський рух, надала йому політичної спрямованості й організованості. Важливу роль у політичному становленні народовців відіграли газети «Батьківщина» і, особливо, «Діло», яке з 1888 р. виходило щоденно. Це зумовило певний перелом у політичних настроях галицьких українців. Свідченням цьому були результати виборів до крайового сейму 1899 р. З 17 обраних послів більшість становили народовці. Тоді вперше посольський мандат виборов прихильник радикального руху Теофіль Окуневський.

Радикальний рух міцніє. Молодіжні радикальні гуртки на початку 80-х рр. займали помітне місце в політичному спектрі Галичини. Як і раніше, вони перебували під впливом соціалістично-народницької ідеології. До них приставало щораз більше студентської та учнівської молоді, яка виховувалась на засадах ліберально-демократичного соціалізму М. Драгоманова. Великий успіх серед галицьких радикалів мав драгомановський женевський журнал «Громада». В першому номері журналу за 1880 р. М. Драгоманов разом з С. Подолинським і М. Павликом підготували й опублікували першу українську новітню політичну програму, яка передбачала запровадження соціалізму (громадівства) в Україні через децентралізацію влади, дотримання «рівного права для всякої нації, волі слова, печаті, зборів, впровадження системи «спілки товариств». У програмі зроблено акцент на самоуправлінні громад на зразок Прудона, запровадженні різноманітних форм власності, введенні демократичних свобод. Драгоманов вперше описав Україну як територіальне поняття, відстоюючи етнічний принцип для українського населення. «Україною, — писав він, — ми звемо всю сторону від верху ріки Тиси на заході до ріки Дону на сході і Кубанську землю, від рік Нарева на півночі до Чорного моря на півдні — усю ту землю, де гурт народу говорить українською мовою»[2].

Документ засвідчив безмежну віру автора у вселюдські ідеали свободи, демократії, поступу, національної і соціальної рівності.

---

[1] Громадський Вістник — 1922. — 14 липня.

[2] Стахів М. На переломі. Коротка історія українського політичного руху в новіших часах. III частина. — Львів. — 1938. — С. 11—12.

Під ідейним впливом Драгоманова в Галичині вели літературну і громадсько-політичну працю І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький, Т. Окуневський, К. Трильовський, І. Герасимович, С. Данилович та ін.

Протягом 80-х рр. в українському соціалістичному русі з наймолодшого покоління радикалів поступово формувалася марксистська течія. Її прихильниками були невеликі групи студентської молоді, яка навчалася в університетах Львова, Кракова, Відня. Репрезентантами марксистської течії були Ю. Бачинський, В. Будзиновський, В. Охрімович, М. Ганкевич, С. Вітик. На відміну від федералістичних концепцій драгомановців прихильники «класичного марксизму» на основі аналізу соціально-економічних і політичних відносин у Галичині виводили ідею політичної незалежності України[1].

Під впливом творів Маркса ще з кінця 70-х рр. перебував І. Франко. У 1880 р. він опублікував польською мовою брошуру «Катехизм економічного соціалізму», підготував популярний підручник «Основи суспільної економії», зробив переклад 24-го розділу «Капіталу» Маркса, «Анти-Дюрінга» Енгельса. «Соціалістичні ідеї, — писав тоді Франко, — розпалювали людей до фанатизму. Маркс був євангелієм, а те, чого не ставало в ньому, доповнювали фантазією, чуттям. Великий соціальний переворот мерещився всім на яві»[2].

Франко активно співпрацював з польськими і єврейськими соціалістами Галичини, був членом редакційного комітету газети львівських друкарів «Праця». У січні 1881 р. разом з Л. Інлендером та Б. Червенським він підготував «Програму галицьких соціалістів». У травні 1881 р. з'явилася «Програма галицької робітничої партії».

Однак ближче знайомство Франка з особливостями соціально-економічного розвитку краю, переважання у ньому сільського населення спонукали його шукати опору соціалістичному рухові в першу чергу в селянстві. Для 94 відсотків населення краю джерелом існування залишалося сільське господарство. Франко поступово приходить до висновку, що марксистські принципи великопромислового робітничого соціалізму не можуть бути застосовані в аграрній Галичині в класичному варіанті. На його думку, краще зберегти і посилити інди-

[1] Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини — Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка. Т. CCXXII. Праці історико-філософської секції — Львів. — 1991. — С. 74, 77

[2] Там же — С. 73.

відуальні селянські господарства, які слід об'єднувати у спілки, як це проповідував М. Драгоманов. У 1886 р. в статті «З історії робітничого руху в Австрії» Франко, оцінюючи факт появи в Австро-Угорщині марксистських соціал-демократичних організацій, вперше критично зауважує, що в «доктринах Маркса та Енгельса не вважаючи на їх мниму свободолюбність у основі, лежить ідея деспотизму та поневолення не тільки тіл, але ще більш душ і думок людських»[1].

Розчарування приносила Франку і співпраця з польськими соціалістами, оскільки останні вважали, що соціалізм у Галичині має мати польський характер і сприяти відновленню великої Польщі, до якої входили б українські землі. Драматичні пошуки Франком розв'язки складних національних і соціальних проблем ілюструє написання ним у 1880 р. «Вічного революціонера» і «Не пора».

Життя щораз більше переконувало Франка, Павлика та інших радикалів (драгомановців, марксистів) у необхідності створення політичної організації, яка б захищала інтереси українських селян, ремісників, робітників, інтелігенції. З цією метою радикали вели в масах велику освітню й організаційну працю, скликали народні віча, збори. Від 1886 р. «низові» віча, широко започатковані на Прикарпатті, поширились по всій Галичині. До пропаганди ідей масового політичного народного руху доклалась книжка Драгоманова «Про віча», видана в 1887 р. З ініціативи радикалів у Станіславі, Львові, Тернополі, Коломиї, Городенці та інших містах краю виникли невеликі гуртки, які об'єднували прогресивно настроєну інтелігенцію, селян, робітників. Через радикальний рух в активну політичну боротьбу вперше включалися жінки. З ініціативи Наталі Кобринської і з активною участю Анни та Параски Павлик, Людмили Драгоманової в 1884 р. у Станіславі відбулися перші жіночі збори[2].

Власті не зупинялися перед репресивними заходами щодо радикалів. За агітацію в масах під час виборів 1889 р. та зв'язки з наддніпрянськими політичними діячами поліція арештувала І. Франка, М. Павлика,

---

[1] Косик В. До питання про еволюцію світогляду Івана Франка. В кн.: Збірник на пошану проф. д-ра Володимира Янів а. — Мюнхен. — 1983. — С. 501.

[2] Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 41. — С. 454.

В. Охрімовича, Ю. Бачинського, К. Трильовського. Однак переслідування властей не спинили їх праці. З початку 1890 р. Франко, Павлик та їх прихильники розпочали підготовку до створення першої в Україні політичної партії.

III. НА ПЕРЕЛОМІ

1. ПОЧАТОК ОРГАНІЗОВАНОЇ БОРОТЬБИ

Створення радикальної партії. На початок 90-х рр. український суспільно-політичний рух у Галичині характеризувався наявністю трьох основних суспільно-політичних течій: москвофілів (старорусинів), народовців та радикалів. Під тиском національно-демократичного та радикального рухів москвофіли з їх орієнтацією на деспотичну царську Росію і запереченням всього українського поступово почали здавати позиції. З 1889 р. керівництво українським політичним рухом перейшло до народовців. Під час виборів 1891 р. (до парламенту), 1895 р. (до сейму), 1897 р. (до парламенту) москвофіли не зуміли провести жодного свого кандидата. Міцні позиції москвофіли ще зберігали серед інтелігенції. «Був такий час, — писав відомий український історик Іван Лисяк-Рудницький, — коли могло здаватися, що більшість інтелігенції краю схилялася в бік русофільства. Змагання між русофілами та національним табором точилося за такі позірно тривіальні питання, як мова, граматика й правопис, але в дійсності від висліду залежало й майбутнє української справи. Галичина була пробним полем, де мірялися сили прихильників національного самозречення й національного самоствердже-

ня»[1]. Упертим зусиллям нової української світської інтелігенції, яка в 90-х рр. вступила в активне суспільно-політичне життя, вдалося «зіштовхнути москвофільську групу з захоплених нею позицій та поволі звести її до ролі безсилої кліки». Перемога українства над русофільством у Галичині мала історичне значення для всеукраїнського політичного руху. Це був «переломний етап російсько-українських стосунків», наслідки якого швидко дали про себе знати у Галичині та на Наддніпрянщині[2]

На відміну від москвофілів народовці зуміли зміцнити вплив у масах. Однак в реальній політичній боротьбі вони не йшли далі національно-культурних домагань, не висували ідеї масової політичної організації народу, захисту його національних і соціальних інтересів, продовжували політику хитань і угод. У 1889 р. з ініціативи наддніпрянських «австрофілів» В. Антоновича та О. Конисського народовці розпочали переговори про угоду з польською адміністрацією. На їх думку, угода мала започаткувати новий етап у житті Галичини[3].

Радикали відкидали угодовські проекти народовців, засуджували політику орієнтацій Народної Ради, закликали до організації народних мас. На початку 1890 р. на кошти, зібрані наддніпрянськими українцями, І. Франко та М. Павлик приступили до видання журналу «Народ». Своє завдання редакція журналу бачила в тому, щоб «помочи зв'язати русинів в одну демократично-поступову партію»[4]. Видавництвом журналу «Народ» радикали підготували грунт для створення політичної організації. 4 серпня 1890 р. Михайло Павлик, Євген Левицький, Іван Франко розіслали запрошення на з'їзд прихильникам радикальних ідей. У запрошенні було вказано порядок денний установчого з'їзду:

«1) Потреба заснування радикальної партії.
2) Її програма максимальна.
3) Програма мінімальна: а) справи економічні; б) політичні; в) просвітні.
4) Тактика й організація партії.
5) Орган партії»[5].

З'їзд відбувся 4—5 жовтня 1890 р. у Львові на квартирі Павлика. Сюди прибуло біля 30 делегатів, серед

---

[1] Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. — Львів. — 1991. — С. 36.
[2] Там же, с. 37.
[3] Крип'якевич І. П. Історія України. — Львів. — 1990. — С. 290.
[4] Народ. — 1890. — С. 1.
[5] Стахів М. Народні маси в русі. Історія українського політичного руху. V частина. — Львів — 1939. — С. 15—16.

них Остап Терлецький, Володимир Охрімович, Євген Левицький, Теофіль Окуневський (посол), Роман Яросевич, Северин Данилович. Головував на з'їзді Франко. В результаті дводенних дискусій було прийнято резолюцію, в якій зазначалося: «Зваживши, що теперішні економічні, політичні і культурні потреби нашого народа і інтелігенції такі, що обі наші старі партії, — народовська і москвофільська, — при своїх основах і цілях, не встані заспокоїти тих потреб, — ми руськоукраїнські радикали, порозумівшися приватно в днях 4 та 5 жовтня 1890 р. виступаємо отсе яко нова партія під назвою: Русько-українська радикальна партія»[1]. Назва «руська» вживалася для означення русинів-українців у Галичині, «українська» вказувала на зв'язок з Україною, «радикальна» називалась тому, що «хоче, щоб той корінь народу, робітні люди-мужики — був забезпечений від усякої шкоди... визискування та кривди». Згодом радикали стали вживати назву Українська радикальна партія (УРП).

На з'їзді була схвалена підготовлена І. Франком, М. Павликом, Г Яросевичем, С. Даниловичем і Є. Левицьким програма партії. Вона відобразила компроміс двох ідейно-політичних течій в радикальному русі: драгомановської і марксистської. У програмі-максимум прихильники марксизму домоглися включення положення про зміну «способу продукції згідно зі здобутками наукового соціялізму», а також «колективного устрою праці і колективної власности средств продукційних»[2]. Програма мінімальна, редагована драгомановцями, проголосила захист інтересів «всіх робітних людей», виступила за збереження дрібної і середньої власності, передбачала ряд реформ, які мали стримати пролетаризацію села, домагалася викупу сільськими громадами поміщицької землі. На думку ідеологів радикального руху, його соціальною базою, виходячи з аграрного характеру краю, мало бути селянство[3].

Автори програми, будучи переконаними в доцільності еволюційного (поступового) розвитку суспільства на основі широкої демократії, вперше в Галичині висуну-

---

[1] Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914. — Львів. — 1926. — С. 294.

[2] Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали Т 1. — 1983. — С. 9.

[3] Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини. — Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка. CCXXII. Праці історико-філософської секції. — Львів. — 1991. — С 82

ли гасло загального і рівного виборчого права, проголосили парламентаризм одним з принципів діяльності партії.

Стосовно національного питання УРП виступила за «як найширший розквіт автономії краєвої», а також мала своїм завданням розвиток народних мас на національному грунті шляхом «піднесення почуття національної самосвідомости і солідарности в масах усього руcько-українського народа, через літературу, збори, з'їзди, товариства, демонстрації, відчити, печать і т. ін.»[1].

У програмі та практичній діяльності радикали рішуче виступали проти втручання церкви і духовенства в політику. В галузі освіти вимагали запровадження безплатного навчання в початковій, середній і вищій школі.

Навколо програми у середовищі радикалів точилися гострі дискусії. Вона викликала незгоду і критику з боку так званих «молодих» радикалів (марксистів) Ю. Бачинського, В. Будзиновського, М. Ганкевича, О. Колесси, Е. Левицького, В. Охрімовича. В травні 1891 р. вони надіслали в журнал «Народ» проект нової програми радикальної партії, прикметною рисою якої була проблема самостійності. «Яко партія політична, — зазначалося у матеріалах до ревізії програми, — мусимо йти до самостійности політичної руської нації, до її державної організації, в новожитнім змислі, оскільки се дається осягнути на дорозі правній, без нарушення цілости Австрії», до переміни її «з держави одноцільно централістичної в державу федераційну, автономічних національних держав»[2]. За включення до програми цієї вимоги «молодим» радикалам довелося вести тривалу боротьбу з групою драгомановців.

Проти молодої партії одразу виступили всі консервативні сили — від офіційних австрійських властей, польської адміністрації, до москвофілів і навіть частини народовців. Газети «Червона Русь», «Правда» та ін. звинувачували нову організацію в пропаганді «жолудкових» ідей, національному нігілізмі, безбожництві, намаганні знищити сім'ю. Тогочасну суспільно-політичну обстановку в Галичині Франко описував так: «Заснування радикальної партії було сигналом, на котрий виповзло все, що обскурне, нетолерантне, темнолюбне, вороже народному розвоєві і почало кричати: радикали відбирають народові бога, віру, моральність, виступа-

---

[1] Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т 1 — 1983 — С. 9.

[2] Там же. — С 14

ють проти церкви, власности і т. д. Під тими окликами могли темні сили, ніби під щитом, воювати, із читальнями і хлопськими газетами, зі спілками і вічами»[1].

Незважаючи на переслідування і нападки, радикали повели широку агітацію в масах селян і робітників. «Заснування радикальної партії, — зазначав Франко, — сталося початком не бувалого у нас досі руху в народних масах. Віча, яких давніше бувало одно-двоє в році, тепер ішли раз за разом у різних повітах.., без контролі властей. В народні маси кидано не чувані досі гасла: загальне голосування, свобода друку, податкові та аграрні реформи»[2].

Підсумок першого року праці УРП підбив другий з'їзд партії, який відбувся 3—5 жовтня 1891 р. у Львові. На з'їзд прибуло 60 делегатів. З доповідями виступили І. Франко, Н. Кобринська, М. Павлик, Я. Невестюк, Р. Яросевич та ін. З'їзд вирішив, що партія і надалі буде дотримуватися засад «народницького соціялізму всіх робітних людей». У відозві до всіх членів партії з'їзд закликав вести роботу «серед міських і фабричних робітників, освідомлюючи їх не лише як робітників, але і як українців, щоби спинити полонізацію в формі польського соціялізму і спинити їх розрив з сільською українською людністю»[3]. Прийняті на з'їзді резолюції спрямовували членів партії на посилення політико-просвітницької праці серед селян і робітників, зобов'язували їх вступати до різноманітних товариств. Створена з'їздом комісія мала підготувати проект нової програми партії.

«Нова ера». Одночасно радикали повели наполегливу боротьбу з угодовством народовців, які восени 1890 р. з ініціативи цісарського намісника в Галичині Карла Бадені вступили у переговори з представниками польської адміністрації. За задумом Відня, українсько-польська угода, в умовах політичного напруження між Австро-Угорщиною і Росією, повинна була зняти міжнаціональне протиборство в краї. Однак Бадені мав намір заспокоїти українців дрібними поступками. В результаті домовленостей між представниками народовців (О. Барвінський, Ю. Романчук, К. Телішевський, а також В. Антонович і митрополит С. Сембратович) та

---

[1] Життє і слово. — 1896. — С. 3.

[2] Франко І. З останніх десятиліть XIX ст. Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 41. — С. 507.

[3] Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західноукраїнських землях. — Львів. — 1934. — С. 73.

польської адміністрації (Е. Сангушко, Л. Хамец) 25 листопада Ю. Романчук (голова українського посольського клубу) проголосив у сеймі «нову еру» польсько-українських відносин. Згідно з угодовською програмою польська більшість сейму йшла на певні поступки у справах культури і господарства (заснування Коломийської гімназії, фінансового товариства «Дністер», відкриття кафедри історії України у Львівському університеті, допущення української мови до вжитку в урядових установах тощо). Взамін за це народовці зобов'язувались зірвати у сеймі і парламенті союз з москвофілами, не вести опозиційної політики в сеймі, не наполягати на домаганнях соціально-економічного характеру[1]. Дві попередні угоди — Головної Руської Ради 1848 р. і народовців 1869 р. з польською шляхтою не стали гірким уроком для молодшого покоління народовців. У котрий раз дав про себе знати консервативно-рутенський світогляд, що не йшов далі вимог «визнати окремішність народности і язика», вірності австрійській державі. Політика компромісів, орієнтацій і угод, не сперта на чіткі національні та соціальні домагання народу, призвела до чергової зміни орієнтацій народовців, на цей раз на польську адміністрацію. Угодовство народовців розбило український політичний табір, спричинило розмежування з радикалами, ослаблення самого народовського руху.

Радикальна партія виступила з різким осудом «нової ери». Її згубність доводили на численних вічах І. Франко, М. Павлик, посол Т. Окуневський та ін. М. Драгоманов у статтях «Неполітична політика», «Словесність замість політики», «Сліпі проводирі», опублікованих у журналі «Народ», піддав угоду вбивчій критиці.

Дрібні поступки польської адміністрації не задовольняли політичні прагнення самих народовців. Уже в 1891 р. від угоди відійшла група народовців К. Телішевського, а згодом, в 1894 р., проти неї виступила більшість Народної Ради на чолі з Ю. Романчуком. Лише незначна частина народовців під проводом О. Барвінського і Н. Вахнянина продовжила угодовську політику, яка дістала назву «нового курсу»[2].

Незадоволення угодою спонукало народовську біль-

---

[1] Феденко П. Український громадський рух у XX ст. — Подебради — 1934. — С. 43.

[2] Стахів М. Народні маси в русі. Історія українського політичного руху. V частина. — Львів — 1939. — С. 51—52.

шість активізувати політичну діяльність. На загальних зборах Народної Ради 27 грудня 1892 р. було схвалено другу, після 1888 р., програму народовців, яка окреслила політично-правове становище галицьких українців як «частини народу руського-українського, що, втративши державну самостійність, боровся віками за свої державно-політичні права й ніколи не зрікався й не зрікається прав самостійного народу»[1]. Програму пронизувала ідея рівноправності галицьких українців з іншими народами Австро-Угорщини в сфері політики, економіки, культури.

Освіта й організація мас. Народовці посилили й організаційно-просвітницьку працю в масах. Створена відомим народовським діячем Євгеном Олесницьким так звана Підгірська Рада повела боротьбу за реформу виборчої системи у Галичині. Зусиллями народовських професорів проведено статутну реформу «Просвіти», запроваджено в шкільних підручниках фонетичний правопис і т. ін. Народовці закладали в селах кооперативні крамниці, каси, повсюдно засновували читальні товариства «Просвіта». Масовий суспільно-політичний і національно-культурний рух був виявом сили селянської демократії.

Народовці рішуче підтримали духовенство краю в його боротьбі проти спроб деяких єпископів латинізувати Греко-Католицьку Церкву шляхом запровадження безшлюбності (целібату) священиків, введення григоріанського календаря і т. п. Задуми реформаторів не знайшли підтримки на Львівському синоді Греко-Католицької Церкви, який відбувся у вересні 1891 р. Більшість духовенства висловилась за збереження традиційних канонів церковного життя[2].

Посилену організаційно-пропагандистську роботу в масах вели радикали. З метою залучення широких верств суспільства до політичної боротьби УРП розгорнула агітацію за введення загального виборчого права. Перше народне віче з цього приводу організовано у Львові 14 грудня 1890 р. Радикали скликали народні віча не тільки у містах, але й по сільських громадах. Перше таке сільське віче відбулось 16 грудня 1891 р. в Карлові Снятинського повіту Його організаторами

---

[1] Українська суспільно-політична думка в XX ст. Документи і матеріали. Т. 1. — 1983. — С. 19.

[2] Стефанович. А. Висвітлення історії Львівських синодів з років 1891 — 1897 — 1924. — С. 32—33.

були самі селяни-радикали І. Сандуляк, М. Кейван, В. Лукина, С. Лютик, В. Семотюк [1].

Заслугою радикальної партії було те, що вона вперше на сторінках своєї преси розкрила злиденне становище галицького села. Часописи «Народ», «Хлібороб», «Радикал», «Громадський Голос» подавали способи боротьби з визиском і національним гнітом. Радикальна преса першою заговорила про організацію аграрних страйків, висунула ідею створення селянських профспілок, кооперативних товариств, «Народних спілок» [2].

Радикальний рух висунув з народу цілу когорту таких талановитих організаторів, як П. Думка, А. Шмігельський, І. Сандуляк, І. Когутяк, М. Гармантій, Л. Драганчук, І. Королюк, І. Міхас, І. Дорундяк, М. Шлемкович та ін. Не лякаючись арештів і переслідувань, вони виступили як політичні організатори мас [3].

УРП виховувала в масах почуття всеукраїнської національної єдності, робила все, щоб вивести народні маси з-під впливу москвофілів і залучити до українського національно-політичного руху. Не побоявшись демагогії москвофілів, радикали першими відкрито назвали свою партію українською. Вони поширили свою діяльність на Буковину, частково Закарпаття, докладали зусиль для пропаганди радикальних ідей на Наддніпрянщині. В Україну часто виїжджали відомі галицькі радикали, таємно пересилалась література. Національно-визвольний рух українського народу вступив у новий етап свого розвитку.

Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західноукраїнських землях — Львів. — 1934. — С. 68.

[2] Коберський К. Українське народництво по обох боках Збруча. — Львів—Коломия. — 1924. — С. 20—21.

[3] Павлів О. Сорокалітній ювілей УСРП // Громадський Голос — 1929 — 8 червня.

2. ГАЛИЧИНА: ТВЕРДИНЯ НОВОГО УКРАЇНСТВА

Культурно-освітній та господарський рух. Друга половина 90-х рр. XIX ст. була переломною в історії суспільно-політичної боротьби в Україні, зокрема в Галичині, яка стала притулком для всього українського національного руху. Тут швидко набирав сили процес національного самоусвідомлення народних мас, формувалася партійно-політична система. Ідея побудови незалежної соборної Української держави стала найважливішою засадою політичних партій.

На кристалізацію української спільноти у Галичині значний вплив мав розвиток капіталізму в місті і на селі, а також господарський, культурно-освітній і релігійний рух, який утверджувався в упертій, затяжній боротьбі проти панівної польської адміністрації. Незважаючи на те, що остання мала на своєму боці центральний уряд, всю державну управу і самоврядування в Галичині, володіла величезною земельною власністю, значними грошовими і культурними засобами, вона так і не змогла спинити всезростаючого руху українських народних мас. Значною мірою це зумовлювалося приходом до суспільного життя нового покоління галицької інтелігенції, яке відзначалося широтою політичного світогляду, глибокими фаховими знаннями, відвагою і рішучістю. Свої національно-політичні стремління воно

тісно пов'язувало з народними масами, працюючи над їх освідомленням і організацією.

До зростання національної свідомості українського населення найбільше спричинилося товариство «Просвіта», яке швидко ставало масовою українською організацією в Галичині. На 1900 р. товариство нараховувало уже 13,4 тис. чоловік. У селах і містах краю активно діяли 924 читальні, які стали головними осередками національно-культурного і громадського життя [1] «Просвіта» вела інтенсивну видавничу діяльність, поширюючи в масах тисячі книг історичного, художнього, природничого і господарського змісту. Багато зусиль вона доклала до розвитку українського шкільництва, добиваючись заснування нових українських шкіл, друкування підручників для Галичини, Буковини і Закарпаття. З 1881 р. педагогічні та шкільні завдання від «Просвіти» перебрало Українське Педагогічне Товариство (УПТ), яке згодом дістало назву «Рідна Школа». Товариство поставило собі за мету закладати й утримувати з пожертвувань народу приватні українські середні та фахові школи. УПТ створювало бурси для сільської молоді, яка прагнула продовжувати навчання у середніх школах, видавало дитячу літературу і книжки для широких мас, підручники й читанки. В 1898 р. у Львові була відкрита перша українська виділова дівоча школа ім. Шевченка, згодом дівоча учительська семінарія. В 1906 р. Товариство мало 33 філії, в яких нараховувалося 3 тис. членів [2]. Першим головою УПТ був А. Яновський.

У зв'язку з необхідністю розгортання наукової роботи, загальмованої в Україні Емським указом 1876 р. і подальшими заборонами та обмеженнями, літературне товариство ім. Шевченка в 1893 р. заходами О. Кониського і В. Антоновича було реорганізоване в Наукове товариство ім. Шевченка. НТШ було створено на зразок західноєвропейських наукових установ з метою стати «засновником будущої української академії наук», для чого утворено три секції: філологічну, історико-філософську та математично-природничо-лікарську. Першим головою НТШ став О. Барвінський [3].

---

[1] ЦДІА України в м. Львові, ф. 348, оп. 1, спр. 6816, арк. 4—5

[2] Там же, спр. 5617, арк. 7

[3] Кубійович В. Нарис історії Наукового товариства ім Шевченка (1873—1949). — Львів. — 1991 — С 17

Авторитет всеукраїнського наукового осередку НТШ набуло під керівництвом Михайла Грушевського, великого українського історика, організатора науки, визначного політичного діяча, який в 1894 р. переїхав до Львова. Під проводом його як голови, Володимира Гнатюка як секретаря, Івана Франка як директора філологічної секції НТШ здобуло визнання у науковому світі. До співпраці в НТШ були залучені українські та чужоземні вчені [1]. За час головування М. Грушевського (1897—1913) видано 120 томів «Записок НТШ», 59 випусків «Хроніки НТШ». Археографічна Комісія НТШ опублікувала «Жерела до історії України—Руси», «Українсько-Руський Архів», «Збірку актів до історії суспільно-політичних та господарських відносин в Західній Україні». Видані в «Збірниках історико-філософської секції» вісім томів «Історія України-Руси» М. Грушевського мали переломне значення для вивчення історії України і Східної Європи [2]. Своєю працею Грушевський вирішив головне завдання української історіографії — створення наукової концепції історії українського народу, вказавши тим самим перспективу його національно-визвольної боротьби.

Свідомість народу формувалася і збагачувалася творчістю письменників і поетів старшого та молодшого поколінь: І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, Ю. Федьковича, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, М. Старицького, І. Франка, Л. Українки, Н. Кобринської, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, В. Стефаника, Б. Лепкого, П. Карманського та багатьох інших. Активну роль відігравала українська преса. На 1900 р. у Галичині було вже 48 часописів [3].

Поряд з процесом духовного відродження народу широкого розмаху набула господарська діяльність галицьких українців. За новим статутом 1891 р. «Просвіта» поширювала свою діяльність на економічну сферу. Засновувались крамниці, ощадно-позичкові каси, кооперативи, молочарні, вживалися заходи для піднесення агротехнічної і господарської культури населення. В краї засновується ціла мережа економічних установ. У 1898 р. заходами Томи і Юліана Дуткевичів в Олеську створено товариство «Сільський Господар», яке поставило собі за мету поліпшити добробут селян

---

[1] Винар Л. З нагоди 100-річного ювілею НТШ // Український історик. — 1973. — № 1—2. — С. 6—7.

[2] Енциклопедія Українознавства. Т 5 — Париж—Нью-Йорк. — 1966. — С. 1711.

[3] ЦДІА України в м. Львові. ф. 348, оп 1, спр. 819, арк. 93.

шляхом піднесення сільського господарства і захисту селянських інтересів.

У кінці 90-х рр. почала виникати українська кооперація, тобто торгівля і промисел та кредитові й ощадні установи на засадах спілки. З тих установ на перше місце вибилися «Народна Торгівля» та «Молочарський Союз»[1]. Останній став найбільшою українською економічною твердинею. Через філії і крамниці «Молочарського Союзу» населення мало змогу з користю для себе збувати господарські продукти, які продавалися не лише в краї, але й вагонами йшли до Німеччини, Англії, Іспанії, Туреччини.

Для організації господарських спілок і надання їм кредитів з ініціативи К. Левицького у 1898 р. виник Крайовий Союз Кредитовий, до складу якого увійшло 17 кредитових і 2 торгових («Народна Торгівля», «Різниця») кооперативів[2]. Почали з'являтися перші українські банки й страхові товариства: «Віра» (1894), «Дністер» (1895), «Земельний банк» (1901) та ін.[3].

Потреба фізичного загартування і зміцнення молоді спонукала до розгортання спортивного і фізкультурного руху. 11 лютого 1894 р. Василь Нагірний, Володимир Лаврівський, Іван Боберський заснували у Львові руханково-пожежне товариство «Сокіл» для виховання в української молоді почуття єдності, честі, сили, рухливості, дисципліни. 5 травня 1900 р. в с. Заваллі Снятинського повіту Кирило Трильовський організував спортивно-пожежне товариство «Січ».

За короткий час в Галичині виникла густа постійно зростаюча мережа господарських, культурних, освітніх та спортивних товариств, що своїми розгалуженнями сягали кожного села. Завдяки їх діяльності народні маси не тільки поліпшували свої життєві умови, але й розвивали національну свідомість.

Ідея політичної самостійності України. Прогресивні зрушення у свідомості народних мас знайшли відображення в українській суспільно-політичній думці. В 1895 р. у Львові вийшла праця представника молодшої групи радикалів Юліана Бачинського «Україна irredenta». На підставі вивчення масового еміграційного

---

[1] Хенігсман Я. С. Проникнення іноземного капіталу в економіку Західної України в епоху імперіалізму (до 1918 р). Вид-во Львів. у-ту. — 1971. — С. 128.

[2] Жук А. Українська кооперація в Галичині. — К. — 1913. — С. 6.

[3] Енциклопедія Українознавства. Т. 1 — Париж—Нью-Йорк. — 1955. — С. 89.

руху, який охопив у 90-х рр. сотні тисяч українських селян, аналізу соціально-економічних відносин у Галичині та на Наддніпрянщині Бачинський вперше в історії української політичної думки нового часу ясно і недвозначно висунув ідею політичної самостійності України, яка, на думку автора, є «умова взагалі — можливости її існування»[1]. Появу праці Бачинського І. Франко розцінив як «першу на галицькому грунті спробу синтези певних поглядів», «як прояв національного почуття і національної свідомості»[2]. Одночасно він розкритикував книгу Ю. Бачинського за догматичний і поверховий аналіз економічних відносин в Україні.

В цей час глибоку еволюцію світоглядних позицій — від соціалізму до націонал-демократизму — пережив і сам І. Франко. Офіційна радянська історіографія уникала всебічного аналізу еволюції його суспільно-політичних поглядів, висвітлювала їх однобічно, замовчуючи при цьому ряд творів. Насправді ж погляди І. Франка не були чимось застиглим, його світогляд розвивався, проходив ряд етапів. Це було зумовлене реальними обставинами громадського, національного й особистого життя.

Захопившись у молодому віці соціалізмом і марксизмом, який Франко сприйняв як гуманістичну концепцію вселюдського братства і захисту знедолених, він, починаючи з 1895 р. поступово приходить до висновку, що поширювана в Європі марксистами концепція соціалізму з його суспільною власністю на засоби виробництва, з панування «народної держави» над всіма сферами суспільного життя у випадку її втілення «була би в найліпшім разі завадою для дійсного поступу»[3]. В статті «До історії соціалістичного руху» І. Франко зазначав: «...оброблена ними (Марксом і Енгельсом. — М. К.) програма державного соціалізму аж надто часто пахне державним деспотизмом та уніформізмом, що проведений справді в життя міг би статися великою загальною гальмою в розвою або джерелом нових революцій»[4]. На думку І. Франка, «всеможна сила держави налягла би страшенним тягарем на життя кож-

---

[1] Бачинський Ю. Україна irredenta. В кн.: Українська суспільно-політична думка в 20 столітті Документи і матеріали Т. 1. — 1983. — С. 26

[2] Франко І Ukraina irredenta В кн Вивід прав України — Нью-Йорк. — 1964 — С 137

[3] Франко І Що таке поступ? Зібрання творів у 50-ти т — Т 45 — С. 342.

[4] Іван Франко: про соціялізм і марксизм. — Нью-Йорк. — 1968 — С. 20

ного поодинокого чоловіка. Люди виростали б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою»[1].

У працях «Що таке поступ?», «Ukraina irredenta», «Поза межами можливого» та ін., написаних в кінці XIX — на початку XX століть, І. Франко приходить до висновку, що лише «політична самостійність всякого народу» є запорукою вирішення його економічних, соціальних, культурних та інших проблем. «Що значить політична несамостійність якоїсь нації, — писав Франко, — як у останній лінії такий її стан, що вона мусить без опору дати визискувати себе іншій нації, мусить віддавати часть здобутків своєї праці на цілі, які з її розвоєм і забезпекою не мають нічого спільного? Значить, національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в противнім разі розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невільництва, занидіння, павперизації, культурного застою й упадку»[2].

Висунення на перше місце національного ідеалу І. Франко пояснював тим, що «ідеал національної самостійності, ідеал, що не тільки вміщує в собі оба попередні (соціальну справедливість і демократію. — **М. К.**), але один тільки може дати їм поле до повного розвою. І навпаки, не маючи в душі сього національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеросійськім морі. Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами прикрити своє духовне відчуження від рідної нації»[3]. Дорого коштувало українському народові нерозуміння частиною його інтелігенції провидчих думок Великого Каменяра.

Думки І. Франка про національне питання, соціалізм, марксизм, висловлені ще в кінці минулого століття, не втратили актуальності й нині. Вони започатку-

---

[1] Франко І. Що таке поступ? Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 45. — С. 341.

[2] Франко І. Поза межами можливого. В кн. Вивід прав України. — Нью-Йорк — 1964. — С. 144—145.

[3] Франко І. Поза межами можливого. Зібрання творів у 50-ти т. — Т. 45. — С. 283—284.

вали глибоку еволюцію світоглядних позицій кращих представників української інтелігенції XX століття. Волтер Колярдж у праці «Міти і дійсність у Східній Європі» (Лондон. — 1946) справедливо зауважив, що думки Франка виходять поза межі України і навіть Східної Європи [1].

Перехід І. Франка та деяких інших діячів радикальної партії на самостійницькі позиції посилив внутріпартійні дискусії серед радикалів у питанні співвідношення національного та соціального у визвольній боротьбі українського народу. Змагання за державну самостійність набувало серед членів партії щораз більшого зрозуміння, висувалося на перше місце. Попередні підсумки дискусії навколо ідеї політичної самостійності України, розгорнутої ще напередодні другого з'їзду УРП (1891) «молодими» радикалами, підбив четвертий з'їзд партії 29 грудня 1895 р.[2]. На з'їзд прибуло біля 60 чоловік від 24 повітів. Іван Франко, як голова партії і ведучий з'їзду, запропонував доповнити політичну програму вимогою державної самостійності України. Вперше в новій історії українського суспільно-політичного руху самостійність українського народу була чітко проголошена головною програмною метою партії. «Стоячи на грунті наукового соціалізму, — зазначалося у резолюції з'їзду, — і годячися на всі випливаючі з цего консеквенції, на полі політичнім, економічнім і культурнім, заявляє руcько-українська радикальна партія, що здійснення усіх її соціалістичних ідеалів можливе при повній політичній самостійності українського народу і повнім неограниченім праві його рішати самому у всіх справах його дотикаючих»[3]. Політичну самостійність України УРП розглядала як стратегічну мету, програму-максимум. На найближчу перспективу вона висунула вимогу перебудови Австро-Угорщини на федеративних засадах з виділенням українських територій в окремий коронний край із своїм сеймом [4].

Боротьба навколо виборів. Тим часом у 1895 р. назріли нові вибори до галицького сейму. Українські по-

---

[1] Косик В. До питання про еволюцію світогляду Івана Франка. В кн : — Збірник на лошану проф. д-ра В Янева. — Мюнхен. — 1983. — С 496

[2] Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини. — Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка. Т CCXXII. Праці історико-філософської секції. — Львів. — 1991 — С. 92.

[3] Календар УРП «Громада». — Львів. — 1923. — С. 17.

[4] Радикал. — 1896. — 5 січня.

літичні організації прийшли до виборів розпорошеними й ослабленими політикою «нової ери», якою вміло диригував цісарський намісник у Галичині граф К. Бадені. Консервативно настроєна група народовців під керівництвом О. Барвінського і Н. Вахнянина продовжувала дотримуватись угодовської програми «нової ери» 1890 р. Для підготовки виборів угодовці утворили окремий Головний руський виборчий комітет.

Більшість народовців на чолі з Ю. Романчуком, незадоволених результатами угоди, в 1894 р. відмовилися від політики «нової ери» і перейшли до урядової опозиції. Напередодні виборів народовці-«романчуківці» створили Незалежний виборчий комітет. Москвофіли гуртувалися навколо Руського всенародного комітету. Своїх кандидатів висунули і радикали [1].

Польська адміністрація прагнула не допустити опозиційних народовських, радикальних і москвофільських кандидатів до обрання. Вибори відбувалися в умовах урядового терору, зловживань, обману і підкупів. Все це зумовило успіх на виборах кандидатів угодовської групи народовців О. Барвінського, які при підтримці К. Бадені, шляхом «виборчої арифметики» властей одержали 12 мандатів. Москвофіли і народовці-«романчуківці», відірвані від народних мас, втратили всі мандати. З незалежних кандидатів лише радикали, завдяки активній передвиборній праці в масах, зуміли провести трьох своїх представників: д-ра Теофіла Окуневського і двох селян — Яцька Остапчука та Степана Новаківського [2].

Зловживання місцевої адміністрації під час виборів викликали в краї хвилю обурення. З різкою критикою виборчої практики властей виступив І. Франко в німецькій газеті «Час». Його стаття зробила справжню сенсацію. 15 листопада 1895 р. у Львові було скликано нараду 600 представників з краю, які визнали результати виборів у Галичині недійсними. З рішучим протестом проти самоуправства властей до цісаря у Відень прибула депутація у складі 150 представників. Однак вона повернулася обурена і розчарована небажанням цісаря розглянути скаргу.

Після виборів міжпартійні суперечки спалахнули з новою силою. Основна лінія боротьби проходила між прихильниками угоди з польською адміністрацією (група народовців О. Барвінського), з одного боку, і ради-

---

[1] ДАІФО, ф. 225, оп. 1, спр. 157, арк. 2.
[2] Громадський Голос — 1895. — 13 жовтня.

калами та народовцями-опозиціонерами — з другого. В ході цієї боротьби з поміркованого крила народовців (новоерівці-новокурсники) виділилась і оформилася консервативна течія українського суспільно-політичного руху. В 1896 р. О. Барвінський, Н. Вахнянин, К. Студинський, В. Коцовський з нагоди 300-ліття Брестської унії заснували Католицький русько-народний союз (КРНС). З 1897 р. вони почали видавати газету «Руснан»[1]. Новий громадсько-релігійний рух відзначався лояльністю до австрійського уряду і місцевої адміністрації, ставив собі за мету проведення суспільно-господарських реформ у дусі папських соціальних енциклік. Ідеологія КРНС була запозичена із західноєвропейського католицького клерикалізму. На широкі маси селян та робітників партія серйозного впливу не мала.

Нове загострення суспільно-політичної боротьби в Галичині відбулося у зв'язку з парламентськими виборами 1897 р., які ввійшли в історію як «криваві баденські вибори». Навколо виборів одразу ж розгорілася вперта політична боротьба. Крайова польська адміністрація в союзі з угодовською групою народовців О. Барвінського повела наступ проти опозиційних кандидатів, у першу чергу з числа радикалів та населення, яке їх підтримувало. Народовці-«романчуківці» і москвофіли виступили на виборах єдиним блоком. Застосовуючи репресії та відкритий терор, власті в день виборів ввели війська в десятки сіл і міст краю. В селах Баличі, Черніїв, Комарно, Куликів, де селяни виступили на захист своїх прав, проти виборчих зловживань, дійшло до кривавих зіткнень із військами, в ході яких було вбито 9, поранено 19 чоловік, біля 800 арештовано. За участь у заворушеннях власті організували 24 політичні процеси, на яких було засуджено 149 чоловік[2].

З ласки властей угодовські кандидати одержали шість місць у парламенті. Блок народовців Ю. Романчука та москвофілів провів до парламенту двох послів — о. І. Винницького і Д. Танячкевича. Від радикалів послами до парламенту обрано Т. Окуневського та Р. Яросевича. Оцінюючи парламентські вибори, І. Франко писав: «З приводу тих виборів про Галичину і про українців голосно заговорила печать російська,

---

[1] Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914. — Львів — 1926 — С 289.

[2] ДАІФО, ф 225, оп. 2, спр. 287, арк. 9; Галичанин. — 1899 — 21 січня.

німецька, французька. Ми мусимо вважати ті вибори подією безмірно важною для цілого нашого дальшого народного життя. Ті вибори уперше показали нам, що в обороні своїх прав можемо пролити свою кров. Наша радикальна партія особливо може бути вдоволена з останніх виборів. Що чесне і народолюбне все нині стало радикалами, свідомими прихильниками нашої партії і це великий, пам'ятний тріумф партії при останніх виборах»[1]. Віча протесту проти «збройних» виборів, які хвилею прокотилися в краї, виступи української інтелігенції з цього приводу в європейській пресі, рішуча опозиція в парламенті спричинились до того, що прем'єр-міністр К. Бадені змушений був подати у відставку.

Утворення партійно-політичної системи. Глибокі соціально-економічні і суспільні зрушення, загальна світоглядна еволюція народних мас та їх активна національно-визвольна боротьба зумовили перегрупування сил в українському політичному таборі. Нові ідейно-політичні засади у вирішенні національних і соціальних проблем, які вкорінювалися в українському суспільно-політичному русі, вели до зламу застарілих організаційно-політичних форм. Розмежування сил охопило всі українські політичні організації. Особливої гостроти набрало політичне протиборство різних груп всередині радикальної партії. Внутріпартійна боротьба в УРП викристалізувала три основні фракційні групи: власне радикальну, яку очолили М. Павлик, К. Трильовський, Л. Бачинський; соціал-демократичну на чолі з Р. Ярославичем, М. Ганкевичем, М. Новаківським та національно-демократичну, керовану В. Охрімовичем, Е. Левицьким і В. Будзиновським [2].

Гострі дискусії точилися навколо долі радикальної партії. Соціал-демократи пропонували реформувати УРП у соціал-демократичну партію і об'єднати її з австрійською соціал-демократією. Група радикалів не заперечувала проти створення української соціал-демократичної партії, висловлювала готовність співпрацювати з нею, однак рішуче відкидала спроби реформувати УРП в соціал-демократичну партію, а також виступала проти об'єднання останньої з соціал-демократичною партією Галичини, яку звинувачувала в

---

[1] Франко І. Політична хроніка // Житє і слово. — 1897. — кн. 6. — С. 172—173.

[2] Кравець М. М. До питання про Русько-українську радикальну партію у Східній Галичині в 90-х рр. XIX ст. В кн.: З історії західноукраїнських земель. Випуск 2. — К., 1957 — С. 138.

польському націоналізмі [1]. З цього приводу І. Франко зазначив, що «так як тепер річ стоїть, — польські соціал-демократи є наші найтяжчі вороги. Розбивають нам віча, шкалюють наших працівників, відбирають молодіж»[2].

Справу організації української соціал-демократичної партії було започатковано ще в 1896 р. і продовжено 17 вересня 1897 р., коли М. Ганкевич, М. Павлик, І. Франко та інші опублікували звернення до українських робітників під назвою «Поклик до робітників русинів». Однак спроба організації нової партії тоді була невдалою. Не була підтримана на VII з'їзді УРП 30 жовтня 1898 р. і пропозиція Р. Яросевича та Я. Остапчука про перейменування радикальної партії на соціал-демократичну та підпорядкування її австрійській соціал-демократії [3].

Для остаточного вирішення спірних питань 21 травня 1899 р. у Львові скликано конференцію провідних діячів різних політичних груп в УРП. Після бурхливих дискусій щодо долі партії думки делегатів розійшлися. Більшістю в один голос присутні висловились за збереження радикальної партії. У відповідь на це соціал-демократи (Р. Яросевич і М. Новаківський) заявили про свій вихід з УРП [4]. 17 вересня 1899 р. вони скликали у Львові конференцію і утворили Українську соціал-демократичну партію (УСДП), складову частину австрійської соціал-демократії. «Наша ціль ясна, — писав орган УСДП газета «Воля». — Повна воля політична, самодержавність люду, демократія, перехід землі і фабрик на власність загалу, спільна господарка на користь загалу, визволення люду з темноти, доступ кожного до науки, до світла»[5]. Не маючи міцного грунту в нечисленному українському міському пролетаріаті, який значною мірою перебував під впливом польської соціал-демократичної партії Галичини, УСДП на перших порах не виявляла активності в суспільно-політичному житті краю. Лише в 1903 р. вона провела свій перший з'їзд.

---

[1] ЦДІА України в м. Львові, ф. 663, оп. 1, спр. 177, арк. 6—7.

[2] Кравець М. М. Робітничий рух у Східній Галичині наприкінці XIX ст. (1892—1900 роки). — В кн.: З історії західноукраїнських земель. Випуск 4. — К., 1960. — С. 59.

[3] Левицький В. Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині. — К., 1914. — С. 52.

[4] ЦДІА України в м. Львові, ф. 663, оп. 3, спр. 179, арк. 258.

[5] Воля. — 1900. — 1 січня.

У 1899 р. відбулося організаційно-політичне оформлення національно-демократичного руху, прихильниками якого виступили переважна більшість народовців, частина радикалів та москвофілів. Ідея консолідації всіх українських національно-демократичних сил в Галичині навколо програми державної незалежності України, створення з цією метою нової впливової політичної партії знаходила щораз більше прихильників. На підтримку цієї ідеї група радикалів на чолі з В. Охрімовичем та Е. Левицьким почала видавати газету «Будучність».

З ініціативи Михайла Грушевського, Івана Франка, Юліана Романчука, Костя Левицького, Володимира Охрімовича, Євгена Левицького, Вячеслава Будзиновського 26 грудня 1899 р. у Львові засновано Національно-демократичну партію (НДП)* До її складу ввійшла більшість народовців, зокрема члени Народної Ради, представники правого крила радикальної партії, Комітет львівських русинів, а також відомі громадські, наукові, освітні, церковні та господарські діячі [1].

У прийнятій з'їздом програмно-політичній постанові зазначалося, що «остаточною метою наших народних змагань є дійти того, щоб увесь український народ здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з'єднався з часом в одноцільний національний організм». Однак першочергова вимога НДП зводилась до того, щоби «в австрійській державі територія, заселена українцями, становила одну окрему провінцію з якнайширшою автономією в законодавстві і адміністрації»[2].

Утворений з'їздом Тісніший Народний Комітет НДП (Ю. Романчук (голова), М. Грушевський і А. Борковський (заступники), К. Левицький, В. Нагірний, В. Охрімович, І. Франко, Е. Левицький, Д. Савчак, о. А. Темницький, о. А. Стефанович) 5 січня 1900 р. оголосив відозву до народу, в якій домагався поділу Галичини на українську і польську, запровадження загального виборчого права, скасування на користь селян великої земельної власності, рівноправності української мови в уряді і в школі, проведення податкової реформи [3].

Нова політична партія об'єднала на національно-

---

* З 1914 р. НДП перейменовано в Українську національно-демократичну партію.

[1] ЦДІА України в м. Львові, ф. 146, оп. 8, спр. 12, арк. 2—4.

[2] Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914. — Львів. — 1926. — С 327.

[3] Діло — 1900 — 5 січня

демократичних, ліберально-центристських засадах основну масу світської інтелігенції, духовенства, частину міщан та селянства. Поступово НДП посіла домінуюче місце в українському політичному таборі. До неї перейшов провід української політики в Галичині. Проте в силу своєї соціальної розпорошеності НДП не змогла виробити чіткої власної ідеології. На думку відомого українського історика Івана Крип'якевича, її програма «була синтезою постулатів народовців, радикалів і радикальних націоналістів на тлі засадничих тенденцій Драгоманова, але без його далеко посунутого соціального радикалізму»[1].

Ослаблена розколом Українська радикальна партія, керівниками якої виступили Михайло Павлик, Лев Бачинський, Іван Макух, Кирило Трильовський, втрачала свій вплив. Вихід з глибокої політичної та організаційної кризи радикали бачили в переході партії на ідейні засади національного демократичного (етичного) соціалізму, пошуку міцної соціальної бази та свого місця в новій структурі українського політичного руху. На зразок західноєвропейських радикально-демократичних і соціалістичних течій УРП прагнула спертись у першу чергу на незаможні верстви українського селянства. Вона продовжувала гостро виступати проти провідної ролі духовенства в суспільному житті, послідовно вела боротьбу проти панування польської шляхти і буржуазії[2].

Нова розстановка українських політичних сил у Галичині спричинилася до значних змін і в таборі москвофілів. З січня 1900 р. на з'їзді москвофілів у Львові з ініціативи Руської Ради створено Руську народну партію (РНП), яка спиралася на консервативні елементи світської і духовної інтелігенції та частини селянства. Москвофіли продовжували заперечувати будь-які прояви українства, пропагували ідею цілковитого об'єднання з російським світом. З січня 1900 р. РНП виступила з відозвою, в якій проголосила національну, племінну і культурну єдність українців з росіянами. Молодше покоління москвофілів виступило за повний перехід на російську мову[3].

Утворенням нових політичних партій в кінці 90-х рр. XIX ст. в основному завершився процес оформлення

[1] Велика історія України — Вінніпег — 1948. — С. 741.

[2] Коберський К. Українське народництво по обох боках Збруча. — Львів. — Коломия. — 1924. — С. 109—110.

[3] Лозинський М Українство і москвофільство серед українського народу в Галичині. — Львів — 1909. — С. 6—7

Іван Могильницький (1777—1831) — крилошанин перемишльської капітули, засновник першого в Галичині культурно-освітнього товариства.

Іван Снігурський (1784—1847) — перемишльський єпископ, організатор українського шкільництва.

Маркіян Шашкевич (1811—1843) — поет, речник національного відродження в Галичині, спільно з Я. Головацьким, І. Вагилевичем («Руська трійця») 1837 р. видали альманах «Русалка Дністровая».

Іван Вагилевич (1811—1866) — письменник, фольклорист і громадський діяч.

Яків Головацький (1814—1888) — поет, вчений, педагог і громадський діяч.

Хрест на честь знищення панщини в Галичині.

Григорій Яхимович (1792—1862) — перемишльський єпископ, 1848 р. голова Головної Руської Ради у Львові, посол до австрійського парламенту 1848 р.

Микола Устиянович (1811—1885) — письменник, ініціатор Собору Руських Учених, посол до галицького сейму (1861—1866).

Антін Могильницький (1811—1873) — священик, письменник, посол до галицького сейму і австрійського парламенту.

Денис Зубрицький (1777—1862) — історик, ідеолог москвофільства.

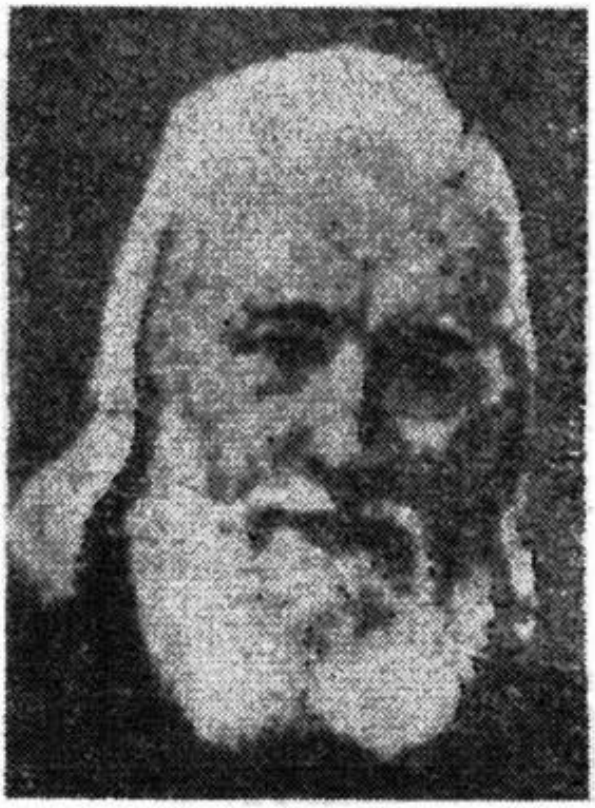

Іван Наумович (1826—1891) — священик, письменник, редактор газети для селян «Наука», посол до австрійського парламенту (1873—1879), засновник Общества ім. Качковського.

Григорій Шашкевич (1809—1883) — священик, голова Окружної Руської Ради у Станіславі, 1848 р. посол до австрійського парламенту, ректор греко-католицької Духовної Семінарії у Відні.

Степан Качала (1815—1888) — священик, народовець, посол до галицького сейму 1861 р., співзасновник товариства «Просвіта», Товариства ім. Шевченка.

Корнило Сушкевич (1840—1885) — народовець, співзасновник товариства «Просвіта», Товариства ім. Шевченка, Руського педагогічного товариства.

Михайло Драгоманов (1841--1895) — учений, публіцист, ідеолог радикального руху

Іван Сандуляк (1848—1926) — селянин з Карлова Снятинського повіту, радикал, посол до галицького сейму.

Юліан Целевич
(1843—1892) —
педагог, історик,
голова НТШ.

Сильвестр Сембратович
(1836—1898) —
греко-католицький кардинал,
ініціатор провінціального
синоду 1891 р. у Львові,
прихильник т. зв. «нової ери».

Юліан Пелеш
(1845—1896) — перший
єпископ новозаснованої
Станіславської єпархії.

Анатоль Вахнянин
(1841—1908) —
педагог, композитор,
засновник віденської
«Січи», товариства
«Просвіта»,
співорганізатор
Народної Ради,
прихильник т. зв.
«нової ери».

Омелян Огоновський (1833—1894) — літературознавець, письменник, співзасновник товариства «Просвіта» і Товариства ім. Шевченка, співорганізатор Народної Ради

Олександр Барвінський (1847—1927) — педагог, історик, народовець, посол до австрійського парламенту і галицького сейму, прихильник т. зв. «нової ери», організатор Католицького русько-народного союзу.

Юліан Романчук (1842—1932) — голова Народної Ради, співзасновник Національно-демократичної партії (до 1907 р. її голова), з 1910 р. віце-президент австрійського парламенту, член Української Національної Ради ЗУНР

Володимир Барвінський (1850—1883) — народовець, публіцист, літератор, засновник газети «Діло», організатор першого народного віча у Львові 30.11.1880 р.

партійно-політичної системи українського суспільства в Галичині, характерною рисою якої була наявність впливової центристської (НДП), двох лівих (УРП і УСДП) та однієї правої (КРНС) партії. Окреме місце в українському політичному спектрі займали москвофіли (РНП). Таке співвідношення сил зберігалося до закінчення першої світової війни. Всі українські політичні партії, крім КРНС, що не займалася такими «утопіями», а також РНП, виступали за політичний суверенітет України, що в перспективі зумовило їх об'єднання, сприяло громадському миру і консолідації сил в роки війни та національно-визвольних змагань [1].

Новий громадсько-політичний рух, який охопив найсвідоміші верстви українського суспільства в Галичині, його організаційне оформлення в новітні політичні партії були підтримкою українським патріотам Наддніпрянщини. Боротьба галицьких українців за власні права набувала всеукраїнського значення. Галичина ставала твердинею нового українства, звідси на Наддніпрянщину йшов непереможний дух українського політичного й культурного відродження. Збувалося сподівання передової української інтелігенції (О. Кониського, М. Драгоманова, В. Антоновича, М. Грушевського та ін.) «створити в Галичині всеукраїнське культурне вогнище, літературне і наукове, працею письменників і вчених всієї України, і здобутками чого проломити систему заборони українського слова й національності в Росії, підняти в ній національний рух»[2]

У громадське життя Наддніпрянщини вступало нове покоління українців, людей, що вже не задовольнялися культурницькою діяльністю, а прагнули здобути для українського народу всю повноту національних, соціальних і політичних прав. 11 лютого 1900 р. у Харкові гурток українських студентів під проводом Дмитра Антоновича, Михайла Русова та ін. заснував Революційну українську партію (РУП) — першу активну політичну організацію на Великій Україні. Спершу РУП висунула гасло самостійної України, хоча згодом звернула всю увагу на ширення соціалістичних ідей [3]. Виникнення РУП було завершенням попередніх спроб

---

[1] Стахів М. Українські політичні партії у соціологічнім насвітленні. — Нью-Йорк.—Детройт—Скрентон. — 1954. — С. 80.

[2] Грушевський М. Автобіографія // Український історик. — 1979. — № 1—4. — С. 86.

[3] Жук А. Революційна українська партія. Календар «Дніпро». — Львів. — 1939. — С. 11.

утворити політичну організацію, які робилися «Братством Тарасівців», соціал-демократичним гуртком Івана Стешенка й Лесі Українки, Українською національною партією. Таким чином, український народ, землі якого були пошматовані імперіями, силою власного і світового розвитку будився до творення нового життя.

IV. НОВА ГАЛИЧИНА

1. НАРОДНІ МАСИ В РУСІ

Польсько-українське протиборство. На межі двох століть, у 1900 р., на двох протилежних кінцях України патріотично настроєна українська молодь заявила про своє прагнення до незалежності України як національного ідеалу. У Харкові Микола Міхновський на таємних зборах молоді виголосив реферат «Самостійна Україна», в якому вперше в нових часах висловив політичне кредо: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ»[1]. Молодь з ентузіазмом вітала гасло незалежної України. Того ж року у Львові на публічному вічі українське студентство прийняло резолюцію, в якій стверджувалось, що «найвищою ціллю, найвищою ідеєю національно-політичних змагань усієї молодіжи є незалежна Україна»[2]. Коли ж деякі австрофільські газети спробували висміяти ці резолюції як утопію, на оборону національного ідеалу Іван Франко відгукнувся блискучою статтею «Поза межами можливого».

Зростання національної свідомості народу, його політичне, культурне й економічне відродження викликa-

[1] Міхновський М. Самостійна Україна. В кн Україна проти Москви. — 1955. — С. 37

[2] Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. — Т. 1. — 1983. — С. 76.

ли шалений спротив польських панівних кіл, які висунули шовіністичну концепцію «польського національного стану посідання» * у Галичині. Їх намагання перешкодити розвиткові українства призвели до нового загострення українсько-польських стосунків. Становище ускладнювалось тим, що тут національно-визвольна боротьба тісно переплiталася з соціальною. Адже 43 відсотки всієї землі належали великим польським землевласникам, у той час як 614 тис. селянських господарств через малоземелля і безземелля не забезпечували прожитку своїм сім'ям.

Боротьба за утвердження «польського стану посідання» у Галичині йшла шляхом колонізації українських земель. Між 1852 і 1912 рр. польські колоністи набули з розпарцельованих великих маєтків 237 тис. га, в той час як українці — лише 38 тис. [1].

Безземелля змушувало селян їхати на заробітки до Німеччини, Франції або ж за океан. Ще з 90-х рр. минулого століття почалася масова сільськогосподарська еміграція до Канади, Бразилії, Аргентини. За перше десятиріччя XX ст. до Америки виїхало близько 500 тис. селян [2].

Власниками промислових підприємств, як правило, теж була польська або ж єврейська буржуазія. Поляки займали також всі адміністративні посади, в їх руках був суд. Намісниками цісаря у Галичині були великі польські поміщики (гр. Голуховський, Бадені, Потоцький, Бобжинський), які вели ворожу українському населенню політику національного, політичного, соціального та релігійного гніту.

Збереження, закріплення й поширення «польського стану посідання» у Галичині стало гаслом, що об'єднало всі польські шовіністичні сили, політичні партії в один фронт боротьби проти українського національно-політичного і культурного руху. Під цим гаслом йшла боротьба проти збільшення числа українських шкіл, поширення прав української мови в адміністрації, суді, виділення коштів з державного і крайового бюджетів на українські культурні та господарські потреби, проти кожного призначення українця на державну посаду,

---

* «Польський національний стан посідання» — шовіністична концепція польських правлячих кіл, які, спираючись на своє панівне становище у краї в сфері політики, економіки і культури, намагалися довести польський характер Галичини.

[1] Енциклопедія Українознавства. Т. 6 Париж—Нью-Йорк. — 1970. — С. 2223

[2] ДАІФО, ф 2, оп. 4, спр. 88, арк. 30.

навіть на найнижчу. Агітація йшла проти продажу українцям землі, будинків, підприємств, бойкотувались українські ремісники та купці, не приймались на роботу українські робітники, оскільки все це загрожувало «польському стану посідання».

Провід такої політики в краї з 1900 р. зосереджувався у Народово-демократичній партії (НДП), яку ще звали «вшехпольською», або «ендецькою». В Галичині її очолювали професори Львівського університету Станіслав Грабський та Станіслав Гломбінський. Серед прихильників НДП було багато польських аристократів, римо-католицького духовенства, міщан. «Ендеки» прагнули об'єднати всі польські землі під скіпетром російського царя. Ненависть до українства штовхала їх на контакт із галицькими москвофілами, які теж виразно йшли на об'єднання з царською Росією [1].

Населення краю виявляло всезростаючий опір антиукраїнській політиці польської адміністрації у Галичині. Провідником національно-визвольного руху з початку XX століття виступила Національно-демократична партія. Під гаслом боротьби за автономію українських земель в Австро-Угорщині НДП намагалася об'єднати політичні сили в краї в «єдиний національний фронт», спрямувати його на боротьбу проти польського засилля. Народний з'їзд НДП, який відбувся 26 грудня 1902 р., рішуче висловився за «політику масової самооборони і опозиції проти галицько-польської адміністрації і проти піддержуючого її центрального правительства»[2]. З цією метою постанова з'їзду передбачала розгортання широкої організаційної праці в масах, страйків сільськогосподарських робітників, організації руху за загальне виборче право. Гостро осудили націонал-демократи на своєму з'їзді 26 грудня 1904 р. політику австрійського уряду, що «здає нас на волю крайового Сейму і крайового правительства». З'їзд вказав «на потребу ужиття найгостріших форм парламентської боротьби»[3].

Друга за політичними впливами у Галичині політична організація — Українська радикальна партія після деякого упадку, спричиненого розколом, у 1904 р. знову активізувалася. Михайло Павлик, Лев Бачинський, Іван Макух, Кирило Трильовський розпочали ре-

---

[1] Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 2. — Мюнхен. — 1976. — С. 436.

[2] Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914. — Львів. — 1926. — С. 374.

[3] Там же. — С. 400—401.

організацію партії. На з'їзді УРП 20—21 листопада 1904 р. утворено окрему комісію для підготовки нової програми партії. Підготовлена комісією відозва закликала «приступити до завзятої праці щодо освідомлення та організації мас робучого українського народу по селах і містах»[1]. Комісія випрацювала нову програму партії, схвалену на наступному з'їзді УРП в 1905 р.

В основу нової програми була покладена ідея поєднання національно-визвольної боротьби українського народу з соціальною. Зокрема, вирішення національного питання УРП бачила в «переустрою австрійської держави на федеративний зв'язок народів, що замешкують її, через утворення ... національних територій з повною політичною автономією кожної народности. Отже, для українців домагаємося утворення окремої української політичної території з українських частин Галичини і Буковини»[2].

Важливими політичними вимогами, відображеними у програмі, було запровадження загального виборчого права, «свободи зборів, товариств, слова, науки і друку»[3].

УРП проголосила себе партією всього працюючого народу. Для робітників вона домагалася скорочення робочого дня, дотримання недільного відпочинку, заборони дитячої праці, запровадження робітничої інспекції. У селянському питанні радикали виступили за викуп землі у великих поміщиків коштом громадського фонду і передачі її селянам. Побудована на засадах народницького (громадівського) соціалізму, програма УРП відмежовувалася від марксистської соціологічної концепції[4].

Селянський страйк 1902 р. Одним з найважливіших напрямів діяльності радикалів була організація масових віч і демонстрацій з вимогою проведення земельної реформи, підвищення платні сільськогосподарським робітникам поміщицьких маєтків. Ще з 1897 р., згідно з рішенням VI з'їзду УРП, радикали, а після утворення НДП і націонал-демократи повели в масах пропаганду селянських страйків. Спорадичні й неорганізовані акції сільськогосподарських робітників і сільської бідноти,

---

[1] Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західноукраїнських землях. — Львів. — 1934. — С. 99.

[2] Календар «Громада». — Львів. — 1923. — С. 19—20.

[3] Там же. — С. 19.

[4] Злупко С. Економічна думка на Україні. Вид-во Львів. у-ту. — 1969. — С. 146—147.

єдиним джерелом існування яких були заробітки по панських дворах і фільварках, згодом переросли в організований страйковий рух за збільшення заробітної плати і поліпшення побутових умов. Перші селянські страйки охопили навесні 1900 р. 15 сіл Борщівського повіту, зокрема маєтки великого польського землевласника графа Баворовського. Страйкарі вимагали підвищення поденної платні з 18—20 до 50 центів, під час жнив з 80 центів до 1 гульдена, а також сьомого—восьмого снопа замість 12-го. Виступ придушили австрійські війська, однак це не вирішило проблеми. В 1902 р. масовий селянський страйк у Галичині проти польських поміщиків потряс Австро-Угорщину. Його організаторами були націонал-демократи, радикали і соціал-демократи. По селах вони створювали страйкові комітети, вели роз'яснювальну роботу. У відозві Гусятинського страйкового комітету зазначалося: «Браття селяни! Вже доволі каторжної праці. Досить наших сліз, нужди та кривди. Браття, не за морем, не в далекій чужині; не на переселенні наш хліб. Тут буде наш рай, як тільки в згоді і єдности, рука в руку, плече в плече будемо триматися»[1].

Страйк почався в червні 1902 р. у Львівському і Перемишлянському повітах (на землях графа А. Потоцького), а вже в липні він охопив понад 500 сіл з 26 повітів. У ньому взяло участь біля 200 тис. учасників. Це був перший масовий селянський страйк у Європі[2].

Страйкарі не тільки не виходили на працю, але й підпалювали фільварки, двори, ліси. Виступ було придушено з допомогою жандармерії та війська. За участь у страйку було заарештовано понад 4 тис. селян. Поміщики були змушені піти на поступки. Страйки й сезонна еміграція на роботу до Німеччини, куди щорічно виїжджало до 80 тис. чол., підірвали шляхетське землеволодіння. Щоб урятуватись від руїни, польські поміщики примушені були парцелювати землю між польськими і частково українськими селянами[3].

Заворушення і страйки перекинулись з Галичини на Буковину і Закарпаття. Широким відгомоном вони відбилися не лише в Австро-Угорщині, але в цілій Європі.

---

[1] Феденко П. Український громадський рух у XX ст. — Подебради — 1934. — С. 45.

[2] Енциклопедія Українознавства Т. 7 — Париж—Нью-Йорк. — 1973 — С. 2744.

[3] Яцкевич Е. А. Піднесення революційного руху в Східній Галичині в 1901—1902 рр. В кн.: З історії західноукраїнських земель. Випуск III. — К., 1958. — С. 68.

Страйки показали силу й організованість українського селянства в його боротьбі за визволення. З цього часу український визвольний рух став справді масовим. Відтепер з ним рахувались навіть його відкриті вороги.

Боротьба за український університет у Львові. Виявом загострення українсько-польських стосунків була також боротьба за український університет у Львові, який, на думку провідник громадських і культурних діячів, мав не лише формувати високоосвічену інтелігенцію, але й стати важливим засобом розвитку національно-політичного руху. Ідею створення окремого українського університету, яка вперше була висунута в липні 1899 р. на вічі у Львові, підхопили широкі верстви українського суспільства [1].

Найактивнішу позицію в університетській справі зайняло українське студентство Львова. На знак протесту проти виключення університетською владою організаторів студентських віч і демонстрацій з вимогами відкриття українських кафедр в 1901 р. відбулася сецесія (вихід) 440 студентів-українців з Львівського університету [2].

Сецесію підтримала українська громадськість створенням «сецесійного фонду» для продовження навчання українських студентів в університетах Відня, Праги, Граца. Лише за кілька місяців було зібрано близько 100 тис. крон. Продовженням боротьби за український університет були кровопролитні барикадні сутички польських і українських студентів 1906 р., студентські заворушення під проводом Павла Крата в січні і грудні 1907 р. З цього часу університетська справа стала однією з найважливіших проблем культурного і громадського життя галицьких українців [3].

Рух за реформу виборчої системи. Характерною особливістю суспільного руху на початку XX ст. в Галичині, як і в інших краях Австро-Угорської імперії, була боротьба широких народних мас за виборчу реформу. Ліквідація старої куріальної системи, на думку українських провідників, мала забезпечити перевагу українського представництва в австрійському парламенті і галицькому сеймі над польським, уможливити до-

---

Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. — Львов. — 1983. — С. 89.

[2] Там же.

[3] Мудрий В. Боротьба за огнище української культури // Діло. — 1923. — 21 квітня.

сягнення політичної мети легальним конституційним шляхом.

Вимоги запровадження загального виборчого права лунали на кожному селянському чи робітничому мітингу, вічі, демонстрації. На підтримку виборчої реформи 2 лютого 1906 р. на Високому Замку у Львові відбулося 40-тисячне віче українського населення. Один з лідерів УСДП Семен Вітик писав, що «тих віч і селянських зборів, скликаних лише у Східній Галичині протягом одного місяця, було більше 500»[1]. Не бачений раніше масовий демократичний рух всіх верств і народів Австро-Угорщини примусив прем'єр-міністра М. Бека прийняти 27 січня 1907 р. закон про запровадження загального виборчого права при виборах до австрійського парламенту[2]. Всі прогресивні сили країни здобули велику політичну перемогу.

Однак новий виборчий закон викликав уперту протидію шовіністично настроєного польського політичного табору, який до цього забезпечував своє панування у краї за допомогою куріальної системи, побудованої на основі майнового цензу. Відповідальність за збереження «польського стану посідання» у Галичині тепер переходила від шляхти до новітніх польських політичних партій, провідники яких вели справу до того, щоб і після виборчої реформи чисельне співвідношення між польськими та українськими мандатами в австрійському парламенті збереглось на користь поляків. Користуючись своїм впливом, а також з допомогою так званої «виборчої геометрії» вони так поділили виборчі округи, що один посол припадав на 50 тис. польського населення і аж на 120 тис. — українського. На 106 депутатських мандатів до австрійського парламенту від Галичини українське населення могло обрати лише 28 послів, або 26 відсотків від загальної кількості. Характерно, що концепція «польського стану посідання» у зв'язку з реформою виборчого права відбилася на аграрних програмах польських селянських партій. Шляхом розподілу землі великих латифундій за викуп між польським селянством вони прагнули насадити у Галичині численну верству заможних польських селян, які разом із ополяченими містами забезпечили б надалі збереження в краї польського панування. За таким сценарієм

---

[1] Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов — 1983. — С. 77.

[2] Загальна Українська Енциклопедія. Т. 3. — Львів—Станіслав—Коломия. — 1933. — С. 649.

почалася новітня польська аграрна колонізація Галичини, яка тривала до 1939 р.[1].

Українські політичні партії, викриваючи махінації польських шовіністів, повели активну агітацію в масах за справедливий демократичний виборчий закон. Ще 23 грудня 1906 р. на з'їзді радикальної партії було зазначено: «Нова виборча постанова до віденського парламенту доказує до решти, що нашому народові нема що довго попасати у Відні. Тому з'їзд заявляє: «Партія буде підпирати лише тих кандидатів на послів, котрі дають запоруку, що будуть усіма силами помагати нашому народові вибороти економічну і політичну незалежність австрійської України від Відня і галицьких поляків. З'їзд бачить будуччину нашого народу виключно в єдности його з українським народом у Росії та в конечній цілі тої єдності — Українській республіці»[2].

Перші вибори до австрійського парламенту на основі загального виборчого права, що відбулися у травні 1907 р., дали українцям 27 мандатів з Галичини і 5 — з Буковини. У Галичині націонал-демократи одержали 17 мандатів, радикали — 3, соціал-демократи — 2, москвофіли — 5[3]. «Руcько-український клуб» у віденському парламенті, який нараховував 30 депутатів (соціал-демократи Я. Остапчук і С. Вітик вступили до загальноавстрійського соціалістичного клубу), при відкритті нової палати послів 20 червня 1907 р. склав заяву, в якій висловився за національно-територіальну автономію українських земель в Австро-Угорській державі, проти існуючої крайової автономії і зменшення заступництва українського народу протизаконними виборчими махінаціями[4].

Робота посольського клубу утруднювалася діяльністю п'ятьох послів-москвофілів, які домагалися у парламенті визнання галицьких українців за російський народ, а російської мови як крайової. Безнадійно втративши у боротьбі з українством свої колишні позиції, москвофіли все більше відмежовувалися від українського політичного табору, схиляючись до угоди з польськими панівними колами. 15 липня 1907 р. москвофіль-

---

[1] Лозинський М. Поневолені західно-українські землі. — Харків. — 1930. — С 50—51.

[2] Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914 — Львів. — 1926. — С. 430.

[3] Феденко П. Український громадський рух у XX ст. — Подебради. — 1934. — С. 45.

[4] Загальна Українська Енциклопедія. Т. 3. — Львів—Станіслав—Коломия. — 1933 — С. 649.

ська партія на з'їзді зобов'язала своїх послів «выбить из клуба русских сепаратистов»[1]. Заявивши про те, що в Галичині є два руські народи — росіяни й українці, москвофіли 8 жовтня 1907 р. в новообраному сеймі виступили за об'єднання з польськими послами. Вихід з посольського клубу, розрив з представниками українських політичних партій і угода з польською сеймовою більшістю засвідчили, що галицьке москвофільство вступило в новий етап.

З виходом москвофілів посольський клуб було остаточно перейменовано на «Український». Це сприяло швидкому утвердженню в свідомості народу понять «Україна», «українець», що мало важливе значення, оскільки назви «Русь», «русин», які широко побутували до цього часу, затуманювали національно-політичні стосунки в краї, були основою політичних спекуляцій.

Після виборів 1907 р. центр діяльності українських політичних партій перемістився у парламент, що мало позитивні і негативні наслідки. Своєю основною тактичною засадою «Український клуб» проголосив опозиційне становище до кожного уряду, який ігнорував домагання самостійного розвитку українського народу. Найпершою вимогою українських послів було запровадження загального виборчого права при виборах до галицького сейму, де польська більшість ухвалювала все нові і нові постанови, що утверджували їх панівне становище у Галичині. Під тиском українських послів віденський уряд був змушений предметніше займатися українськими справами. Це проявилося у виданні розпорядження галицькій адміністрації про однакове трактування обох націй, у прагненні вирішити питання урядової і викладової мови у Львівському університеті, усуненні перепон при закладанні українських середніх шкіл, призначенні українських урядовців до центральних установ та ін.

Хоча новий виборчий закон через дії польської адміністрації вносив певні обмеження для українців, він все ж давав можливість широким народним масам брати участь у виборах, здобувати досвід політичної боротьби. Все це зумовило вступ галицьких українців у новий етап визвольних змагань. Рівновага польсько-українського протистояння у Галичині похитнулася, в австрійському парламенті вперше появилося значне ук-

---

[1] Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914. — Львів. — 1926. — С. 453.

раїнське представництво. В цих умовах віденський уряд змушений був виробити нову політику щодо польсько-українських відносин[1]. Реформа виборчого статуту до галицького сейму ставала питанням часу.

Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. — Львів. — 1991 — С. 32—33.

2. НАПЕРЕДОДНІ ВОЄННОЇ БУРІ

Посилення національно-визвольного руху. У передвоєнні роки прискорено зростав український національно-політичний, культурно-освітній та господарський рух. Розвиток суспільних відносин у Галичині вступив у фазу, коли вкраїнські політичні партії хоч часто поборювали одна одну, проте в принципових питаннях творили коаліцію і виступали організаторами широкого народного руху за національне і політичне визволення.

Активізація мас, загроза польській «раціі стану» в Галичині посилила консолідацію всіх антиукраїнських сил. Для боротьби з національно-визвольним рухом польські панівні кола використали галицьке москвофільство. Воно стало розмінною монетою в політичних комбінаціях польських політичних чинників, які у Відні доводили, що все населення Галичини (українського чи «староруського» напрямку) — це прихильники Росії, в той же час братались на так званих «слов'янських з'їздах» з російськими реакціонерами, проголошуючи український рух «німецькою інтригою». Підтримуючи москвофільство у Галичині, польські політики сподівалися тим самим розколоти і дезорганізувати український табір [1].

---

[1] Федєнко П. Український громадський рух у XX ст. — Подебради. — 1934 — С 46

Протегуванням москвофільству та його протиставленням українському рухові, брутальним переслідуванням останнього особливо відзначився цісарський намісник у Галичині, польський дідич Андрій Потоцький. Застосовуючи баденівську тактику зловживань і насильства, Потоцький у союзі з польською Радою Народовою і москвофілами провів у 1908 р. нові сеймові вибори. У новообраному сеймі він протиставив двадцятьом українським послам вісьмох москвофілів. Відверто антиукраїнська політика Потоцького викликала обурення серед широких верств українського суспільства. 12 квітня 1908 р. український студент Мирослав Січинський застрелив цісарського намісника [1]. Ця подія сколихнула українське і польське населення, привернула увагу світової громадськості. Вона засвідчила всю глибину польсько-української конфронтації. Новий намісник граф Михайло Бобжинський узяв на себе обов'язок оздоровити галицькі відносини.

Проте гострота протистояння не спадала. Ареною боротьби між польською адміністрацією і українським населенням були всі сфери суспільного життя: політика, економіка, освіта. За кожну нову українську школу доводилося вести довгу та вперту боротьбу в сеймі і парламенті. В той же час польське шкільництво, фінансоване з податків галицького селянства, процвітало. У 1902 р. на польські культурні потреби витрачалось 333050 крон, на українські — 35900 [2]. Польський соціаліст І. Дашинський у промові на з'їзді австрійської соціал-демократії в 1897 р. зазначав, що «всю польську культуру в Галичині оплачують українці»[3].

У передвоєнні роки все гостріших форм набирала боротьба за український університет у Львові. Місцеве населення надавало їй всеукраїнського значення, оскільки боротьба велась за єдиний у світі український університет. Мітинги, демонстрації, сецесії, заворушення українських студентів нерідко переростали у зіткнення з польськими студентами. 1 липня 1910 р. під час сутички в університеті загинув відомий студентський діяч, борець за український університет Адам Коцко [4]. Його смерть мала значний вплив на громадський настрій. Все це примусило австрійський уряд піти назустріч ви-

---

[1] Земля і воля. — 1908 — 23 квітня.

[2] ДАІФО, ф. 279, оп. 1, спр. 172, арк. 9.

[3] Феденко П. Український громадський рух у XX ст. — Подебради. — 1934. — С. 47

[4] Земля воля. — 1910 — 8 липня

могам українців. 29 листопада 1912 р. прем'єр-міністр Штірк вручив президії Українського парламентського союзу проект цісарського указу в справі українського університету у Львові, який мав бути утворений в 1921 р. Однак українські посли відкинули його. Лише на початку 1914 р. вдалось досягти угоди з польською сеймовою більшістю про відкриття українського університету. Проте реалізацію цього заходу перервала війна [1].

Конфронтаційна суспільно-політична обстановка в Галичині в умовах міжнародної нестабільності викликала всезростаючу тривогу у Відні. В цих умовах уряд був готовий піти на задоволення певних вимог українців. Ця обставина пояснює той факт, що на пропозицію українських послів Юліана Романчука було обрано віце-президентом палати послів. Українець вперше став членом президії австрійського парламенту. Уряд виділив також певні кошти на культурні та господарські потреби українців (відкриття гімназії у Вижниці, стипендії, підтримка «Сільського Господаря» і т. п.). Поступкою була заміна кари смерті М. Січинському на 20-річне ув'язнення.

Йдучи на це, уряд мав намір схилити українських політиків до угоди з галицько-польською адміністрацією. Проте на заваді стало небажання польського політичного проводу піти на реформу сеймових виборів. Після тривалих переговорів цісарському намісникові Бобжинському так і не вдалось досягти польсько-української домовленості. Боротьба в сеймі і парламенті ще більше загострилась.

Домагаючись нового виборчого закону, українські сеймові посли застосували тактику голосної обструкції. На засідання сейму вони з'являлися з трубами, сиренами, гонгами і такою пекельною музикою робили неможливими будь-які наради. Внаслідок цього галицький сейм не зміг ухвалити бюджет на 1909 р., а в 1910 р. під час голосної обструкції, яка продовжувалась 10 засідань, бюджет було прийнято на мигах. Обструкція українських послів у сеймі була предметом дебатів у Державній Раді у Відні. На нараді голова Українського сеймового клубу Євген Олесницький поставив вимогу поділу Галичини на українську і польську, а також проведення реформи сеймових виборів. Проте уряд

---

[1] Загальна Українська Енциклопедія. — Львів—Станіслав—Коломия. — 1933 — С. 651.

Бінерта не зміг вирішити польсько-українську проблему, палату послів було розпущено [1].

На підтримку вимог виборчої реформи в краї відбувалися масові віча і демонстрації. Лише 30 жовтня 1910 р. народні віча відбулися у Станіславі, Стрию, Дрогобичі, Ясениці та інших містах і селах краю. Багатотисячні мітинги і демонстрації проходили перед будинком сейму у Львові [2].

Тим часом глибока криза паралізувала роботу самого сейму. Через обструкцію українських послів сейм не зміг ухвалити крайовий бюджет на 1912 р. У зв'язку з цим цісар розпустив сейм і без консультацій з «Польським колом» назначив нового намісника Галичини Вітольда Коритовського.

Нові вибори до сейму 30 червня 1913 р. принесли велику перемогу кандидатам від українських партій. Незважаючи на зловживання під час виборів, до галицького сейму було обрано 31 українського посла. Новий український сеймовий клуб повів ще завзятішу боротьбу за виборчу реформу. Його голосна обструкція у грудні 1913 р. як демонстрація проти саботажу поляками урядового проекту виборчої реформи справила враження на політичні кола Австро-Угорщини. Перед загрозою ще тяжчої обструкції польські посли уперше були змушені піти на поступки. 20 січня 1914 р. було досягнуто угоди про запровадження загального виборчого права на виборах до сейму [3]. На засіданні сейму 14 лютого 1914 р. ухвалено нову виборчу ординацію і крайовий статут, за якими українське сеймове представництво діставало можливість обрати своїх представників до Крайового Виділу, сеймових комітетів і крайових установ. Новий галицький сейм мав складатися з 228 послів (туди зараховувався вже й ректор українського університету), з яких 62 місця повинні були одержати українці. Все це мало стати зародком політичної автономії українського народу в Галичині, початком її поділу на українську і польську. Це був значний успіх української політики. Проте всім цим рішенням, внаслідок подальших подій, не судилося здійснитись.

Антиукраїнська політика царської Росії напередодні війни. В Європі уже пахло порохом. Напружені стосунки

---

[1] Земля і воля. — 1910. — 22, 29 жовтня.

[2] Земля і воля. — 1910 — 4 листопада

[3] Ярославич С Визвольна боротьба на Західньо-Українських Землях у 1918—1923 роках. — Филадельфія — 1956. — С 21—22.

між Росією і Австро-Угорщиною висунули на передній план українську проблему. В конституційній Австро-Угорщині, незважаючи на байдужість віденського уряду до українського питання, гостру міжнаціональну боротьбу, тяжчі, ніж в Росії, соціально-економічні умови, український суспільно-політичний рух мав змогу розвиватися у легальних формах, боротися за поліпшення життя народу, виховувати маси політично, давати освіту рідною мовою. Все це робило галицьких селян і робітників хоч і бідних матеріально, зате значно свідоміших політично. Галичина власним досвідом давала приклад і перспективу національного розвитку.

Правлячі російські реакційні кола боялися впливу Галичини на Наддніпрянську Україну. Розгромивши революцію 1905—1907 рр., царизм повів тотальний наступ на український політичний і культурний рух. До цькування українства все більше втягувалася і російська ліберальна демократія. В «Русской мысли», «Русском Слове», «Московском Еженедельнике» українство проголошувалося державною небезпекою, з якою треба боротися з усією енергією. Реальний розвиток подій все більше ставив під сумнів федералістичні концепції кирило-мефодіївців, М. Драгоманова з їх надіями на ліберально-демократичні кола Росії, що підуть на справедливе і рівноправне влаштування українсько-російських відносин [1]. Це були перші ознаки майбутньої політики російських лібералів.

Основною ударною силою в боротьбі з українським рухом у передвоєнні і воєнні роки, як і раніше, був царизм. У 1911 р. голова російського уряду Петро Столипін зазначив, що «історичним завданням російської державності є боротьба з рухом, у теперішнім часі прозваним українським, що містить у собі ідею відродження старої України й устрою малоросійської України на автономних національно-територіальних основах»[2].

Керуючись такими директивами, місцева влада закривала українські клуби, бібліотеки, читальні «Просвіти». В 1914 р. уряд заборонив святкування 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Проте переслідування і репресії викликали зворотну реакцію. Навіть у Державній Думі депутати виступили з протестом, що справило велике враження. «Українство вперше вияви-

---

[1] Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 1. — 1983. — С. 174—175.

[2] Полонська-Василенко Н Історія України. Т. 2. — Мюнхен. — 1976. — С. 430.

ло свою силу і впливи в Росії, — писав з цього приводу М. Грушевський [1].

Репресії царизму підштовхнули до консолідації українські політичні сили. У 1908 р. постала таємна надпартійна політична організація — Товариство українських поступовців (ТУП). До ТУПу належала, крім демократичних радикалів, частина соціал-демократів і безпартійних. До Ради ТУП увійшли Сергій Єфремов, Михайло Грушевський, Борис Грінченко, Симон Петлюра, Дмитро Дорошенко, Володимир Винниченко та ін. Політичною платформою ТУП була вимога автономії України та визнання принципів конституційного парламентаризму.

Царська Росія намагалася знищити український національно-політичний рух не лише на Наддніпрянщині, але і в Австро-Угорщині. Дух української самостійності, який йшов з Галичини на Схід, викликав шалену лють російських шовіністів. Про наміри і плани царизму щодо українського визвольного руху в Галичині представники українських соціал-демократичних партій Росії та Австро-Угорщини писали у відозві, посланій до надзвичайного конгресу Соціалістичного Інтернаціоналу в Базелі в 1913 р.: «Царат бачить в Галичині огнище українського життя, якого іскри перелетять на російську Україну і спалять трухлявий будинок царату. Тому російське правительство посилає тисячі своїх шпіонів у Галичину, для того воно утворило там спеціальну партію москвофілів, які за рублі ведуть царську й православну пропаганду і хотять за рублі накинути нашому народові ідею тожсамости української нації з російською. Немає ніякого сумніву, що з вибухом війни Галичина буде першою ціллю російських армій. І хоч ми протестуємо проти війни, однак торжественно заявляємо при цім, що в разі воєнного конфлікту між Австрією та Росією нашим першим завданням буде боротися проти нашого споконвічного ворога, проти російського царату»[2].

Для боротьби з українським рухом в Австро-Угорщині російський уряд йшов на союз з польськими крайовими політичними діячами, в першу чергу з числа вшехполяків, які мали впливові позиції в галицькій адміністрації, а також із галицькими москвофілами [3].

---

[1] Там же. — С. 431.

[2] Феденко П. Український громадський рух у XX ст. — Подебради. — 1934. — С. 52—53.

[3] Томашівський С. Галичина, політично-історичний нарис з приводу світової війни. — 1915. — С. 28.

Саме ж москвофільство на початку XX ст. пережило значні зміни. Молодше покоління москвофілів стало на позиції повної національної і культурної єдності галицьких українців з росіянами і прийняття російської мови. Активність цієї групи особливо зросла після закінчення російсько-японської війни, коли посилилось напруження між Австро-Угорщиною і Росією за Галичину, Буковину і Закарпаття. Галицькі москвофіли одержали тоді значні субсидії [1].

У 1909 р. москвофільство остаточно розкололось на так званих старо- і новокурсників. Старокурсники на чолі з о. В. Давидяком, М. Королем були проти повного злиття з Росією, не поривали з українством, декларували свою лояльність Австрії. Новокурсники, лідерами яких були В. Дудикевич і Д. Марков, були активнішими. Вони опанували більшість москвофільських організацій, читалень Общества ім. Качковського, «Русских Дружин» (пожежно-гімнастичні організації), кооперативів [2].

Москвофільська агітація в Галичині особливо посилилась напередоні війни, чому сприяла як матеріальна підтримка з боку «Галицко-русского общества» у Петербурзі, заснованого в 1909 р. графом В. Бобринським, так і політика галицько-польської адміністрації. У русофільському дусі виховувалась молодь у бурсах, частина її їхала на навчання до російських православних духовних семінарій. В селах Галичини і Буковини ширилась пропаганда переходу на російське православіе [3]. З метою протидії австрійські власті провели судовий процес проти москвофілів (С. Бендасюка і товаришів), який відбувся у Львові в 1914 р. Незважаючи на те, що підсудні були звинувачені в державній зраді на користь Росії, їх звільнила одностайно польська лава присяжних. Російська і польська преса визнали це рішення етапним на шляху польсько-російського зближення. Звільнені у Львівському процесі москвофіли незабаром виїхали до Росії і повернулися в Галичину вже з російськими військами.

Однак москвофільська пропаганда не знаходила сут-

---

[1] Миколаєвич М. Москвофільство, його батьки і діти. — Львів. — 1936. — С. 63—64.

[2] Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства. — Львів. — 1935. — С. 52—53.

[3] Макарчук С. А. Галицьке москвофільство в кінці XIX — на початку XX ст. Історичні дослідження. Вітчизняна історія. Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск. 16. — К., 1990 — С. 105—106

тєвої підтримки в масах. Національний рух поглинав русофільську течію. Про співвідношення сил українського і москвофільського таборів свідчать такі дані: у 1914 р. «Просвіта» мала 2944, а Общество ім. Качковського — близько 300 читалень. Український крайовий ревізійний союз об'єднував 909, а «Русский ревизионный союз» — 106 кооперативів. На виборах до сейму 1913 р. москвофіли провели лише одного посла.

Рух за консолідацію сил. Загроза війни, об'єднання всіх антиукраїнських сил з метою знищення національно-визвольного руху в Галичині з особливою силою поставили проблему консолідації українського політичного табору. 2 лютого 1910 р. у Львові була скликана нарада всіх українських парламентаріїв. У програмній заяві посли закликали всі свідомі українські політичні сили активізувати боротьбу за національно-територіальну автономію українських земель в Австро-Угорщині, виступити проти москвофільської пропаганди, вимагати від австрійського уряду ведення мирної зовнішньої політики.

На консолідацію сил була спрямована діяльність Національно-демократичної партії. З'їзд НДП 1911 р. ухвалив відозву до всіх українських парламентських послів із закликом об'єднатися в єдиний український клуб. 16 липня 1911 р. під головуванням Костя Левицького з числа українських послів від націонал-демократів, радикалів і буковинського клубу було сформовано Український парламентський союз [1].

Ідея згуртування національно-демократичних сил була в центрі уваги всіх передвоєнних форумів НДП. На з'їзді націонал-демократів у грудні 1912 р. зазначалося: «Розваживши міжнародне становище, котре може довести до оружного конфлікту на землях заселених українським народом та обстоюючи непохитно наші змагання до повної державної незалежності всього об'єднаного українського народу, Народний з'їзд стверджує невигаслі і непередавнені права української нації до самостійного правно-політичного життя на цілій території заселеній українським народом та рішучо застерігається проти польських посягань на українські землі. Народний з'їзд взиває всю нашу суспільність, щоби в сей момент залишила всі партійні і фракційні

---

[1] Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914. — Львів. — 1926. — С. 597.

спори та енергійно обернула всю акцію на сконсолідування своїх сил»[1].

Рух за консолідацію сил знаходив розуміння в більшості українських політичних організацій. Християнсько-суспільна партія (ХСП), утворена в грудні 1911 р. з колишнього Католицького русько-народного союзу, незважаючи на деякі протиріччя, в цілому підтримала вимоги націонал-демократів про запровадження виборчої реформи, відкриття українського університету у Львові, поділу Галичини на українську і польську частини, поборювання москвофілів. Проте ХСП, на чолі якої був О. Барвінський, не зуміла здобути значного впливу і розвинутися у масову партію.

Що стосується греко-католицького духовенства, на чолі якого в 1901 р. став митрополит Андрей Шептицький, то в переважній своїй масі воно на початку XX ст. зайняло активну позицію в національно-політичному русі. Широку громадську діяльність розгорнув митрополит А. Шептицький, який ще в 1899 р. у своєму першому пастирському листі до вірних Станіславської епархії закликав греко-католицьке духовенство «найпершою любов'ю любити свою родину і свою Батьківщину», любити «працею і самопожертвуванням»[2]. Будучи членом галицького сейму і палати панів у Відні, він невтомно відстоював права українського народу. В 1901 р. на знак солідарності з сецесією українських студентів Львівського університету Шептицький закрив Духовну семінарію. Саме йому належить перша українська промова в палаті панів у справі українського університету. Перебуваючи на посаді заступника голови галицького сейму, він доклав багато зусиль до запровадження виборчої реформи[3]. Все це зміцнювало авторитет і вагу Греко-Католицької Церкви у громадському житті галицьких українців.

На лівому крилі українського політичного табору найвпливовішою залишалася Українська радикальна партія. В 1911 р. у віденському парламенті вона мала п'ять послів (Л. Бачинський, В. Стефаник, К. Трильовський, М. Лагодинський, П. Лаврук), а в галицькому сеймі в 1913 р. — шість. Від виборів 1907 р. УРП вела свою політику переважно в згоді й контакті з націонал-

---

[1] Там же. — С. 637.

[2] Пастирські листи слуги Божого митрополита Андрея Шептицького. Т 1. — Торонто. — 1965. — С. 17.

[3] Енциклопедія Українознавства. Т. 10. — Париж—Нью-Йорк. — 1984 — С. 3842.

демократами [1]. Хоча радикали й утворили в парламенті окремий посольський клуб, вони разом з націонал-демократами виступили співтворцями Українського парламентського союзу. Підтримуючи ідею консолідації сил, УРП закликала «всі українські поступові національні партії до заснування «Народної Ради»[2].

Одночасно радикали активно працювали над організацією січового руху. Ідея відновлення серед української молоді лицарського духу Запорізької Січі була дуже популярна. Напередодні війни в Українському Січовому Союзі (організатор К. Трильовський) було вже 916 організацій, крім того, під проводом І. Боберського діяло 305 «Січей» Сокола-Батька. Обидві січові організації об'єднували в своїх лавах кілька десятків тисяч української молоді [3].

З усіх українських політичних партій в Галичині найскладніше становище було в Українській соціал-демократичній партії Галичини і Буковини, яка до 1907 р. була фактично секцією Польської соціал-демократичної партії Галичини і Шлезька, федеративною частиною Соціал-демократичної партії Австрії. Нерівноправність у відносинах між польськими та українськими соціал-демократами, яка проявлялася в засиллі польської мови у профспілках, касах хорих, пресі, у виборах до парламенту польських соціал-демократів голосами українських робітників, викликала опозицію молодих членів УСДП, які прагнули самостійної партії, оскільки її дотеперішнє становище прирікало українських робітників на полонізацію, втрату політичної ініціативи. Не випадково газета УСДП «Вперед» з цього приводу писала, що «наша партія до 1907 р. се гурток агітаторів. Цілий наш здобуток се один малий двотижневик та львівське товариство «Воля»[4].

Опозиція під керівництвом Л. Ганкевича, В. Старосольського, П. Буняка, І. Квасниці провела в 1907 р. свою конференцію, після чого приступила до творення самостійних комітетів УСДП і робітничих культурно-освітніх товариств «Воля». Протиборство двох течій в УСДП завершилося на IV з'їзді в 1911 р. розколом

---

[1] Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західноукраїнських землях — Львів. — 1934 — С. 109.

[2] Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914. — Львів. — 1926. — С. 679.

[3] Феденко П. Український громадський рух у XX ст. — Подебради — 1934. — С. 47.

[4] Вперед — 1912. — 15 лютого.

партії. Та частина УСДП, яку очолював С. Вітик і М. Ганкевич, надалі залишалась секцією польської соціал-демократії. Самостійна УСДП виступила за окрему українську політику і профспілкову організацію [1].

Спершу самостійна УСДП вела активну працю серед українського промислового і сільськогосподарського пролетаріату, організовувала страйки, боролась проти ополячення українських робітників, вела культурно-просвітницьку роботу. Однак діяльність УСДП була непослідовною, партія відступилася від творення профспілкових організацій. Контроверза обох фракцій УСДП ослаблювала силу її впливів серед робітників, здатність до боротьби проти панування польської буржуазії і поміщиків. У парламентських виборах 1911 р. соціал-демократи зуміли провести лише одного кандидата, а в сеймових — жодного протягом 1908—1914 рр. Становище УСДП зміцніло лише після об'єднання обох фракцій, яке відбулося у березні 1914 р. на V з'їзді партії [2].

У національному питанні соціал-демократи виступали за «автономію національностей проти автономії країв», домагалися «перебудови Австрії на основі самоуправління народів»[3]. УСДП відстоювала ідею відокремлення українських земель від польських в Галичині і запровадження автономних органів управління, організовувала мітинги і демонстрації на підтримку виборчої реформи, відкриття українського університету. Пріоритет національної ідеї над соціальною був основою для зближення УСДП з іншими українськими політичними партіями.

Обговорення в австрійському парламенті мобілізаційних проектів у зв'язку з загрозою балканської війни спонукало українських політиків до активних дій, вироблення чітких позицій. Скликана з цього приводу 7 грудня 1912 р. довірочна нарада представників усіх українських політичних партій одноголосно дійшла висновку, що «з огляду на добро й будуччину української нації по обох боках кордону, на випадок війни між Австрією і Росією, все українське громадянство однозгідно й рішуче стане на боці Австрії і проти російсь-

---

[1] Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західноукраїнських землях. — Львів. — 1934. — С. 106—107.

[2] Діло. — 1914. — 19 марта.

[3] Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. — Львов. — 1983. — С. 96.

кої імперії, як найбільшого ворога України»[1]. Гостро ворожа українству політика царської Росії альтернативи не допускала. Галицькі українці з острахом дивились на можливість опинитися в межах Росії, де політично і національно гинула основна маса українського народу.

Побудову української держави провідні галицькі політичні діячі пов'язували з визволенням Наддніпрянщини з російської «тюрми народів», ліквідацією польського панування у Галичині і створенням з усіх українських земель національно-територіальної автономії в складі Австро-Угорщини. Реалізувати задумане сподівались з допомогою Австро-Угорщини. Таку політичну лінію напередодні війни підтримували всі впливові українські політичні партії у Галичині.

Загальна Українська Енциклопедія. — Львів—Станіслав—Коломия. — 1933. — С. 652.

V. В ОГНІ ВОЄН, РЕВОЛЮЦІЙ І ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

1. ГАЛИЦЬКА ГОЛГОФА

Початок війни. Головна Українська Рада. У той самий час (28 червня 1914 р.), коли на площі Сокола-Батька у Львові відбувався другий крайовий здвиг кількох тисяч січовиків і соколів з нагоди 100-літнього ювілею Тараса Шевченка, в столиці Боснії Сараєво було вбито австрійського престолонаслідника Франца-Фердінанда. А вже 28 липня після обміну нотами між Австро-Угорщиною і Сербією на Дунаї пролунали перші вибухи. Німеччина 1 серпня оголосила війну Росії, а 3 серпня — Франції. Європа поділилася на два табори: з одного боку Австро-Угорщина, Німеччина та Італія (згодом Туреччина і Болгарія), з другого — Франція, Росія і Англія. Почалась перша світова війна. На мурах Львова з'явився маніфест цісаря «До моїх вірних народів».

З вибухом війни українські політичні партії в Галичині так само, як і переважна більшість польських партій включно з Польською партією соціалістичною, обрали орієнтацію на центральні держави, тобто Німеччину, Австро-Угорщину та Італію. Політичні міркування, які лягли в основу цієї орієнтації, полягали в тому, що переважна більшість українського народу пе-

ребувала у тяжкому царському ярмі. Скинути або бодай полегшити це ярмо, на думку галицьких політиків, можна було лише в разі поразки царської Росії. Тому в інтересі українського народу була б перемога Австро-Угорщини. Щоб ця перемога принесла користь, українські партії вважали за необхідне з самого початку війни стати на її боці, добитися визволення Наддніпрянщини і визнання національно-територіальної автономії українців у межах Австро-Угорщини. З цією метою з представників усіх українських політичних партій 1 серпня 1914 р. у Львові було утворено Головну Українську Раду. Її головою став посол до австрійського парламенту Кость Левицький (націонал-демократ), заступниками — Михайло Павлик (радикал) та Микола Ганкевич (соціал-демократ). Маніфест Головної Української Ради від 3 серпня 1914 р. закликав український народ «стати однодушно проти царської імперії, при тій державі, в якій українське національне життя найшло свободу розвитку»[1].

Поруч з Головною Українською Радою група наддніпрянських політичних емігрантів на чолі з Дмитром Донцовим та Володимиром Дорошенком 4 серпня 1914 р. у Львові заснувала Союз Визволення України (СВУ) як безпартійне політичне представництво для боротьби за самостійність центральних і східних земель України. В політичній декларації під назвою «Наша платформа» СВУ підтвердив прагнення до державної незалежності України від Росії, зазначив свою проавстрійську орієнтацію. Формою правління мала бути «конституційна монархія з демократичним устроєм». Український національний конгрес мав, на думку СВУ, вирішити земельну справу на користь селян[2].

Що стосується українських політичних діячів на самій Наддніпрянщині, то з початком війни частина з них заявила про свою лояльність і підтримку російського уряду. Зокрема київська газета «Рада» писала, що українці повинні оборонити російську державу. Редактор журналу «Украінская Жизнь» в Москві Симон Петлюра опублікував декларацію, в якій зазначив, що українці чесно виконають свій обов'язок щодо держави[3].

---

[1] Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 1 — 1983. — С. 212.

[2] Там же. — С. 217

[3] Петлюра С. Війна і українці. В кн Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 1. — 1983. — С 209.

Стосовно Товариства українських поступовців, то воно не погодилось стати на платформу СВУ і зайняло нейтральну позицію.

Однак, незважаючи на вияви підтримки чи нейтральності, російський уряд з перших днів війни розпочав масове переслідування українства. Було припинено діяльність «Просвіти», закрито всі українські видання, заборонено друкувати будь-що українською мовою. Без суду і слідства було арештовано і заслано цілий ряд українських діячів. До Симбірська, а потім до Казані було заслано професора Михайла Грушевського.

Погром українства в Галичині. Одночасно з початком війни почалось жахливе переслідування українців у Галичині польсько-австрійською адміністрацією. До цього значною мірою спричинилась легенда про «руську зраду». Суть її полягала в тому, що в Києві ще до війни з числа галицьких москвофілів, які емігрували до Росії, було утворено «Карпато-Русский Освободительный Комитет». 29 липня 1914 р. він видав відозву, де закликав галичан привітно зустріти російську армію і переходити на її бік [1]. Крім того, члени «Комитета» допомогли штабові південно-західного фронту підготувати книжку «Современная Галиция», в якій було зазначено адреси галицьких москвофільських організацій і їх членів, давалася тенденційна характеристика українським установам, політичним партіям. Греко-Католицькій Церкві та їх діячам.

В умовах відступу австрійської армії та воєнного психозу польська адміністрація в котрий раз використала галицьке москвофільство з метою знищення українства. Розпочаті властями судові процеси над москвофілами за державну зраду з вини польської крайової адміністрації були поширені на українських політичних діячів та інтелігенцію, які не мали нічого спільного з москвофілами. Шукаючи виправдання катастрофі на фронті, правлячі кола звинуватили українське населення в політичній непевності, підтримці Росії, ототожнюючи всіх галицьких українців із москвофілами.

Тисячі невинних людей потрапило в концентраційні табори у Талергофі, Терезієнштадті, Гмюнді, Гнаві. Уже в кінці 1914 р. в Талергофі було більше восьми тисяч українських в'язнів з Галичини і Буковини. Більше 70 відсотків з них — це селяни. Серед в'язнів було

---

[1] Полонська-Василенко Н. Історія України Т 2. — Мюнхен. — 1976. — С. 444.

багато греко-католицьких священиків [1]. Суворий режим, сваволя, голод і нестерпні санітарні умови (епідемія плямистого тифу) спричинили серед в'язнів велику смертність. Один з в'язнів Талергофу писав:

Чи чував ти про ту адську,
Страшну тюрму «австріяцьку»,
Повну лютих катастроф,
Тюрму гірку і криваву,
І тернисту, і слезаву —
А ім'я їй ... Талергоф.

Горе! Горе! Чорна доля,
Кругом стони і неволя,
Ворог лютий, мов тиран,
Невинної кости глодже.
Ох, змилуйся, милий Боже,
Спаси бідних Галичан! [2].

Сотні людей, звинувачених у «зраді», було розстріляно і повішено військово-польовими судами відступаючої австро-угорської армії. Жахлива трагедія сталася 15 вересня 1914 р. в Перемишлі, де угорські солдати шаблями порубали 46 галичан, запідозрених у москвофільстві [3]. На Станіславщині військовий суддя Загурський засудив на смерть біля 100 українських селян і особисто брав участь у їх вішанні [4]. Головна Українська Рада докладала зусиль до припинення терору і репресій, однак вона зустріла протидію властей.

Тим часом події на фронті для Австро-Угорщини розвивались катастрофічно. Армія відступала. Десятки тисяч українського населення тікали на Захід. До Відня переносилися всі українські політичні організації. 3 вересня 1914 р. російські війська зайняли Львів. Давня мрія російського царизму про захоплення Галичини на короткий час була здійснена. Верховний головнокомандуючий російської армії великий князь Микола Миколайович в маніфесті до населення Галичини висловив упевненість, що «російський народ об'єднався» і що «завершено діло Івана Калити»[5].

Покровителя москвофілів графа О. Бобринського було призначено генерал-губернатором Галичини. У своїй програмі він заявив, що «буде тут заводити ро-

---

[1] Маковський В. Талергоф. Спогади і документи. — Львів. — 1934. — С 56—57

[2] Талергоф, або руська-українська Голгофа. — Коломия. — 1923. — С. 17.

[3] Український Вістник. — 1921 — 14 вересня.

[4] Лозинський М. Поневолені західноукраїнські землі. — Харків. — 1930. — С. 65.

[5] Дорошенко Д. Історія України Т I Доба Центральної Ради. — Ужгород. — 1932. — С. 6.

сійську мову, закон і устрій». Головний удар російської адміністрації, якій всіляко допомагали польські «ендеки» та галицькі москвофіли, був спрямований проти всього українського. За словами М. Грушевського, «у всіх ворогів українства заявилася тверда надія і навіть певність, що тепер можна буде задавити українство дорешти в самім жерелі його, яким уважали вони Галичину і на всій Україні Російській. «Кінець українству» — таке було гасло російської адміністрації»[1].

Всі українські установи, бібліотеки, видавництва, газети, школи було закрито. Для вчителів у Львові, Києві, Петербурзі спішно відкривалися курси російської мови, друкувалися російські підручники. Одночасно почались масові репресії, арешти і виселення до Росії «підозрілих» українських діячів. Тих, що не потрапили до Талергофу за «москвофільство», тепер вивозили до Сибіру за «австрофільство». Тільки через київські тюрми перевезено до Сибіру понад 12 тис. чоловік, серед них багато греко-католицьких священиків. 19 вересня 1914 р. було заарештовано митрополита Андрея Шептицького і вивезено до монастирської тюрми у Суздалі, де він перебував до 1917 р. Було вивезено ректора Львівської семінарії о. Й. Боцяна та інших представників вищого греко-католицького духовенства[2]. «Поголовно висилано українських священиків, — писав М. Грушевський, — або всю інтелігенцію, цілі маси свідомих селян і міщан. Все те самим нелюдським способом хапали в чім застали, арештували, волочили по в'язницях і етапами висилали в Сибір без ріжниці, жінок, дітей, старців, хорих і калік. Скільки таким способом забрано і знищено людей, се переходить всяку ймовірність»[3].

Значні зусилля докладались до навернення греко-католиків на православну віру. Під проводом архиєпископа Волинського Евлогія в Галичину було направлено сотні православних священиків з Росії. Вони призначалися на місце греко-католицьких священиків, які були вивезені або ж зі страху переслідування виїхали слідом за австрійською армією[4]

---

[1] Грушевський М. Ілюстрована історія України. — Нью-Йорк. — 1990. — С. 527.

[2] Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 2. — Мюнхен. — 1976. — С. 445.

[3] Грушевський М. Ілюстрована історія України — Нью-Йорк. — 1990. — С. 529

[4] Лужницький І. Українська Церква між Сходом і Заходом. — Філадельфія. — 1954 — С. 683—684.

Новою трагедією для українського населення Галичини, Буковини, Волині, Холмщини обернувся відступ російської армії восени 1915 р. Масово вивозились мистецькі і культурні цінності, грабувались українські бібліотеки, музеї, галереї. Цілими партіями жандармерія вивозила в глибину Росії «політично ненадійних» галичан. Виїжджали також всі, хто боявся приходу австрійсько-польської адміністрації, німецьких і угорських військ. Змушені були виїжджати і десятки тисяч галицьких та буковинських селян, які перейшли на православну віру, спокусившись на обіцяну землю і гроші в Росії. Сотні тисяч людей виселялися з Волині, Холмщини, Поділля. По дорозі масово гинули діти, жінки, тратилось їх злиденне майно, гинула без корму худоба. Залізницею «виселенців» перевозили за Урал, де їх косили голод і хвороби. Московський лікар згадував, що «бачив товарні вагони наповнені самими дітьми, які всі до одного повмирали, побожеволіли»[1]. Лише через Київський Комітет Допомоги пройшло більше 3 млн. таких «виселенців» з західноукраїнських земель»[2]. «Страшна й неймовірна була ся руїна, — згадував Грушевський, — якої Україна не знала, здається, від руїнного «згону» 1670-х років. Вона падає тимтяжчою плямою на всіх її привидців: що тут було багато не тільки глухоти і нерозуміння, а й злого наміслу на українство почавши від тих, що збиралися, користаючи з війни, винищити увесь культурний український засіб, і кінчаючи тими, що задумували опорожнені виселенцями простори заселяти польськими поселенцями, для скріплення свого польського елементу»[3].

Поразка російської армії позначилась на подальшому перебігу подій. Вона викликала деморалізацію у війську. Змінювалось ставлення українців Наддніпрянщини до російського уряду. Зростала свідомість, що перемога Росії принесе Україні нові кайдани. Силою обставин і російські ліберальні кола поволі змінювали своє ставлення до українського питання, зокрема до культурних потреб українського населення. Критикуючи в Державній Думі політику російського уряду в Галичині, голова кадетської партії П. Мілюков назвав її «європейським скандалом».

---

[1] Грушевський М. Ілюстрована історія України. — Нью-Йорк. — 1990. — С. 530.

[2] Дорошенко Д. Історія України. Т. 1. Доба Центральної Ради. — Ужгород. — 1932. — С. 11—12.

[3] Грушевський М. Ілюстрована історія України. — Нью-Йорк. — 1990. — С. 529—530.

Легіон Українських Січових Стрільців. Головна Українська Рада, яка з кінця серпня 1914 р. перебувала у Відні, намагалась виступити в обороні інтересів українського населення, здійснювати опіку над українськими емігрантами, одночасно докладала зусиль до творення українського легіону. Австрійський уряд у час війни, як і в попередній період, вів подвійну політику в українському питанні. Офіційний Відень запевняв українських політиків у прихильності до них, намірі поділити Галичину на східну і західну, надати українцям національно-територіальну автономію в межах Австрії. Проте всіляко зволікав з вирішенням цих проблем, протегував польським політичним чинникам, довго не відважувався дати дозвіл на формування підрозділів Українських Січових Стрільців (УСС). Лише в кінці серпня 1914 р. такий дозвіл було одержано. На чолі січового стрілецтва було поставлено Українську Бойову Управу, яка підлягала Головній Українській Раді. Мета легіону була зазначена у відозві Головної Української Ради: «Ми українці, повинні бажати, щоб відірвати від Росії всю Україну з Києвом, Полтавою, Черніговом, Донщиною, Кубанщиною та берегами Чорного моря. З такої великої землі утворено би напевно самостійну Українську державу з столицею в нашім стародавнім Києві, де були би українське правительство і український парлямент, вибраний всім нашим народом»[1].

Галицька молодь гаряче відгукнулась на заклик творити національні збройні сили. За короткий час до легіону зголосилось майже 30 тис. чоловік. Стурбована напливом добровольців, польсько-австрійська адміністрація обмежила набір до легіону 2500 вояками. Вперше, після 1849 р., було сформовано український військовий підрозділ — легіон Українських Січових Стрільців, який відновлював військові традиції, будив патріотизм народу. Спочатку командантом УСС був призначений Теодор Рожанковський, згодом Михайло Галущинський (до того директор української гімназії в Рогатині). З березня 1915 р. легіон поділено на два самостійні курені (команданти Григорій Коссак і сотник Сень Горук)[2].

Головна Українська Рада, творячи український ле-

---

[1] Феденко П. Український громадський рух у XX ст. — Подебради — 1934. — С. 56—57.

[2] Литвин М. Р., Науменко К. Е. Історія галицького стрілецтва. — Львів. — 1990. — С. 13—15.

гіон, ставила на перший план його національно-пропагандистське значення. Проте австрійське військове командування використало УСС на фронті. Уже 10 вересня 1914 р. окремі сотні УСС брали участь у боях. У повідомленні австрійського генштабу від 9 жовтня 1914 р. вказувалось, що УСС відзначились при контнаступі у Карпатах. Особливо важкі бої вели стрільці на горі Ключі біля Сколе, потім за Дрогобич і Стрий.

Уперті бої з 29 квітня по 2 травня 1915 р. розгорнулися на горі Маківці. В цей день стрільці відбили три атаки і згодом самі перейшли у наступ [1]. Австрійське командування неодноразово відзначало героїчні дії січових стрільців на фронті. Слава «залізної бригади», здатної творити дива на найважчих ділянках фронту, дорого коштувала УСС. Виконуючи найнебезпечніші бойові завдання, рятуючи не раз ситуацію, яка в розумінні австрійських військових була безнадійною УСС засівала своїми кістками й поливала кров'ю шлях від Карпат до Києва. Лише в боях за гору Лисоню під Бережанами полк УСС втратив більше тисячі убитих і поранених рядових і старшин [2].

Загальна Українська Рада. Успіх німецько-австрійських військ у війні з Росією в 1915 р. створював для українського політичного табору нову обстановку. Після тривалих нарад Головну Українську Раду 5 травня 1915 р. було реорганізовано в Загальну Українську Раду (ЗУР) — координаційний орган, до якого увійшли 21 представник від Галищини, 7 — від Буковини і 3— від Союзу Визволення України. Головою президії Загальної Української Ради обрано Костя Левицького, заступниками — Миколу Василька (з Буковини), Лева Бачинського, Євгена Петрушевича, Миколу Ганкевича та Олександра Скоропис-Йолтуховського (від СВУ). Загальна Українська Рада стала репрезентантом усього українського народу. 12 травня 1915 р. вона оголосила програмову декларацію до всіх народів світу, в якій зазначила, що її метою, як і колишньої Головної Української Ради, є створення самостійної держави на російській Україні та автономії для українського народу в Австро-Угорщині [3]. В ході переговорів з австрійським

Дзіковський В Маківка (Спогади). В кн: Літопис Червоної Калини. Річник IX. — Львів. — 1930. — С. 4—5.

[2] Горбовий М. Гуцульська Сотня УСС В кн Літопис Червоної Калини. — Львів. — 1931. — № 5—6. — С. 18

[3] Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 1 — 1983. — С. 222—223.

урядом Загальна Українська Рада вимагала енергійних заходів у справі економічної відбудови Галичини, поділу її на східну і західну, заснування українського університету у Львові. На зустрічі з прем'єр-міністром Штірком, новим міністром закордонних справ Буріяном представники Загальної Української Ради домагалися запровадження української адміністрації на відвойованій Волині, Холмщині і Підляшші, переведення туди УСС замість польських легіонів [1].

Однак вимоги Загальної Української Ради не знайшли підтримки в австрійського уряду. Заходи щодо українізації Холмщини і Волині було зведено нанівець. Проте найбільшим ударом і смертельною небезпекою для українського населення стала заява австрійського уряду про надання Галичині широкої автономії. Справа полягала в тому, що провідні польські політичні кола, які виступили радом з Австро-Угорщиною та Німеччиною проти Росії, прагнули побудови самостійної польської держави із залученням до неї українських земель, які належали Росії. Німеччина й Австро-Угорщина пішли назустріч польським вимогам і 4 листопада 1916 р. проголосили 10 губерній російської Польщі (т. зв. Конгресівки) самостійною державою. Польські землі в Австрії мали бути поза тією державою, однак для заспокоєння поляків австрійський монарх окремим маніфестом пообіцяв надати Галичині широку автономію. В разі втілення цього проекту в життя для галицьких українців це означало б крах усіх їх політичних домагань, оскільки проект не передбачав поділу Галичини на українську і польську частини. Цісарська автономія Галичини оберталася для українського населення посиленням панування над ним польської шляхти і буржуазії без права апеляції до центрального австрійського уряду. Маніфести двох монархів свідчили, що їх політика не йде по лінії корінних інтересів українців [2].

Зазнавши такого удару, австрофільськи настроєна Загальна Українська Рада, яка до цього постійно закликала українців до підтримки Австро-Угорщини, змушена була скласти свої повноваження. В народних масах, в українському політичному проводі, серед січового стрілецтва запанувало обурення і розчарування.

Хоча проект широкої автономії Галичини так і не був втілений в життя, лицемірна політика австрійського

[1] Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914—1918. — Львів — 1928. — С. 33—34.

[2] Грушевський М. Ілюстрована історія України. — Нью-Йорк. — 1990. — С. 531.

уряду щодо українських домагань викликала велику стурбованість. Нарада української парламентської репрезентації (до неї перейшов політичний провід у краї) під керівництвом Юліана Романчука і Євгена Петрушевича 7 листопада 1916 р. проголосила, що «український народ ніколи не признає відокремлення Галичини під польське панування та ніколи не зречеться права національної автономії своєї території й утворення окремого українського коронного краю в межах Австрії»[1]. Подальші дії Української Парламентської Ради, яку на початку 1917 р. очолив Є. Петрушевич, свідчили про те, що орієнтація на Австро-Угорщину й надалі залишалась основою її політики[2].

Українська Народна Республіка і Галичина. Тим часом 27 лютого 1917 р. в Росії вибухнула революція. Почин до виступу дали українці, солдати гвардійських полків у Петрограді. Повалення царизму відкривало перспективу визволення України. 17 березня 1917 р. з ініціативи Товариства Українських Поступовців у Києві на з'їзді представників різних політичних партій, громадських, освітніх, професійних організацій, установ і товариств було засновано Українську Центральну Раду (УЦР). Спершу вона виступала як орган всеукраїнського представництва, проте згодом, після Всеукраїнського Національного Конгресу 17—21 квітня 1917 р., була перетворена у революційний парламент України, який керував українським національним рухом. На конгресі було обрано нову президію Центральної Ради. Її головою став Михайло Грушевський, заступником — Сергій Єфремов і Володимир Винниченко. Для постійно діючої виконавчої праці було створено Малу Раду.

Після проголошення автономії 1-м Універсалом (26 червня 1917 р.) Центральна Рада обрала Генеральний Секретаріат — уряд автономної України, який 16 липня 1917 р. був визнаний Тимчасовим урядом Росії. Однак між Центральною Радою і Тимчасовим урядом точилася боротьба за владу в Україні. Олександр Керенський, що очолював Тимчасовий уряд, затвердив 17 серпня 1917 р. «Тимчасову інструкцію для Генерального Секретаріату», яка значно обмежувала права України. Центральну Раду було позбавлено законодавчих

---

[1] Загальна Українська Енциклопедія. Т. 3. — Львів—Станіслав—Коломия — 1933. — С 655.

[2] Максимчук І. Нарис історії роду Петрушевичів. — Шикаго. — 1967 — С. 158.

прав, Генеральний Секретаріат обмежено сімома секретарями, а українську територію зменшено до п'яти губерній: Київської, Волинської, Полтавської, Подільської і Чернігівської. До нових ускладнень між Центральною Радою і Тимчасовим урядом дійшло восени 1917 р., коли Генеральному Секретаріатові було заборонено скликати установчі збори.

В умовах економічного й політичного розпаду і розрухи 7 листопада 1917 р. більшовики на чолі з В. Леніним повалили Тимчасовий уряд і захопили владу. Центральна Рада засудила дії більшовиків, а 20 листопада 1917 р. своїм 3-м Універсалом проголосила Українську Народну Республіку (УНР).

Революція в Росії і перші державотворчі зусилля наддніпрянських українців були променем надії для галичан, розчарованих політикою австрійського уряду. «Геть з Австрією! Хай живе Українська самостійна держава!!! — висунула нові гасла галицька молодь. Віденське студентське братство «Січ» заявило, що «українська академічна молодь домагається прилучення всіх українських територій Австро-Угорщини до УНР»[1]. Такі настрої ширились і серед січового стрілецтва. Частина галицьких політиків не виключала можливості порозуміння з керівниками Антанти і створення у Франції українського легіону для боротьби з Австро-Угорщиною, за соборну суверенну Україну.

Однак парламентське представництво галицьких українців не втратило віри в Австрію. Українські посли вимагали, як і раніше, «повної національно-територіальної автономії на з'єднинених національних територіях Австро-Угорщини». З проханням відстояти такі домагання вони звернулись до української делегації на Брестських переговорах. У зв'язку з підписанням 9 лютого 1918 р. Брестського миру між урядом УНР і Австро-Угорщиною було укладено таємний договір, згідно з яким Галичина і Північна Буковина мали бути відділені й об'єднані в один коронний край з сеймом і адміністрацією. Ці домовленості австрійський уряд мав втілити в життя до 31 липня 1918 р. Українська посольська репрезентація 20 лютого 1918 р. на засіданні Державної Ради заявила що «через Брестський мир політика Австрії признала українському народові право на самовизначення, коли ж австрійський уряд не

---

[1] Велика історія України. — Вінніпег. — 1948. — С. 790.

схоче про це подбати, то воля українців — щоб їх прилучити до УНР»[1].

Проте австрійський уряд і на цей раз не збирався виконувати свої обіцянки. В зв'язку з цим 25 березня 1918 р. Українська парламентська репрезентація на чолі з Євгеном Петрушевичем скликала до Львова з'їзд представників усіх галицьких політичних партій з метою організації національних сил і «утворення українського державного органу в Австрії». З'їзд постановив, щоб з українських земель Галичини і Буковини утворити національно-територіальну автономію, в якій би представники всіх національностей мали рівні політичні права. З огляду на небезпеку, яка загрожувала справі «української державності в Австрії», було створено Міжпартійну Раду — орган захисту національно-політичних інтересів галицьких українців.

Ще бурхливіше розгортались події на Наддніпрянщині. Після невдалого повстання в Києві більшовицький уряд Росії 17 грудня 1917 р. вислав ультиматум, який Центральна Рада відкинула. Більшовицька армія розпочала наступ на Україну. Скликаний до Києва 17 грудня 1917 р. з'їзд Рад Селянських, Солдатських і Робітничих депутатів висловив «цілковите довір'я і свою рішучу підтримку Центральній Раді». Більшовицькі депутати, не діставши підтримки на з'їзді, переїхали до Харкова, де 25 грудня 1917 р. створили свій Народний Секретаріат УНР. У розпалі боротьби проти більшовиків Центральна Рада проголосила 22 січня 1918 р. 4-м Універсалом Українську Народну Республіку самостійною і суверенною державою. «Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу», — зазначалося в Універсалі[2]. Таким чином, вперше після скасування гетьманства в 1764 р. Універсалу стало найважливішою подією в новітній історії України.

Тим часом воєнно-політичне становище Центральної Ради ставало критичним. 29 січня 1918 р. в нерівнім бою під Крутами загинуло 300 юнаків зі свіжосформованого Студентського Куреня. Наступ червоних частин з Лівобережжя почав загрожувати Києву. Центральна Рада разом з урядом виїхала до Житомира.

---

[1] Загальна Українська Енциклопедія. — Львів—Станіслав—Коломия — 1933. — С. 657.

[2] Чотири універсали. — Львів. — 1990. — С. 14.

12 лютого 1918 р. Центральна Рада звернулася до німецького уряду з проханням про військову допомогу, а вже 2 березня німецькі й українські війська вступили в Київ. Однак становище Центральної Ради залишалося складним. Німецькі й австрійські війська, розташовані на Україні, поводились, як окупанти. Через втручання німецького командування у внутрішні справи УНР почався конфлікт. 29 квітня 1918 р. за підтримкою німецьких військ відбувся переворот, який проголосив Павла Скоропадського гетьманом Української держави. Своєю «грамотою» Скоропадський розпустив Центральну Раду, а видані нею закони скасував. Завершилась перша фаза державотворчих змагань. Україна вступила в смугу нових випробувань і звитяги.

2. ВЕЛИКИЙ ЗРИВ

Українська Національна Рада. З початку осені 1918 р. загроза розпаду нависла над розбитою у війні, ослабленою самостійницькими рухами народів клаптиковою Австро-Угорською монархією. Щоб урятувати імперію від остаточного розпаду, австрійський цісар 16 жовтня 1918 р. у своєму маніфесті проголосив утворення федеративної держави, в якій «кожне плем'я на області, яку воно заселює, творить свій власний державний організм»[1]. Проте цісарський маніфест уже не міг відвернути загибелі. Австро-Угорській імперії настав кінець. В цих умовах Галичина опинилася перед небезпекою загарбання її новоствореною польською державою. Загребущі руки потягнулися до Буковини і Закарпаття. Для гнобленого українського народу настав час рішучих дій.

В кінці вересня з числа українських старшин було створено Центральний Військовий Комітет, а 18 жовтня Українська парламентська репрезентація для вирішення долі українських земель в Австро-Угорщині скликала у Львові Українську Конституанту (Установчі збори). Реалізуючи право народу на самовизначення, Конституанта проголосила себе Українською Національною Радою з повноваженнями парламенту. До неї ввійшли

[1] Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях у 1918—1923 роках. — Филаделфія. — 1956. — С. 25.

33 українських посли до австрійського парламенту, 34 депутати до Галицького та 16 — до Буковинського крайових сеймів і по три представники від національно-демократичної, радикальної, соціал-демократичної і християнсько-суспільної партій та від університетської молоді. Серед членів Ради були професори, священики, адвокати, селяни, робітники — представники всіх верств народу, в тому числі такі відомі політичні, культурні й церковні діячі, як митрополит Андрей Шептицький, єпископ Григорій Хомишин, віце-президент австрійського парламенту Юліан Романчук, Кость Левицький, Микола Василько, Лонгин Цегельський, Євген Левицький, Василь Стефаник, Іван Горбачевський, Степан Смаль-Стоцький, Станіслав Дністрянський, Олександр Колесса. Головою Національної Ради було обрано Євгена Петрушевича.

На засіданні Української Національної Ради, яке проходило у Львові в ніч з 18 на 19 жовтня, соціал-демократи, частина радикалів і націонал-демократів висловились за негайне об'єднання українських земель Австро-Угорщини з Наддніпрянською Україною. Однак більшість у Раді після дванадцятигодинних дебатів проголосувала за створення незалежної Української держави. Причиною такого рішення Ради, за словами Є. Петрушевича, було те, що Сполучені Штати Америки в особі президента Вільсона визнавали за народами Австро-Угорщини право на самовизначення, в той час як Росія трактувалась як єдина держава, а тому злука з гетьманською Україною несла загрозу західноукраїнським землям опинитись під «єдиною Росією». На рішення впливала також німецька окупація України, до якої провід Ради ставився негативно [1]. Питання щодо об'єднання українських земель залишалося відкритим.

Проголошення української державності в Галичині. 19 жовтня на українських національних зборах делегатів від Галичини і Буковини, які відбулися у великому театральному залі Народного Дому, при небувалому ентузіазмі присутніх Євген Петрушевич проголосив утворення на західноукраїнських землях Австро-Угорщини Української держави. В зачитаній на зборах постанові Національної Ради зазначалось: «Українська національна територія уконституйовується оцим як Українська держава. Взивається всі національні мен-

[1] Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918—1923 рр. Т. 3 — Скрентон. — 1959. — С. 19—20.

шости на цій українській області — при цьому жидів признається за окрему національність — щоб уконституювалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в кількості, відповідаючій їх числу населення. Українська Національна Рада виготовить конституцію для створеної цим способом держави на основах загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорційним заступництвом і правом національно-культурної автономії та з правом заступництва при правительстві для національних меншостей»[1]. Таким чином, 19 жовтня 1918 р. в історії народу стало днем відновлення в Галичині, після майже 600-літньої неволі, української державності.

Листопадовий зрив. ЗУНР. Тим часом політична ситуація складалась загрозливо. Небезпека полягала в тому, що польський політичний провід у Галичині виступив за приєднання до Польщі тих українських земель, на яких «польська культура здобула собі домінуюче становище»[2]. Для реалізації цієї ідеї 28 жовтня в Кракові з числа польських послів до австрійського парламенту і галицького сейму, представників політичних партій було утворено Ліквідаційну комісію, яка мала прибути 1 листопада до Львова, щоб іменем польської держави перебрати владу в Галичині. Не виключалось, що цісарський намісник у Львові генерал Гуйн передасть владу в край полякам. Одночасно йшла активна підготовка до збройного захоплення Галичини[3].

Що стосується австрійського уряду, який доживав останні дні, то найбільше, на що він спромігся — це на видання 31 жовтня постанови, за якою польсько-українська проблема «розв'язувалась» шляхом призначення на урядові посади в староствах, на залізницях і в судах українців. Ніякого розмежування української Галичини від польської цісарський уряд у передсмертному акті не зробив.

У цей вирішальний момент, коли всім стало ясно, що будь-які надії на Відень безпідставні, український політичний провід у Львові постановив негайно взяти владу в Галичині, Буковині і Закарпатті в свої руки. Справу підготовки і здійснення національно-демокра-

---

[1] Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях у 1918—1923 роках — Филаделфія. — 1956. — С. 84.

[2] Кузьма О. Листопадові дні. — Львів. — 1931. — С. 27.

[3] Левицький К. Великий зрив (До історії Української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів) — Львів. — 1931. — С. 68—69.

тичної революції взяв на себе Центральний Військовий Комітет на чолі з сотником УСС Дмитром Вітовським, який 30 жовтня прибув з Чернівців до Львова. Особлива увага зверталась на оволодіння Станіславом, Чернівцями, Коломиєю, Золочевом, де дислокувались окремі українські військові підрозділи, які згідно з планом мали швидко захопити ці міста і виїхати при потребі до Львова. Коломийський окружний військовий комітет через сотника Букшованого одержав наказ: «Негайно опанувати місто. Залишити відповідну до місцевих потреб залогу, решту війська вислати негайно до Львова. Оскільки Станіславів потребував би допомоги, слід її уділити»[1]. Подібні вказівки було направлено спеціальними кур'єрами в усі окружні військові комітети.

31 жовтня делегація Української Національної Ради звернулася до галицького намісника Гуйна і військового коменданта Львова Пфеффера з вимогою передати владу. Однак останні, посилаючись на брак інструкцій з Відня, вимогу відхилили. Після деякого вагання Національна Рада дала розпорядження Центральному Військовому Комітету взяти владу в ніч з 31 жовтня на 1 листопада [2].

У самому Львові обстановка була тривожна. У розпорядженні Військового Комітету в місті було лише 1410 вояків і 60 старшин. Оволодіння більш ніж 200-тисячним містом з невідомим числом польських військових організацій вимагало рішучих і швидких дій. Ситуація ускладнювалась і тим, що на час повстання не було ясності, яку позицію займе гарнізон австро-угорських військ. Незважаючи на це, нарада старшин, скликана ввечері 31 жовтня, підтвердила рішення про виступ. 1 листопада о 4 годині ночі українські частини 15-го полку крайової оборони, 50-го вартового й 41-го супровідного куренів раптово захопили і роззброїли польські загони, оволоділи найважливішими об'єктами міста, арештували Гуйна і Пфеффера і на ратуші вивісили синьо-жовтий прапор. На ранок місто опинилося в руках повсталих. Австрійські й угорські війська оголосили про свій нейтралітет [3].

Національна Рада 1 листопада 1918 р. звернулася з відозвою «До населення цілої держави». «Український народе! — проголошувалось в ній. — Голосимо Тобі

---

[1] Кузьма О. Листопадові дні. — Львів — 1931 — С. 57.

[2] Олійник П. Листопадовий зрив. Повстання української держави в 1918 р. — Прага. — 1941 — С. 17.

[3] Кузьма О. Листопадові дні. — Львів — 1931 — С. 59—60.

вість про Твоє визволення з віковічної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави. З нинішним днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави. Заки будуть установлені органи державної власти в законнім порядку, українські організації по містах, повітах і селах мають обняти всі державні, краєві і громадські уряди і в імени Української Національної Ради виконувати власть. Все здібне до оружжа населення має утворити бойові відділи. Всім горожанам Української Держави без ріжниці народности і віросповідання запоручається горожанську, національну і віросповідну рівноправність. Як тільки буде забезпечене й укріплене існування Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права Установчі Збори, які вирішать про дальшу будучність Української Держави»[1].

Організовано, без жертв і проливу крові проходив перехід влади в інших містах краю. Газета «Станіславівський Голос» (орган повітової управи Національної Ради в Станіславі) з цього приводу писала: «В найбільшім ладі і порядку відобрала повітова Національна Рада власть в нашім місті. Насамперед прийшла черга на староство. Відпоручник Ради д-р Янович, радники Мирон і Кульчицький явилися в п'ятницю 1 с. м. о 16.15 вечора до старости Завістовського й сповістили його про те, що волею українського народу переходить власть у руки УНР Староста сказав, що передасть владу без найменшого спротиву з огляду на права українського народу до його власної землі. Опісля перебрали урядування на почті, магістралі. В кінці прийшла черга на залізничний дворець. У місті обсаджено всі військові магазини, перебрано виживання міста у власний заряд, скріплено органи безпеки. Завдяки всім тим зарядженням запанував у місті взірцевий порядок і спокій. Місце комісара оставлено для посла д-ра Л. Бачинського. В місті Товмачі і повіті зарядив переняття влади в українські руки енергійно і без найменшого спротиву посол д-р І. Макух. В цілій Богородчанщині власть в наших руках. В Рогатині інтернували місцеві селяни старосту, проголошуючи одночасно перехід власти в руки Української Національної Ради. В Надвірній і Делятині зроблено кінець хабарницькому пануванню

---

[1] Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях 1918–1923 роках — Филаделфія. — 1956. — С 86—87.

на українській землі. У Коломиї Національна Рада одна з перших перейняла власть. Повертаючий з України 24 полк став Раді до помочи. В Калуші перейшла власть в наші руки. Всі робітники прийняли дуже радо нову власть і стоять при роботі. На Гусятинщині йде розброєння австрійського і мадярського війська. Йде добровільний збір цінностей в Національний фонд»[1].

Одразу ж після першолистопадового зриву почалося будівництво молодої держави. Законодавчу владу було передано Українській Національній Раді, яка 9 листопада створила Державний Секретаріат — урядовий орган виконавчої влади. Уряд був коаліційний за своїм партійним складом. До нього входило вісім націонал-демократів, два радикали і по одному представникові від соціал-демократичної та християнсько-суспільної партій. Головою Державного Секретаріату було обрано К. Левицького [2].

13 листопада 1918 р. Українська Національна Рада видала Тимчасовий основний закон, в якому проголосила, що новостворена держава на українських землях колишньої Австро-Угорської монархії має назву Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР). У законі Національна Рада ухвалила, що влада в ЗУНР має належати всьому її народові, який вибере своїх представників на основі загального, рівного, таємного, безпосереднього і пропорційного голосування. Для ухвалення основних законів Рада оголошувала про скликання в майбутньому Установчих Зборів. Новостворена держава займала біля 70 тис. км^2 і зосереджувала 6 млн. населення [3].

Польсько-українська війна. Польські керівні кола не примирились з утворенням ЗУНР. Як за часів козацьких воєн, вони вирішили вогнем і мечем розгромити українську національно-демократичну революцію і накласти на народ польське ярмо. В цьому намаганні завоювати Галичину об'єдналися всі польські політичні партії.

Уже з перших чисел листопада на вулицях Львова розгорілись збройні сутички між українськими і польськими загонами. Польські підпільні військові організації здійснили повстання в Самборі, Перемишлі, Дро-

---

[1] Станіславівський Голос — 1918. — 5 листопада.

[2] Левицький К. Перший Державний Секретаріат у Львові // Український Скиталець. — 1923. — № 11. — 1 червня. — С 15—16.

[3] Станіславівський Голос — 1918. — 19 листопада

гобичі та інших містах. Однак були придушені на початку листопада 1918 р. українським військом.

Активна підтримка повстання у Львові варшавським урядом спричинила початок війни між Польщею і ЗУНР. Ця війна була важливою не тільки для Галичини. Її вплив з усім трагізмом позначився на розвиткові всеукраїнського національно-визвольного руху, оскільки Галичина була тією частиною України, яка досягла найвищого ступеня національної свідомості. Українські провідники мали намір перетворити Галичину в твердиню боротьби за державність [1]. Однак цьому перешкодила польська агресія, яка в критичний час відтягнула галицькі сили на оборону краю.

Залишившись сам на сам з переважаючими силами польської держави, Національна Рада змушена була направити Осипа Назарука до гетьмана Скоропадського з проханням про допомогу. Гетьман погодився відпустити Січових Стрільців, які мали «самовільно» перейти в Галичину. Однак цьому спротивилась президія Українського Національного Союзу, яка хотіла використати Січових Стрільців для збройного повстання проти гетьмана. Допомоги Національна Рада так і не одержала.

Бої у Львові проходили з перемінними успіхами, доки поляки не досягли чисельної переваги. Щоб уникнути оточення, командуючий українськими підрозділами полковник Гнат Стефанів наказав у ніч на 22 листопада залишити Львів. Уряд ЗУНР переїхав до Тернополя. Поза Львовом уперті бої з польським військом розгорілися на західних кордонах ЗУНР. 4 листопада вкраїнські війська відбили Перемишль, але під тиском переважаючих сил 11 листопада були змушені його знову здати. Це дозволило польській армії тримати безпосередній зв'язок із Краковом і підвозити підкріплення до Львова [2].

Створення Української Галицької Армії. З виходом зі Львова Начальна Команда приступила до організації Української Галицької Армії (УГА), зародком якої стали підрозділи УСС і відділи австро-угорської армії, сформовані з українців. Регулярний характер УГА підтверджувався законом Національної Ради, прийнятим 13 листопада, про загальний обов'язок військової служ-

---

[1] Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. — Львів — 1991. — С. 44.

[2] Крезуб А. Нариси історії українсько-польської війни 1918—1919 р. — Львів — 1933. — С. 28—29.

би громадян ЗУНР, на основі якого було проведено військово-територіальний поділ ЗУНР, підготовлено організаційну схему Української Галицької Армії та мобілізацію чоловіків-українців від 18 до 35 років. В УГА було мобілізовано 126 тис. старшин і вояків, тобто п'ять відсотків населення. Чисельність армії на фронті становила біля 60 тис. чоловік. Галицькій армії бракувало командних кадрів, зброї, припасів. Усіма військовими питаннями в країні відав Державний Секретаріат Військових Справ, який очолював полковник Дмитро Вітовський (до 13.2.1918 р.), потім генерал Віктор Курманович (до 9.06.1919 р.).

Окупація Буковини і Закарпаття. У той час, як Галичина напружувала всі сили в боротьбі проти агресії, докладала зусиль до будівництва держави, важливі події відбулися на Буковині і Закарпатті. 25 жовтня в Чернівцях було створено Буковинську делегацію Національної Ради, яка 3 листопада проголосила свою владу на українській частині Буковини. Населення цього краю виявило велике соборницьке розуміння і прагнення об'єднатися в єдиній Українській державі. Проте 27 жовтня Румунська Національна Рада заявила про неподільність Буковини і приєднання її до Румунії, а через тиждень румунська дивізія генерала Задіка перейшла буковинський кордон і зайняла 11 листопада Чернівці, а згодом і всю Буковину.

Перебуваючи в стані війни з Польщею, ЗУНР не мала змоги творити новий фронт проти Румунії, а тому Державний Секретаріат обмежився протестом, сподіваючись на справедливе вирішення буковинської проблеми на мирній конференції в Парижі. Однак Сен-Жерменська угода передала Буковину Румунії за ціну збройного виступу останньої проти Австро-Угорщини під час світової війни.

Так само була вирішена і доля Закарпаття, яке всупереч Всенародним Зборам Угорських Українців (21.1.1919 р. вони висловились за приєднання до Української держави) було передане на Паризькій конференції Чехо-Словаччині. Таким чином, з усіх західноукраїнських земель утримати українську владу на довгий час зуміла лише Галичина. Під контролем уряду ЗУНР залишилось близько 45 тис. км² території з 4 млн. населення [1]

---

[1] Феденко П. Український громадський рух у XX ст — Подебради. — 1934 — С. 106—107

Злука ЗУНР і УНР. В силу обставин все настійливішою ставала проблема об'єднання Наддніпрянщини і ЗУНР. З поваленням гетьманату (14.12.1918 р.) і відновленням Української Народної Республіки під владою Директорії виникли сприятливі умови для злуки українських земель. Ще 10 листопада Національна Рада на пропозицію Романа Перфецького прийняла ухвалу, яка зобов'язувала Державний Секретаріат «поробити потрібні заходи для з'єднинення всіх українських земель в одну державу»[1]. Відповідно до цієї ухвали 1 грудня 1918 р. у Фастові представники ЗУНР і Директорії підписали передвступний договір про злуку обох держав «в одну велику державу». Відповідно до цього договору ЗУНР застерігала за собою право на територіальну автономію в складі УНР [2].

3 січня 1919 р. справа злуки обох держав стала предметом нарад першої сесії розширеної Української Національної Ради, яка в кінці грудня через воєнний стан переїхала до Станіслава. Після доповіді голови уряду Сидора Голубовича і виступів багатьох присутніх Семен Вітик зачитав «Ухвалу Української Національної Ради з дня 3 січня 1919 р. про злуку ЗУНР з УНР», яка була з великим піднесенням одноголосно прийнята. «Українська Національна Рада, -- зазначалося в ній, — виконуючи право самоозначення українського народу, проголошує торжественно з'єднинення з нинішнім днем ЗУНР з УНР в одну, одноцільну, суверенну Народну Республіку. До часу, коли зберуться Установчі Збори з'єдиненої республіки, владу на території бувшої ЗУНР виконує Українська Національна Рада»[3].

Після прийняття ухвали Президент ЗУНР Є. Петрушевич виголосив промову: «Ухвалений закон залишиться в нашій історії одною з найкращих дат. По лінії з'єднинення не було між нами двох думок. Сьогоднішній крок піднесе нашого духа й скріпить наші сили. Від сьогоднішнього дня існує тільки одна Українська Народна Республіка. Нехай вона живе!»[4]. З приводу цієї історичної ухвали Національну Раду привітали представники УНР — Р. Трохименко і Закарпаття — С. Клочурак. Останній наголосив на тому, «щоби га-

---

[1] Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях у 1918—1923 роках. — Филаделфія. — 1956. — С. 90.

[2] Січовий Голос — 1919. — 6 січня.

[3] Вістник державних законів і розпорядків ЗО УНР Випуск 1 від 31 січня 1919 р — С. 1.

[4] Січовий Голос. — 1919. — 6 січня

лицькі українці подали помічну руку, щоби допомогли їм злучитися з Галичиною, а через неї і з Великою Україною в єдину Соборну Україну від Тиси до Кубані»[1]. На честь злуки двох українських держав станіславська залога провела військовий парад.

Для юридичного оформлення злуки ЗУНР і УНР Національна Рада направила до Києва представницьку делегацію на чолі з Левом Бачинським у складі 65 представників від Галичини, Буковини і Закарпаття. До її складу входили Д. Вітовський, С. Вітик, В. Стефаник, Л. Цегельський, П. Шекерик, І. Сандуляк, Я. Олесневич та ін.

22 січня 1919 р. на Софіївській площі в присутності десятків тисяч людей відбулось урочисте проголошення злуки. Церемонію розпочав Л. Бачинський промовою: «Світла Директоріє! Власною нашою волею хочемо і бажаємо обновити національно-державну єдність нашого народу, що існувала за Володимира Великого та Ярослава Мудрого, а до якої стреміли наші гетьмани Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко та Іван Мазепа. Від сьогодні Західна Україна лучиться з Великою Україною в одно нероздільне тіло»[2].

Прийнявши з рук Бачинського грамоту Національної Ради про ухвалу 3 січня 1919 р., Володимир Винниченко привітав західноукраїньску делегацію, після чого член Директорії Федір Швець зачитав Універсал Директорії: «В імені УНР проголошує Директорія цілому українському народові велику подію в історії нашої української землі. Дня 3 січня 1919 р. в місті Станіславові Українська Національна Рада святочно проголосила з'єднення ЗУНР з УНР в одну суверенну Народну Республіку Віднині во єдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, ЗУНР і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України»[3].

На основі акту злуки делегація Української Національної Ради в складі 65 чоловік взяла участь у роботі революційного парламенту України — Трудового Конгресу, скликаного на 23 січня в Києві. Трудовий Конгрес опинився у важкій ситуації. Більшовицька армія підходила до Києва. На самому Конгресі розгорілась

[1] Новий час — 1926 — січня

[2] Ярославин С Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях у 1918—1923 роках — Филаделфія. — 1936 — С. 94—95

[3] Лозинський М Галичина в рр 1918—1920. — Відень — 1922 — С. 69.

міжпартійна боротьба з питання політичної орієнтації. Партія українських есерів, яка мала на Конгресі найбільше делегатів, поділилася на три групи: ліву («боротьбісти»), яка виступала за радянську владу, праву, що відстоювала демократичний соціалізм, і центр (під проводом М. Грушевського), який наполягав на передачі влади «трудовим Радам селянських і робітничих депутатів». Головою Конгресу було обрано галичанина Семена Вітика, а його заступником — колишнього посла до австрійського парламенту селянина Тимотея Старуха. Конгресу вдалось упорядкувати найнеобхідніші справи. Він визнав Директорію верховною владою на Україні, а також затвердив злуку ЗУНР з наддніпрянською Україною. Від проголошення злуки західноукраїнські землі дістали назву Західна Область Української Народної Республіки (ЗО УНР).

Проте до повної уніфікації та об'єднання обох частин України не дійшло. Через воєнні дії на Україні не вдалося скликати Всеукраїнські Установчі Збори, які мали, на думку Національної Ради, вирішити остаточно справу державного устрою УНР та взаємин окремих її частин. Крім того, були значні розходження між УНР і ЗО УНР у внутрішній та закордонній політиці. Становище ускладнював і той факт, що країни Антанти не визнавали національного самовизначення українського народу і вели справу до передачі Галичини Польщі, а Наддніпрянщину вважали за звичайну провінцію Росії [1].

Ізольований і позбавлений будь-якої зовнішньої допомоги Україні одночасно довелось вести війну на три фронти: проти Польщі, Радянської Росії і Добровольчої армії генерала Денікіна. До того ще й долучилась агресія Румунії (захоплення Покуття у травні 1919 р.) В таких умовах Директорія і Національна Рада по-різному пробували розірвати залізний ланцюг, який все тісніше обплутував Україну, шматував її землі, тягнув народ у неволю. Виникали різноманітні політичні орієнтації, які часто суперечили одна одній. У зв'язку з цим не вдалось довершити остаточної злуки всіх українських земель. Аж до катастрофи української визвольної боротьби було фактично дві вкраїнські держави, два уряди, дві закордонні і внутрішні політики і дві

---

[1] Кучабський В. Вага і завдання Західноукраїнської держави серед сил Східної Європи на переломі 1918—1919 рр // Дзвони. — 1933. — Ч. 1. — С. 39—40.

українські армії. Така неодностайність української політики вже сама по собі перешкоджала боротьбі за свободу, коли тільки «воля і дума єдина» могли дати надію на оборону державної самостійності України, оточеної з усіх боків ворогами [1].

Державне будівництво. В цих складних умовах Українська Національна Рада всю свою увагу зосередила на організації оборони краю, розбудові і зміцненні державних структур. Ще в грудні 1918 р. Національна Рада була доповнена новими депутатами. Від селян Станіславського повіту було обрано М. Королюка з Чернієва, від робітників — Осипа Устияновича з Княгинина [2]. Всього в Раді нараховувалось 150 депутатів, дві третини яких становили націонал-демократи. В Раді не було представників від Закарпаття, а також від національних меншостей, оскільки поляки не визнавали Української держави в Галичині, а євреї і німці хоч і симпатизували їй, проте займали нейтральну позицію. На першій сесії Національної Ради Петрушевича було вдруге обрано Президентом [3].

Оригінальним явищем у державнім устрою ЗО УНР був Виділ Національної Ради — орган найвищої постійно діючої влади в країні. Він складався з 10 членів, обраних з Української Національної Ради. Виділ виконував роль голови держави (затверджував уряд, оголошував амністію, призначав керівників вищих державних органів, проголошував закони) Таким чином, ЗО УНР не мала свого президента в західноєвропейському розумінні. Суверено м виступав народ, який реалізував свої права через делегатів у Національну Раду, котра в свою чергу передавала їх Виділу [4]

На початку січня 1919 р. було обрано також новий Державний Секретаріат, до якого увійшли: Сидір Голубович — голова й одночасно секретар фінансів, торгівлі і промислу; Лонгин Цегельський — керівник секретаріату закордонних справ (потім Михайло Лозинський і Степан Витвицький), Іван Макух — внутрішні справи; Дмитро Вітовський, а згодом Віктор Курманович — військові справи; Агенор Артимович — освіта

---

[1] Феденко П Український громадський рух у XX ст — Подебради — 1934 — С 108.

[2] Станіславський Вісник — 1918. — 14 грудня

[3] Січовий Голос. — 1919. — 6 січня

[4] Стахів М Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918—1923. Т. IV. — Скрентон — 1960. — С. 67—68.

і віросповідання; Йосип Бурачинський — судівництво; Іван Мартинець — земельні справи; Іван Мирон — шляхи, пошта і телеграф; Мар'ян Козаневич — публічні роботи [1].

Внутрішня політика ЗО УНР. Досягненням уряду ЗО УНР було створення ефективного адміністративного апарату, місцевих органів управління, які, незважаючи на війну і розруху, забезпечували порядок і стабільність. Національна Рада і Державний Секретаріат видали ряд важливих державних актів, зокрема 14 квітня 1919 р. було ухвалено закон про земельну реформу. На основі цього закону мали бути конфісковані всі державні, церковні, двірські і фундаційні землі, грунти, що належали членам цісарської династії, а також ті, що перевищували встановлену межу власності. На відміну від земельної реформи УНР Національна Рада зберігала приватну власність на землю. Проте питання допустимої межі власності передавалось на вирішення майбутньому сеймові. Залишилась невирішеною також проблема відшкодування колишнім власникам конфіскованої землі. Розподіл землі мав початися одразу ж по закінченні війни, а до того часу земля мала бути в розпорядженні земельних комітетів. Поміркованість аграрної політики Національна Рада мотивувала міжнародними обставинами польською пропагандою, а також торгами над справою Галичини на Мирній конференції в Парижі [2].

Не менш важливим був закон від 15 квітня 1919 р. про вибори до однопалатного сейму ЗО УНР. Право рівного, безпосереднього, таємного і пропорційного голосу мали всі громадяни держави, чоловіки і жінки, яким виповнилось 20 років. На 226 послів 160 мали бути українці (70,8%), 33 — поляки (14,6%), 27 — євреї (11,9%), і 6 — німці (2,7%)[3]. Вибори до сейму мали відбутися у червні 1919 р., однак наступ польської армії зірвав проведення їх.

Про характер державотворчої діяльності уряду свідчили й інші законодавчі акти, прийняті Національною Радою, зокрема 12 квітня 1919 р. було видано закон про восьмигодинний робочий день, а також про обов'язкове святкування 1 Травня як «свята трудового люду». Відповідно до закону «Про вживання мови» поруч з

[1] Січовий Голос. — 1919. — 6 січня.

[2] Витанович І. Аграрна політика Українських урядів 1917—1920 // Український історик. — 1967. — № 3—4. — С. 55—56.

[3] Вістник державних законів і розпорядків ЗО УНР. Випуск № 10 за 5.5.1919 — С. 4

українською державною мовою національним меншостям надавалось право на школу з рідною мовою. Закон «Про поборювання хабарництва» передбачав кару у 20 тис. гривен або арешт до шести місяців [1].

Національна політика ЗУНР будувалась на визнанні повної рівноправності всіх національностей. Постановою Національної Ради від 19 жовтня 1918 р. євреїв було визнано окремою нацією, тобто визнано за ними всі права національних меншин. До того часу австрійські власті вирізняли євреїв лише за віросповіданням. Тією ж постановою Українська Національна Рада запропонувала євреям і полякам утворити свої Національні Ради, які б увійшли до складу Української Національної Ради. Державний Секретаріат запропонував Єврейській Національній Раді створити при уряді ЗУНР окреме міністерство єврейських справ. Для охорони інтересів євреїв було створено, на підставі ухвали уряду про національну автономію, «Єврейський Децернат». Все це різко контрастувало з політикою польських властей.

Після захоплення Львова польські шовіністи вчинили криваві єврейські погроми, в ході яких було 72 чол. убито, а 433 — тяжко поранено. Такі дії мали переломне значення для єврейських настроїв. Єврейська молодь виявляла готовність боротися проти польських окупантів. Соломон Ляйнберг зорганізував у Тернополі Єврейський Курінь, який вписав славну сторінку у визвольну боротьбу українського народу [2].

Слід зазначити, що організовувати і здійснювати владу Національній Раді доводилось в надзвичайно важких умовах. Впродовж чотирьох років Галичину плюндрували воєнні фронти. Край був зруйнований і винищений. Цілі села стерто з лиця землі. Мільйонні армії реквізували і грабували майно беззахисного й без того убогого населення. Українці зазнали найбільше людських втрат серед народів Австро-Угорщини. Всі чоловіки від 18 до 50 років були забрані на фронт, а українські полки австрійське командування кидало у найнебезпечніші місця. Після закінчення війни через Галичину рушили на захід сотні тисяч солдатів окупаційної австро-угорської армії, які поверталися з України, а на схід йшли полонені російської армії. За свідченням газети «Станіславівський Голос», в листопаді

[1] Вістник державних законів і розпорядків ЗО УНР Випуск № 8 від 30 квітня 1919 р. — С. 59—63.

[2] Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918—1923. Т. IV. — Скрентон — 1960. — С. 138—139.

1918 р. через Станіслав щоденно переїжджало 50—60 тис. солдатів і офіцерів[1]. Не вистачало харчів, одягу, взуття, загрожували голод і пошесті. Перш за все необхідно було думати про хоча б мінімальне забезпечення фронту. Потребували помочі десятки тисяч поранених, калік і безпритульних дітей-сиріт. Уряд УНР надіслав галичанам понад 1 тис. вагонів продовольства, але його катастрофічно не вистачало. В гірських районах панували голод і тиф.

Суспільно-політичне життя. Погіршення бідувань народу, пропаганда діячів соціалістичних партій Наддніпрянщини, які перебували тоді в силу політичних обставин в Галичині, стали каталізатором протиборства різних суспільно-політичних сил в українському таборі. Ще в грудні 1918 р. представники лівого крила соціал-демократичної партії (О. Устиянович, І. Безпалко, В. Гадзінський та ін.) виступили організаторами Селянсько-робітничого союзу (СРС) — легальної опозиційної до уряду організації. Націонал-соціалістичну платформу СРС поєднував з ліворадикальними вимогами націоналізації промислових підприємств, конфіскації великої земельної власності без викупу, встановлення восьмигодинного робочого дня. Прийнята 16 лютого 1919 р. на конференції повітових представників програма СРС проголошувала своєю метою «перетворити капітало-бюрократичний лад на лад соціалістичний і тим знищити станові привілеї, політичний, національний і релігійний гніт та економічну експлуатацію»[2]. Є підстави вважати, що саме ця конференція була поштовхом до організації Комуністичної партії Східної Галичини.

Навколо СРС гуртувались ліві соціалістичні елементи, включаючи комуністів. Газета СРС «Республіканець» пропагувала соціальні гасла, виступала проти політики Національної Ради і Державного Секретаріату. «Агітація ведена була головно між військом, — згадував пізніше віце-президент ЗО УНР Лев Бачинський, — і вносила замішання в армії»[3].

Складність становища посилювала протиріччя в самому уряді ЗО УНР. У зв'язку з цим Державний Секретар Внутрішніх Справ ЗО УНР І. Макух у спогадах зазначав: «Треба було у відповідний пропагандивний

---

[1] Станіславівський Голос. — 1918 — 29 листопада.

[2] Дем'янчук Д. М. Така була дійсність в 1918—1919 роках в Галичині. Спогади. — С 31.

[3] Громадський Голос — 1928. — 7 січня

спосіб поборювати розкладові «ліві» гасла соціал-революційного характеру. Я звернув на це увагу Державного Секретаріату Військових Справ, але він якось не радо брався за поборювання цих розкладових ідей, бо він сидів тоді на двох стільцях — хотів бути добрим із старим Державним Секретаріатом і з тими лівими, які готувалися захопити владу і створити новий уряд»[1]. Д. Вітовський був змушений піти у відставку з посади Державного Секретаря Військових Справ.

Відсутність чітких ідейних засад СРС робила непослідовними його політичні дії. Ультрареволюційні заклики керівництво Союзу поєднувало з компромісною позицією в національному питанні. Зокрема, на з'їзді Селянсько-робітничого союзу в Станіславі 30—31 березня 1919 р., на який прибуло біля 1200 делегатів від 33 повітів Галичини, було прийнято помірковану резолюцію: «З уваги на тяжкі міжнародні відносини нашого народу з'їзд рішає парламентським способом дійти до впливу, як на законодатність, так і на владу нашого краю. Тому З'їзд вибирає з свого тіла 61 представника до Національної Ради, як заступників малоземельних і безземельних селян і робітників[2].

Однак 4 квітня 1919 р. сесія Національної Ради відхилила вимогу з'їзду СРС про введення до складу парламенту 61 представника Селянсько-робітничого союзу, мотивуючи тим, що вони не обрані загальним голосуванням[3]. Разом з тим Національна Рада пішла на задоволення ряду вимог СРС, проголосивши закон про земельну реформу, восьмигодинний день праці і вибори до сейму.

Поява СРС засвідчила зростання ролі соціального фактора. Феномен СРС був реакцією народних мас, пробуджених до свідомого політичного життя національно-демократичною революцією, на пасивність соціальної політики галицьких політичних партій. Розплатою за це була їх глибока організаційна та ідейна криза. В радикальній партії дійшло до організаційного розколу. К. Трильовський, Г Дувірак, П. Шекерик та ін., звинувативши керівництво партії (М. Лагодинського, Л. Бачинського та І. Макуха) в бездіяльності, консерватизмі і втраті політичного обличчя, 14 лютого 1919 р. утворили в Національній Раді «Селянсько-радикальний клуб». Група Трильовського виступила з

---

[1] Макух І. На народній службі. — Дітройт. — 1958. — С. 255.
[2] Республіканець — 1919. — 2 квітня.
[3] Громадський Голос. — 1919 — 15 квітня

ідеєю докорінної реорганізації партії, яка спиралась би на «освідомлених клясово й національно українських селян та інтелігенцію»[1].

На конференції УРП, проведеній 16 лютого 1919 р. в Коломиї, було обрано управу партії на чолі з К. Трильовським. Однак спроба Трильовського перехопити керівництво в УРП зазнала невдачі. Скликаний 22—23 березня 1919 р. у Станіславі з'їзд УРП виключив його з партії. Обрану на з'їзді управу УРП очолив Л. Бачинський[2]. Внутріпартійна криза спонукала керівництво УРП до перегляду партійної програми 1905 р. і доповнення її вимогою «вивласнення» великого поміщицького і церковного землеволодіння та «соціалізації» всіх великих промислових підприємств, банків і торгівлі[3].

Загальне полівіння суспільно-політичних настроїв народних мас позначилось і на діяльності Української національно-демократичної партії. На проведеному 28—29 березня 1919 р. партійному з'їзді у Станіславі УНДП на пропозицію Є. Петрушевича змінила назву на Українську народно-трудову партію (УНТП). Ухвалена на з'їзді нова програма партії передбачала «вивласнення земель великої посілости, усуспільнення здатних до праці галузей промислу, торгівлі, кредиту» з державним забезпеченням «мінімуму екзистенції» для кожного громадянина[4]. Прийняття нової програми, за словами К. Левицького, було зумовлене прагненням об'єднати «споріднені з трудовою партії Наддніпрянщини в одну», центристського характеру, партію, навколо якої згуртувались би всі політичні сили Галичини і Великої України, котрі виступають за соборну незалежну Україну.

Українська соціал-демократична партія за час існування ЗУНР не проводила партійного з'їзду. Лише напередодні конгресу Селянсько-робітничого союзу УСДП провела свою партійну конференцію. Діячі УСДП в особі Й. Безпалка, О. Устияновича підтримували СРС, відігравали в його керівництві важливу роль. Особливої активності в соціально-економічній ділянці УСДП не проявляла[5].

---

[1] Громадський Голос — 1919. — 15 лютого.

[2] Там же. — 28 березня.

[3] Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918—1923 рр. Т. IV — Скрентон. — 1960. — С. 92.

[4] Республіка. — 1919. — 3 квітня.

[5] Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918—1923 Т. IV. — Скрентон. — 1960. — С. 94—95.

Всі українські політичні організації становили партійно-політичну систему, яка підтримувала українську державність на засадах демократії. На відміну від інших країн Східної Європи ЗУНР не знала громадянської війни, «повітових республік», не було жодного антиєврейського виступу. Незважаючи на війну з Польщею, українська влада, місцеве населення шанували людські й громадянські права польської меншості [1]. У цей складний і трагічний час галицькі українці дали приклад політичної зрілості, національної єдності і розуміння державних інтересів.

Становище на фронті. Окупація Галичини. Тим часом значні зміни відбувалися на фронті. Галицька Армія, ведучи безперервні завзяті бої, виявила велику відвагу і стійкість. Успіхові українського війська в ході наступу під Вовчухами в лютому 1919 р. перешкодила місія Антанти, очолювана французьким генералом Бертелемі, яка в дуже скрутній для Польщі ситуації оголосила перемир'я [2]. Чисельна перевага польського війська ще більше зросла, коли в квітні 1919 р. з Франції до Польщі було перекинуто 80-тисячну армію генерала Ю. Галлера. Всупереч зобов'язанням польського уряду, що армія буде використана тільки проти більшовиків, її було кинуто на протиукраїнський фронт.

Великий польський наступ проти Галицької Армії почався 14 травня. Кількакратна перевага польської армії створила безвихідну ситуацію на Прикарпатті. Частини Гірської бригади, втративши зв'язок з головними силами, змушені були перейти на Карпатську Україну, де були інтерновані. Становище ЗО УНР стало катастрофічним, коли 24 травня румунське військо вдарило по тилах УГА і зайняло все Покуття.

В Галицькій Армії наростали втома і незадоволення проводом. У зв'язку з критичним станом ЗО УНР Національна Рада і Державний Секретаріат 9 червня 1919 р. надали Є. Петрушевичу повноваження диктатора, тобто «право виконувати всю військову й цивільну владу». Для виконання державної влади він утворив Раду Уповноважених у складі С. Голубовича, С. Витвицького, В. Курмановича, І. Мирона. Командуючим УГА було призначено генерала О. Грекова. Одночасно Галицька Армія зробила відчайдушну спробу перейти в наступ. В ході тритижневої так званої Чортківської

---

[1] Там же. — С. 110—111.

[2] Литвин М. Р., Науменко К. Е. Історія галицького стрілецтва. — Львів. — 1990 — С. 101.

офензиви невелика чисельно Галицька Армія примусила відступити польські війська по всій лінії фронту. Проте успіх УГА був тимчасовий. 28 червня польська армія під проводом Й. Пілсудського відновила наступ. Через повний брак воєнного спорядження УГА була змушена відступити. 16—17 липня 1919 р. уряд ЗО УНР і 50-тисячна Галицька Армія перейшли Збруч, щоб об'єднатися з військами УНР Польща загарбала всю Галичину.

Героїчна спроба українського народу здобути свободу і побудувати Українську державу через відсутність політичної єдності, досвідчених провідників і переважаючу силу зовнішнього фактора зазнала невдачі [1]. Проте боротьба не була марною. Вона потрясла глибинні основи народного життя, спричинилась до колосального піднесення національної свідомості і вивела на історичну арену нові покоління незламних борців за волю України.

Шанковський Л Замітки до праці о І. Нагаєвського // Український історик. — 1967 — № 3—4. — С. 118

VI. МІЖВОЄННА ДОБА

1. ПРОТИ ПОЛЬСЬКОГО ЯРМА

Політика польського окупаційного режиму. З вимушеним відступом Галицької Армії за Збруч і збройним поваленням влади ЗО УНР західні землі України (Галичина, Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя) опинилися під польською окупацією. Проте політично-правове становище Галичини залишилось невизначеним, оскільки Антанта постановою від 25 червня 1919 р. дозволила Польщі лише тимчасово окупувати цю територію, визнаючи за останньою окремий статус. Ця обставина відкривала перед галицькими українцями перспективу боротьби за реалізацію права на самовизначення.

Польські правлячі кола, ігноруючи міжнародні домовленості, відмовляли українському населенню в праві на вільний національний розвиток і проголошували необхідність утворення однонаціональної польської держави шляхом примусового ополячення поневоленого народу. В зв'язку з цим окупаційний режим спрямував свої зусилля на знищення українського національно-визвольного руху і перетворення захоплених земель в інтегральну частину польської держави.

На Західній Україні було введено надзвичайний стан, запроваджено нечуваний військовий і поліційний

терор. Уже в листопаді 1918 р. проведено масові арешти і вивезення зі Львова, як заложників, відомих українських діячів Ю. Романчука, К. Студинського, В. Охрімовича, В. Старосольського, І. Кивелюка, В. Бачинського та ін. Тисячі звинувачених у непослуху й опорі владі, запідозрених у саботажі, полонених Української Галицької Армії було кинуто у концентраційні табори. Згідно зі звітом Міжнародного Червоного Хреста восени 1919 р. число українців, заарештованих і засланих до таборів, перевищило 100 тис., з них було понад тисячу греко-католицьких священиків. Від голоду, тифу і тортур у концтаборах Домб'я, Вадовиців, Пикуличів, у казематах Модліна, Бреста, Варшави загинули тисячі українських патріотів. Лише у так званих «бугшопах» у Бресті померло на тиф 27 тис. чоловік [1].

Військово-польові суди розстрілювали без суду і слідства. Так було розстріляно десятьох українських священиків, серед них Лопатинського, Заторського, Галібея, Сухаровського [2]. Відомий діяч радикальної партії Іван Макух, згадуючи тогочасну обстановку, писав: «Польське військо вистрілювало українців, селян і інтелігентів, без ніякої причини в цілім ряді громад аж по Збруч. Так загинули тисячі. Палили хати. Грабували майно. Між іншим, без ніякого суду польське військо розстріляло композитора о. Остапа Нижанківського, о. Захарію Підляшецького і його сотрудника в Монастириськах, державного секретаря земельних справ ЗО УНР Михайла Мартинця з цілою урядовою місією. Винищити українську інтелігенцію — це було перше завдання польської адміністрації та поліції. Майже всю українську інтелігенцію і свідоме селянство запротоколено в концентраційні табори» [3].

Закріплюючи «польський стан посідання» на українських землях, окупаційні власті проводили злиття Галичини з етнічною Польщею. 10 листопада 1919 р. у Варшаві розпочав роботу сейм з участю лише польських представників Галичини, колишніх послів до галицького сейму та австрійського парламенту. 30 січня 1920 р. уряд скасував Галицький крайовий сейм і крайовий виділ, їх майно передав польській державі, а будинок сейму — Львівському університету, перейме-

---

[1] Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. — 1949 — С. 25.

[2] Мірчук П. Нарис історії ОУН. Т. 1. — Мюнхен—Лондон—Нью-Йорк — 1968 — С. 18—19

[3] Макух І. На народній службі. — Дітройт. — 1958. — С. 268—269

нованому на університет Яна Казимира. Таким чином, автономію Галичини, яку вона мала за Австрії, було ліквідовано. Скасовувались повітові виділи, а їх права й обов'язки передавались старостам. У містах і селах усувалися громадські ради, війти та бурмістри і насаджувались урядові комісари. В березні 1920 р. було заборонено вживати назви «Галичина», «Україна», «українець». Замість них запроваджувались назви «Малопольска Всходня», «русін», «рускі», «русінскі». Українська мова усувалася з урядових установ. Діяльність українських політичних партій припинялась, газети закривались.

Національно-визвольна боротьба. Незважаючи на жорстокі кари і переслідування, український народ чинив упертий опір польським окупантам. Змінились лише способи боротьби. Множились підпали польських поміщицьких фільварків, напади на поліцейські дільниці, диверсії на залізницях і телеграфних лініях. Край потрясли народні заворушення. 16 квітня 1920 р. збройне повстання вибухнуло на Гуцульщині. Біля 600 повстанців розгромили поліцейський загін в с. Зеленій, гарнізон жандармерії у Жаб'ї. Власті запровадили на Покутті надзвичайні суди, а проти повстанців кинули численні військові підрозділи. Учасник повстання М. Горбовий згадував, що карні загони 49-го полку «стріляли в кожну хату, били до крові, все грабували і знищували»[1].

Організацію і спрямування національно-визвольної боротьби в краї взяв на себе екзильний уряд «уповноважених диктатора» Є. Петрушевича, який після київської катастрофи і розпаду Директорії та армії переїхав до Відня. Всі дії крайових політичних чинників узалежнювалися від закордонної політики уряду, який заявив, що не бере на себе відповідальність за те, яке буде міжнародне вирішення долі Східної Галичини, якщо в краї не слухатимуться його директив. Міжпартійна Рада (до неї входили всі українські політичні партії), яка діяла на терені Галичини, повністю підпорядковувалась закордонному проводові[2].

Визначальну роль у Міжпартійній Раді, Українській Національній Раді, як і в уряді диктатора, відігравали трудовики (колишні націонал-демократи), які з огляду

---

[1] Жовтень — 1956. — № 12. — С. 37

[2] Стахів М. Хто винен? З історії комуністичного руху та його помічників. — Львів. — 1936. — С. 75—76.

на політичне становище проповідували політику єдиного національного фронту. В цілому її підтримували радикали, соціал-демократи, християнські суспільники і навіть москвофіли. Однак політичні орієнтації еміграційного уряду (договір командування УГА з Денікіним, беззастережна віра в Антанту) викликали зростаючу опозицію серед соціал-демократів і радикалів. 1 квітня 1920 р. УСДП вийшла зі складу Української Національної Ради.

Про загальну глибоку кризу тогочасної української політики свідчило все різкіше розмежування між обома українськими урядами — УНР і ЗУНР (з початку 1920 р. уряд ЗО УНР повернувся до попередньої назви — ЗУНР). Кожен з них намагався знайти свій вихід з катастрофи. Якщо уряд диктатора, задля порятунку ЗУНР, бачив своє головне завдання у боротьбі з Польщею і Радянською Росією і при цьому був готовий іти на союз із Денікіним та шукати підтримки в Антанти, то уряд УНР уважав за необхідне і єдино можливе в тих умовах йти на союз із Польщею, навіть поступившись останній Галичиною. Варшавський договір Петлюри, підписаний 24 квітня 1920 р., за яким уся Західна Україна відходила до Польщі, викликав велике незадоволення в краї, поглибив розкол українського політичного табору і наблизив загальну катастрофу.

Червона армія в Галичині. Галревком. Радянсько-польська війна ще більше ускладнила становище. Початковий успіх польсько-українських військ у боях з радянською армією у квітні—травні 1920 р. дуже скоро обернувся поразкою. Використати дві бригади УГА, які перейшли від Червоної армії на бік Петлюри, польський уряд не дозволив. Їх було роззброєно, вояків відпущено, а старшин кинуто в табір полонених у Тухолі. Так закінчила свій півторарічний бойовий шлях Українська Галицька Армія.

Захопивши 12 червня Київ,Червона армія протягом липня—серпня продовжувала наступати на захід. Майже всі українські землі, в тому числі 16 галицьких повітів з 52, були зайняті радянськими військами. Місцеве населення в цілому прихильно зустрічало військо, яке громило ненависних польських окупантів. У складі 14-ї армії, що дислокувалась на терені Галичини, служили сотні галицьких і наддніпрянських комуністів, спеціально посланих з Росії і України. 8 липня вони створили Галицький революційний комітет (Галревком). За свідченням голови Галревкому відомого більшовика

Володимира Затонського, «Ленін наказав не панькатись з буржуазією та куркульнею і якомога розбивати єдиний національний фронт, кожне національне угрупування, виховувати натомість інтернаціональну солідарність трудящих»[1].

15 липня Галревком, осідком якого був Тернопіль, проголосив створення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки, а 1 серпня видав декрет № 1 «Про встановлення соціалістичної радянської влади в Галичині». За цим декретом «всі землі панів, бувші цісарські, монастирські і церковні лани, пасовища і луки з живим і мертвим інвентарем» мали перейти «до рук трудящих мас через революційні комітети»[2]. Той же Затонський згадував, що галицькі селяни з повагою ставились до приватної власності на землю і не спішили ділити майно. В зв'язку з цим у своїх спогадах він писав: «Навіть не те, щоб селяни боялися повороту поляків, а просто вважали за неможливе порушити «святе» право власности, бодай панської. Вперше від більшовиків почули галицькі хлопи, що в порушенні права приватної власности нема гріха. Довелось видати спеціальний наказ, щоб селяни жали колишній панський хліб. Лише перевіривши, що підпис і печатки правильні, селяни сунули на панські лани»[3].

Існування радянської влади в Галичині не було тривалим. Наприкінці серпня 1920 р. польському війську вдалось завдати поразки більшовицькій армії. Західна Україна знову була захоплена Польщею. Мирні переговори між Росією, Україною і Польщею завершилися підписанням 18 березня 1921 р. Ризького миру, за яким за Польщею залишалися Галичина, Холмщина з Підляшшям та західна частина Волині й Полісся. Окупована Польщею українська етнічна територія охоплювала 135 тис. км^2 з 10,2 млн. населення, більше 6 млн. якого становили українці[4].

Галицька делегація на чолі з К. Левицьким на Ризьких переговорах склала протест «проти всякого хоч би лиш тимчасового розпоряджування землею Східної Галичини, чи зі сторони Польщі, чи зі сторони Росії,

---

[1] Лозинський М. Поневолені західноукраїнські землі — Харків. — 1930. — С. 89.

[2] Прикарпаття — наш край. — Івано-Франківськ. — 1989. — С. 65.

[3] Лозинський М. Поневолені західноукраїнські землі. — Харків. — 1930. — С. 86.

[4] Український Вістник. — 1921. — 6 квітня.

або України», вона заявила, що «справа державної самостійности Східної Галичини повинна бути остаточно вирішена світовою конференцією»[1].

Проблема Галичини на міжнародній арені. Справа Галичини раз у раз виходила на поверхню міжнародної політики, оскільки формально суверенітет над цією територією належав державам Антанти. Ще перед Ризьким договором державно-правовий статус окремішності української Галичини був зафіксований у мирному договорі в Севрі (10.6.1920 р.) і в протоколі в Спа (10.7.1920 р.). Рада Союзу Народів (Ліга Націй) в лютому 1921 р. постановила, що Галичина «лежить поза границями Польщі», що «Польща є тільки фактичним воєнним окупантом Галичини», а через те «Польщі не дано мандату завести адміністрацію в тій країні»[2].

Однак Польща, спираючись на підтримку Франції, не зважала на постанови Ліги Націй. Вона відкинула проект «Основ державного устрою Галицької Республіки», підготовлений урядом ЗУНР і запропонований Лізі Націй 30 квітня 1921 р. Проект передбачав утворення Галицької Республіки як незалежної і суверенної держави з республіканською формою правління.

Щоб заспокоїти світову громадськість, польський сейм затвердив у вересні 1922 р. закон про воєводське самоуправління Галичини та створення українського університету. Однак ці заходи не були виконані. Насправді Галичина ще в грудні 1920 р. була поділена на три воєводства: Львівське (28 повітів), Станіславське (16) і Тернопільське (17). Нова польська конституція, прийнята сеймом 17 березня 1921 р., грунтувалась на унітарності польської держави з єдиною законодавчою і виконавчою владою, без забезпечення національним меншинам будь-яких автономних прав. Не виконала Польща також узятих на себе зобов'язань шанувати національні і віросповідні права національних меншостей[3].

Антиокупаційний рух. Утворення Української Військової Організації. Концепція ендеків «Польща для поляків» стала основою державної політики в українському питанні. Згідно з цією концепцією українське населення уряд розглядав як потенціальний об'єкт аси-

---

[1] Феденко П. Український рух у 20 столітті. — Лондон. — 1959. — С. 234.

[2] Український Вістник. — 1921. — 3 серпня.

[3] Діло. — 1922. — 7 вересня.

міляції шляхом зміни національної структури Галичини і Західної Волині, а також відповідним чином спрямованої господарської, мовної та освітньої політики. Конкретними проявами такої політики було об'єднання у травні 1921 р. галицького крайового банку з польським державним банком у Варшаві, введення (1.1.1921 р.) нового закону про заробіткові і господарські спілки, в зв'язку з чим нагляд над українською кооперацією перейшов до новоствореної Державної кооперативної ради. Всі українські службовці державних і крайових установ були зобов'язані скласти присягу на вірність польській державі. Через відмову скласти таку присягу майже шість тисяч урядовців було звільнено з роботи.

В освіті зусилля властей спрямовувались на витіснення української мови. Навчатися у Львівському університеті було дозволено лише польським громадянам і тим, хто відслужив у польській армії. Так і не було реалізовано постанову про заснування українського університету, натомість усі кафедри з українською мовою у Львівському університеті скасовано. Організований у відповідь на це в липні 1921 р. у Львові таємний Український університет (3 факультети, 65 кафедр, 1500 студентів) влада всіляко переслідувала [1].

Тотальний наступ польського шовінізму викликав спротив українського населення, яке не визнавало окупаційної влади, здійснювало масові саботажницькі акції, підпали й атентати, проводило мітинги і страйки, бойкотувало урядові розпорядження. В ряді місцевостей боротьба набрала форм партизанського руху. Найбільшого розмаху він набув у другій половині 1922 р., перероставши у національно-визвольне повстання проти іноземного поневолення. Восени партизанські загони діяли в 19 повітах Галичини. В Рогатинському, Тлумацькому і Городенківському повітах лише у вересні 1922 р. було спалено 21 панський фільварок. Влітку і восени 1922 р. у краї здійснено біля 2300 підпалів фільварків, скирт збіжжя та господарських будинків, що були власністю польських дідичів і колоністів [2].

На Тернопільщині діяв партизанський загін під керівництвом колишніх четарів УГА Степана Мельничука та Петра Шеремети. Опис дій цього загону знаходимо в тодішній емігрантській газеті «Український Скиталець». «Дня 15 жовтня появилась у Зборівському по-

---

[1] Діло — 1923. — 22 квітня

[2] Мірчук П. Нарис історії ОУН. Т. 1. — Мюнхен—Лондон—Нью-Йорк. — 1968. — С. 28.

віті повстанська група, зложена з 50 людей. Вона, руйнуючи і палячи по дорозі фільварки польських дідичів та оселі польських колоністів, вбиваючи та проганяючи польську поліцію і жандармерію, перейшла досі повіти Зборів, Бережани, Підгайці, Бучач, Перемишляни, Борщів і Чортків. Рівночасно появилась така група в Сокальщині і перейшла до Тернопільщини, третя група виринула в Брідщині та Збаращині. Дідичі й польські жандарми втікають до міст. Відділи польської піхоти, кінноти й змобілізовані жандарми рушили проти повстанців»[1]. Спіймані С. Мельничук, П. Шеремета та ін. були розстріляні військово-польовим судом.

Реакцією на польський терор і жорстокі розправи було утворення старшинами УГА і Січових Стрільців 31 серпня 1920 р. у Празі Української Військової Організації (УВО), яка ставила собі за мету продовжувати збройну боротьбу за «самостійність України». До цієї військово-політичної організації входили представники різних політичних партій. Свою діяльність УВО до 1923 р. погоджувала з еміграційним урядом ЗУНР[2].

Очолювана з липня 1921 р. Є. Коновальцем, а згодом А. Мельником, УВО здійснила ряд саботажницьких і терористичних актів щодо представників окупаційної влади. На знак протесту проти польської окупації західноукраїнських земель 25 вересня 1921 р. бойовик УВО Степан Федак вчинив у Львові замах на начальника польської держави маршала Ю. Пілсудського і воєводу О. Грабовського. Політичний процес над виконавцями атентату відбився голосним відгомоном не тільки в Польщі, але й поза її межами[3].

Партійно-політичні відносини. На керівництво визвольним рухом претендували різні політичні партії. Об'єднані в Міжпартійній Раді, християнські суспільники, трудовики, радикали і соціал-демократи дотримувались думки про необхідність злиття всіх українських політичних партій в єдиний національний фронт, який би очолив боротьбу народних мас проти польської окупації. За задумом уряду ЗУНР, Національної Ради і Міжпартійної Ради, ця боротьба в поєднанні з дипломатичними заходами мали вплинути на Польщу і світову громадськість таким чином, щоб уряди Антанти визнали державну незалежність Галицької Республіки

---

[1] Український Скиталець. — 1920 — 11 листопада.

[2] Коновалець Е. Причинки до історії ролі Січових Стрільців в українській революції // Розбудова нації. — 1928. — № 5. — С. 204.

[3] Громадський Голос. — 1922. — 11 листопада.

«Для підтримки тої акції на міжнародній арені, — згадував І. Макух, — політичний провід у Східній Галичині наказував рішучу негативну поставу українців до будь-яких суверенних актів польської держави на цій території, щоб не давати польській дипломатії козира в руки, що українське населення вже «визнає» польську суверенність»[1].

Блок українських політичних партій не відзначався монополітною єдністю. Внутріпартійні протиріччя намітились у народно-трудовій партії. Процес «переоцінки цінностей» охопив УРП. Започаткований ще в 1920 р. відхід УСДП від українського національного табору та її еволюція в бік «єдиного пролетарського фронту», проповідуваного КПСГ, завершилися виходом із Міжпартійної Ради у червні 1921 р. На своїй конференції в січні 1922 р. УСДП відкрито засудила «концепції українських міщанських партій» і проголосила гасло боротьби за возз'єднання Західної України з Радянською Україною[2].

Відновлена в 1920 р. Комуністична партія Східної Галичини виступила ініціатором створення «єдиного пролетарського фронту» польських, українських і єврейських робітників у боротьбі за соціалізм і возз'єднання з УСРР. Проте сама КПСГ переживала перманентну внутрішню боротьбу. Відсутність чіткої програми і єдності думок з національного й організаційного питань призвели до розколу в КПСГ і напружених відносин з Комуністичною робітничою партією Польщі (КРПП). Надії на полагодження спірних питань на І з'їзді КПСГ не справдились, оскільки 30 жовтня 1921 р., в день його відкриття, в приміщенні Святоюрського собору у Львові всі учасники з'їзду були заарештовані й ув'язнені. КПСГ завдано тяжкого удару[3].

Протиборство двох концепцій визвольної боротьби — національного і пролетарського «фронтів» — свідчило про кризу українського суспільно-політичного руху. Це негативно позначилось на розгортанні антиокупаційної боротьби, оскільки кожен з політичних таборів ставив своєю мету і виробляв підпорядковану їй тактику і стратегію. Однак характер, форми і методи боротьби народних мас на початку 20-х рр. свідчать, що визволь-

---

[1] Макух І. На народній службі. — Дітройт. — 1958. — С. 277.

[2] Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 256, оп. 1, спр. 38, арк. 1.

[3] Карпенко О. Ю. Утворення Комуністичної партії Східної Галичини. В кн.: Актуальні проблеми історії КПЗУ — Львів. — 1990. — С. 74.

ний рух, незважаючи на його стихійність, у цілому йшов у річищі ідейно-політичних настанов проводу українського національного табору в особі Міжпартійної Ради і Української Національної Ради.

На міжпартійному з'їзді у Львові, скликаному 3—4 червня 1921 р. з участю всіх колишніх парламентських і сеймових послів, представників трудової, радикальної та християнсько-суспільної партій, економічних установ і студентства, було акцентовано увагу на необхідності зміцнення блоку вкраїнських політичних партій у боротьбі проти польських окупантів. Для активізації визвольного руху з'їзд закликав українські політичні партії «приступити до віднови партійних організацій, щоб через них взяти участь у широкій громадській роботі»[1]. З'їзд піддав «критичному розглядові становище т. зв. пролетарської партії» (УСДП), що вела до «розбиття одноцільного національного фронту»[2].

Бойкот перепису і виборів. Визвольний рух, який завперш виявлявся в боротьбі проти окупаційної влади та ігноруванні її заходів, набрав ще більшого розмаху під час перепису населення наприкінці вересня — на початку жовтня 1921 р. Фальсифікованими наслідками перепису уряд сподівався обгрунтувати польський характер Галичини, а самим фактом участі населення у переписі продемонструвати світові визнання українським народом окупаційного режиму. Незважаючи на репресії, галицькі українці бойкотували перепис. Рава-руський староста 12 жовтня повідомляв воєводу, що «перепис насслення в тутешньому повіті залишається незакінченим. Населення в 60 гмінах чинить пасивний опір, зачиняє хати, втікає до лісу та поля та, незважаючи на арешти тих, що чинять опір, і допомогу одного ескадрону уланів, не досягнуто жодних результатів. Населення воліє бути арештованим, ніж взяти участь у переписі»[3]. Загальний перепис перетворився в антиокупаційний плебісцит. Другий міжпартійний з'їзд у вересні 1921 р. виступив із різким протестом проти насильства властей під час перепису населення. Гостро опозиційне ставлення до заходів польської держави продемонстрували українські політичні партії на третьому міжпартійному з'їзді 28 січня 1922 р. З'їзд під-

---

[1] Український Вістник. — 1921. — 7 червня.

[2] ДАІФО, ф 2, оп. 1, спр 29, арк. 4; Український Вістник. — 1921. — 15 червня.

[3] Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. — К — 1989 — С. 107.

твердив представницько-політичні права закордонного уряду ЗУНР.

Рішучий спротив населення і всіх українських політичних партій (за винятком дрібних угодовських груп) викликало рішення польського уряду провести на Західній Україні вибори до сейму і сенату 5 і 12 листопада 1922 р. За задумом польського уряду, вибори мали стати одним із найважливіших заходів анексіоністської політики, крім того, мали показати світові польську суверенність над цією територією, а також прояснити позицію Антанти. Все це добре розуміли в еміграційному уряді ЗУНР, Українській Національній Раді і Міжпартійній Раді. 15 серпня 1922 р. Є. Петрушевич як Президент ЗУНР звернувся з протестом проти виборів у Галичині до урядів Антанти. «Українське населення, — заявив він, — не візьме участи в ніяких виборах під терором польської окупації у Східній Галичині. Великі держави Антанти зволять правом суверена заборонити Польщі накидати Східній Галичині виборчу ординацію до польського сейму»[1].

З 25 по 28 серпня 1922 р. управи всіх українських партій і Міжпартійна Рада ухвалили резолюції на підтримку уряду Петрушевича та бойкот польських виборів у Галичині. Проти участі у виборах висловились також москвофіли. В КПСГ не було єдиної думки. Опозиційна частина партії (васильківці) вирішила застосувати тактику бойкоту виборів, у той час як решта комуністів (капеерпівців), відповідно до настанов ЦК КПРП, оголосила про намір взяти участь у виборах. Створена капеерпівцями легальна організація — Союз пролетаріату міст і сіл, зрозуміло, не могла змінити позицію українського населення. До виборчої кампанії в Галичині приступила також нечисленна угодовська організація — Українська селянська партія (хліборобів), яка користувалася матеріальною й організаційної підтримкою властей. Що стосується Холмщини, Підляшшя, Волині й Полісся, то українське населення цих земель, зважаючи на їх специфічне правно-політичне становище, взяло участь у виборах у співпраці з іншими національностями як складова частина блоку національних меншостей.

З наближенням виборів національно-визвольний рух у краї наростав. Повідомлення з місць свідчили про те, що в окремих випадках власті втрачали контроль над

---

[1] Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Т 2. — 1983. — С. 28—29

ситуацією, були безсилими перед стихією масових виступів. 22 жовтня 1922 р. уряд прийняв рішення про «розширення компетенції військово-польових судів», а 29 жовтня генерал Ю. Галлер віддав наказ про розквартирування військових частин у повітах і підпорядкування їх старостам. Масові антиокупаційні виступи супроводжувались терористичними актами проти так званих «хрунів» (угодовців), які йшли на службу до окупаційних властей або агітували за участь у виборах. Від куль бойовиків УВО загинуло багато війтів, а 15 жовтня 1922 р. вони вбили українського поета і перекладача Сидора Твердохліба, який виступав за визнання польської влади в Галичині, вів агітацію до виборів [1]. На думку деяких тодішніх політичних діячів, це «мало значення негативне», оскільки «поляки мали дешевий аргумент, що, мовляв, українці стримались від голосування тільки під терором УВО» [2].

5 і 12 листопада 1922 р. у Галичині власті провели масові превентивні арешти, вжили суворих запобіжних заходів. Незважаючи на всі зусилля польського уряду, українське населення Галичини бойкотувало вибори. Спираючись на незначну групу «хліборобів», властям удалося провести лише п'ятьох угодовських кандидатів на чолі з о. М. Ільковим. Більше 60% населення краю, тобто всі галицькі українці, участі у виборах не брали. Бойкот виборів засвідчив провал польської політики в українській Галичині і показав рішучість населення краю боротися проти окупації [3].

Високу політичну свідомість проявило під час виборів населення Волині, Холмщини і Полісся. На Волині не був обраний жоден польський кандидат. Більшість українських послів було обрано на Холмщині і Поліссі. Українське представництво в польському сеймі і сенаті складалася з 20 послів і 6 сенаторів, які створили 22 листопада 1922 р. Українську парламентарну репрезентацію (УПР). На засіданні новообраного сейму 23 січня 1923 р. голова УПР Самійло Підгірський заявив, що «ціллю Українського Народу є відродження Самостійної Української Держави». Парламентарна репрезентація вимагала також «перебудови» Польщі на засадах «самовизначення народів» [4].

---

[1] Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. — 1949. — С. 62—63

[2] Макух І. На народній службі. — Дітройт — 1958 — С. 291.

[3] Громадський Голос. — 1922. — 25 листопада

[4] Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 2. — 1983. — С. 45.

Іван Боберський
(1873—1945) —
організатор
сокільського руху,
член Бойової управи
і Секретаріату
військових справ ЗУНР.

Кирило Трильовський
(1864—1941) —
організатор січового
руху, посол до
австрійського парламенту
і галицького сейму,
член Української
Національної Ради
ЗУНР.

Президія Союзу Визволення України.
Сидять зліва: А. Жук, В. Дорошенко,
О. Скоропис-Йолтуховський, М. Меленевський.

Члени Президії Загальної Української Ради у Відні
(зліва направо): Я. Весєловський, В. Темницький,
К. Левицький, М. Меленевський, М. Василько.

Головна Управа Легіону УСС. Зліва направо:
І. Боберський, С. Томашівський, Т. Кормош,
В. Старосольський, В. Темницький,
К. Трильовський, Д. Катамай.

Михайло Галущинський (1878—1931) — директор гімназії в Рогатині, перший комендант УСС.

Євген Петрушевич (1863—1940) — активний діяч Української національно-демократичної партії, посол до австрійського парламенту і галицького сейму, президент ЗУНР

Дмитро Вітовський (1887—1919) — член Української радикальної партії, Державний Секретар військових справ ЗУНР.

Тимотей Старух (1860—1923) — селянин, посол до австрійського парламенту і галицького сейму, член Української Національної Ради ЗУНР, делегат Трудового Конгресу в Києві.

Андрей Шептицький (1865—1944) — видатний церковний, культурний і громадський діяч, митрополит галицький.

Григорій Хомишин (1867—1947) — з 1904 р. єпископ Станіславської єпархії, засновник Духовної семінарії, прихильник Української католицької народної партії.

Українська крайова студентська рада
у Львові 1922—1923 рр. Сидять зліва:
М. Кушнір, С. Волинець, І. Хлонь, І. Полюга,
К. Яворівський, Л. Гличка (голова),
В. Мартинець, С. Троян, П. Кривоносюк,
Ю. Васелян.

Осип Назарук
(1883—1940) — член управи
Української радикальної партії
(1905—1919), член Української
Національної Ради ЗУНР,
з 1926 р. активний діяч
Української християнської
організації.

Дмитро Донцов
(1883—1973) —
ідеолог українського
націоналізму.

Олена Теліга
(1907—1942) —
поетеса, член ОУН.

Микола Ганкевич (1869—1939) — організатор українського робітництва, співзасновник Української соціал-демократичної партії, редактор газети «Воля».

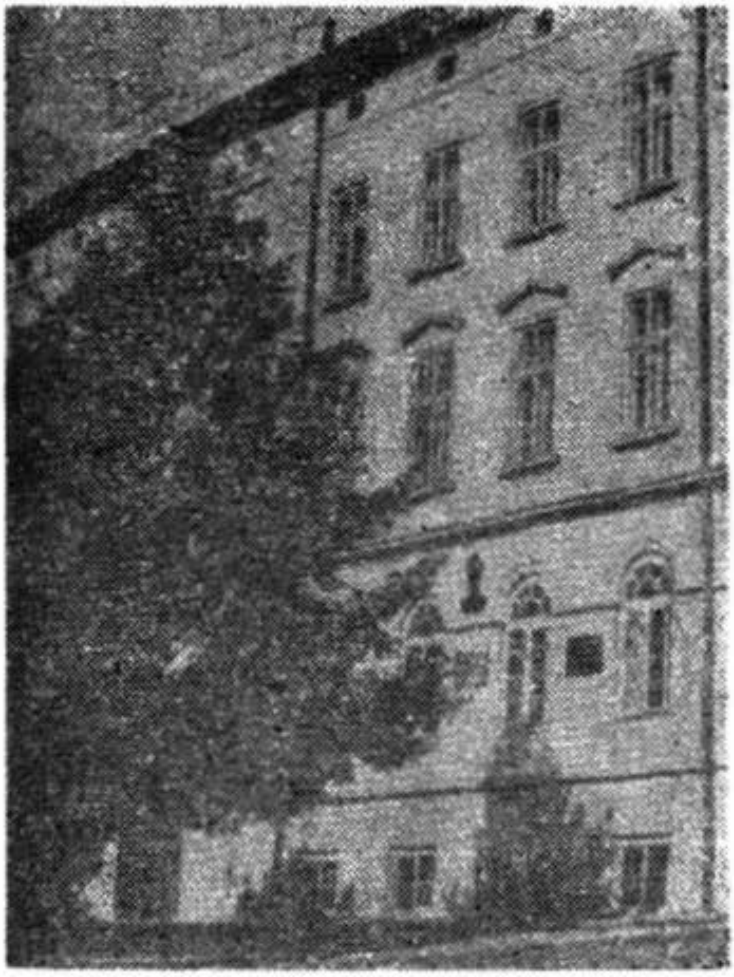

Будинок НТШ у Львові.

Іван Макух (1872—1946) — провідний діяч Української радикальної партії, секретар внутрішніх справ ЗУНР, в 1928—1935 рр. член польського сенату.

Карло Саврич (Максимович) (1890—1936) — співзасновник Комуністичної партії Західної України, член ЦК КПЗУ, представник КПЗУ при ЦК КП(б)У.

Роман Кузьма (Турянський) (1896—1940) — член КПЗУ, публіцист, редактор журналу «Наша правда», прихильник українського націонал-комунізму.

Сеймові вибори не зняли політичного напруження в краї. Після деякого спаду визвольна боротьба наприкінці 1922-го — на початку 1923 р. посилилась. Широкого розмаху набрав бойкот незаконного призову українських новобранців до польської армії [1].

Рішення Ради послів 15 березня 1923 року про анексію Галичини. Здійснюючи на Західній Україні політику «доконаних фактів», польський уряд вів активну дипломатичну боротьбу з метою добитись офіційного визнання державами Заходу анексії Польщею українських земель. У цьому польську дипломатію всіляко підтримувала Франція. Вона прагнула створити велику Польщу, яка при потребі могла би виступити союзницею Франції у боротьбі проти Німеччини. Крім того, Польщі відводилась роль «охоронного валу проти більшовизму». З приходом до влади в 1922 р. Б. Муссоліні Італія підтримала Францію щодо анексії українських територій. Англія, маючи свої економічні й політичні інтереси в Галичині, довго опиралася намірам Польщі і Франції. Щодо східних кордонів Польщі, то вона захищала т. зв. лінію Керзона. Полагодивши суперечності з Францією, Англія поступилась. За ініціативою фашистського уряду Італії 15 березня 1923 р. Рада послів Франції, Італії, Англії і Японії, розтоптавши право українського народу на самовизначення, прийняла рішення про передачу Галичини Польщі під умову надання їй територіальної автономії. Польський сейм з ентузіазмом ратифікував рішення Ради послів, хоч ніколи не збирався виконувати вимогу щодо автономії [2].

Рішення Ради послів було великим ударом для народних мас і українських політичних партій, які вірили запевненням уряду Петрушевича, що справа самостійності Галицької Республіки буде незабаром вирішена на користь українців. Передача Галичини Польщі викликала обурення народу. З різким протестом проти цього ганебного акту виступили Президент ЗУНР Є. Петрушевич, Українська парламентська репрезентація, Українська Національна Рада, всі політичні партії. В своєму протесті до Ради послів у Парижі Українська Національна Рада заявила, що «український нарід на сі безправства ніколи не погодиться і в обороні своєї

---

[1] Громадський Голос. — 1923. — 27 січня

[2] Сливка Ю. Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. — К., 1973. — С. 115—116.

державності на прадідній землі, за яку в рр. 1918—1919 лягло понад 70.00 стрільців УГА, за яку під окупацією Польщі переносить досі український нарід найстрашнішу мартирольогію по тюрмах і таборах — в обороні своєї державности не понехає безоглядної боротьби. За сю боротьбу паде відповідальність на держави Антанти»[1].

На знак протесту проти анексії українських земель 18 березня 1923 р. у Львові відбулася 20-тисячна демонстрація. Десятки тисяч українців під проводом 82-річного Юліана Романчука на площі св. Юра склали присягу: «Ми, український нарід, клянемося, що ніколи не погодимося на панованнє Польщі над нами й кожну нагоду використаємо, щоб ненависне нам ярмо неволі зі себе скинути, та злучитися з цілим великим українським народом в одній, незалежній, соборній державі»[2]. Поневолення українського народу і потоптання міжнародним імперіалізмом його справедливого права на самовизначення болем відгукнулося в серцях мільйонів українців, проте не зламало їх волі, віри і прагнення до свободи. Знамено боротьби переймали нові покоління.

---

[1] Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 2. — 1983. — С. 54.

[2] Український прапор. — 1923. — 24 березня.

2. ПЕРЕГРУПУВАННЯ СИЛ

Політика ендеків і пілсудчиків. Рішення Ради послів зміцнило владу Польщі над Західною Україною. Польська держава стала інструментом поневолення українського народу. Інкорпоративна (територіальна) концепція ендеків, які з 1923 р. посіли провідне місце в уряді, передбачала створення великої однонаціональної польської держави. Ця програма спиралась на помилкові уявлення про месіанську роль і силу польської культури, а також на переконання в слабості національно-визвольного руху. Основи такої державної політики щодо українського населення були закладені кабінетом ендека В. Грабського [1].

Полонізаційна і колонізаційна політика польського уряду не змінилася і після травневого (1926 р.) державного перевороту, коли фактичну владу в Польщі перебрав Ю. Пілсудський. Програма пілсудчиків мала на меті замінити скомпрометовану ендецьку політику примусової денаціоналізації українського населення федералістською програмою державної асиміляції, яка відрізнялась від першої лише методами здійснення, мета залишалась такою ж. Основні принципи політики пілсудчиків щодо українського населення були викладені

[1] Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920—1939). — К., 1985 — С. 105—106.

у 1926 р. в програмі правління «справедливого» (обіцянка реформ), але «суворого» (гарантія репресій на випадок антиурядових виступів). На ділі правлячі кола обмежувалися лише програмою втихомирення без реформ.

Польський уряд довершив уніфікацію прилучених до Польщі земель. Власті послідовно ліквідували органи місцевого самоврядування. З 1924 р. до середини 1926 р. у Станіславському воєводстві було розпущено 87% сільських громад і 57% міських управ. Проголошені польською конституцією демократичні свободи виявилися фікцією. Справа автономії українських земель, всупереч рішенням Ради послів, була навідріз відхилена [1] Політичне поневолення населення краю польський уряд і надалі здійснював з допомогою терору, репресій та насильства. На Західній Україні практично не припинялась діяльність військових судів. Для придушення національно-визвольного руху власті організовували масові поліційні погроми і позасудові розправи. Переслідувались українська преса, література, мистецтво, закривались газети і журнали, заборонялось вшанування пам'яті Т. Шевченка, І. Франка. Мовний закон від 31 липня 1924 р. усунув українську мову з урядування в усіх державних і самоуправних установах [2].

Політика примусової асиміляції українського населення особливо яскраво проявилася в галузі освіти. З введенням у 1924 р. шкільного закону було взято курс на ліквідацію українських шкіл. З року в рік їх кількість зменшувалась, а на їх місці створювали польські або двомовні (утраквістичні) школи. В 1924 р. на Прикарпатті нараховувалось 793 українських і 346 польських шкіл, а в 1927 р. було уже 772 польських і утраквістичних і лише 337 українських. Так і не була реалізована постанова про заснування українського університету, натомість усі українські кафедри Львівського університету скасовано.

Незважаючи на аграрне перенаселення Західної України, суцільне спустошення краю війною, польські урядові кола проводили інтенсивну колонізацію. За законом 1925 р. про парцеляцію великих маєтків біля 800 тис. га було розподілено, в переважній більшості між поляками. Українське селянство терпіло і від політики насаджування польських осадників, які, за за-

---

[1] Громадський Голос. — 1927 — 19 лютого.
[2] Діло. — 1925. — 1 листопада.

думом уряду, мали стати опорою окупантів у боротьбі з національно-визвольним рухом. Кращі землі в першу чергу одержували колишні офіцери і солдати польської армії. Для них лише у Станіславському воєводстві був утворений земельний фонд у 40 тис. гектарів. Внаслідок колонізаційної політики близько 200 тисяч поляків наплинуло до українських сіл.

Позбавлення українських селян землі, робітників і службовців праці на фабриках і в установах, обмеження прийому їх дітей до навчальних закладів, викорінення рідної мови та культури були проявами продуманої і послідовної політики, спрямованої на максимальне обмеження, а в майбутньому і повну ліквідацію українського громадського, культурного і господарського життя.

Розмежування сил в УНТП. УНДО. Становище ускладнювалось глибокою кризою українського суспільно-політичного руху, спричиненого рішенням Ради послів країн Антанти про приєднання Галичини до Польщі. Воно викликало розгубленість, поглибило суперечності в українському політичному таборі. Орган УРП газета «Громадський Голос» у зв'язку з цим писала: «Національна катастрофа 14.III. с. р. розбила наш фронт. Потворилися орієнтації на ліво й на право»[1]. Галицькі партії вирішили не підпорядковуватись більше закордонному проводові, політика якого завершилась крахом. Міжпартійна Рада розпалась. 15 березня 1923 р. Є. Петрушевич розпустив уряд ЗУНР і виїхав до Берліна. Втративши надію на Антанту, він сподівався знайти підтримку в боротьбі проти Польщі в уряді Радянської України. Радянофільські, зміновіхівські настрої тоді були дуже поширені серед емігрантів. Цьому значною мірою сприяли, з одного боку, катастрофа національно-визвольних змагань 1917—1920 рр., падіння ЗУНР, крах сподівань на справедливе вирішення галицької проблеми на міжнародній арені, а з другого — наявність української державності (хоча й ілюзорної) в особі УСРР, а також тимчасова політика українізації, яку проводили ЦК КП(б)У і уряд УСРР з метою зміцнення радянської влади. Виявом зміновіхівських настроїв було повернення з еміграції в Україну видатних українських провідників, які вірили, що й в умовах більшовицької системи можна буде працювати для України. Серед тих, хто повернувся, були Президент УНР

---

[1] Громадський Голос. — 1923. — 24 листопада.

М. Грушевський, згодом — голова Директорії В. Винниченко.

Прорадянські симпатії ширилися й серед українців під польським пануванням. В їх основі до певної міри були патріотичні почуття. Українізація була привабливим контрастом до гніту і приниження, яких зазнавали українці в Польщі. Радянофільські настрої відображали також кризу традиційного національно-демократичного світогляду. Пошук нових шляхів і засобів у визвольній боротьбі охопив політичні партії та рухи. Поглибився процес розмежування сил.

Криза політичної думки позначилась в першу чергу на Українській народно-трудовій партії. Перший повоєнний з'їзд УНТП 21 травня 1923 р. став на позиції так званої «реальної політики» і ухвалив автономістичну резолюцію, що означало повний поворот у дотеперішній політиці трудовиків. Група В. Охрімовича (обраний головою партії), М. Струтинського, Ф. Федорціва виступила за автономію для всіх українських земель у складі Польщі [1].

Значна частина трудовиків не погодилася з автономістичною політикою нового керівництва УНТП, розцінюючи її як угодовську. Згуртувавшись спочатку навколо газети «Слово», вони згодом утворили Незалежну групу в УНТП, яка повела гостру боротьбу проти «автономістів-угодовців». Справа дійшла до того, що в грудні 1923 р. В. Охрімович і його прихильники змушені були відмовитись від керівництва. До управи УНТП була обрана Незалежна група на чолі з о. О. Стефановичем (голова), П. Евином і С. Біляком [2]. Народний з'їзд трудової партії 21 квітня 1924 р. остаточно відкинув автономістичну програму та офіційно передав провід партії в руки Незалежній групі, яка все більше виявляла прорадянську орієнтацію. Остання обставина загострила розмежування в партії на автономістичну групу «Діла», Незалежну групу «Слова», а також групу, яка гуртувалась навколо журналу «Заграва» і була провісником націоналістичного руху в Галичині. 20 квітня 1924 р. «загравісти» вийшли зі складу УНТП і утворили Українську партію національної роботи (УПНР)[3]. Її організаторами виступили Д. Паліїв, Д. Донцов, С. Підгірський (голова), О. Луцький та ін.

---

[1] Діло. — 1923. — 25 травня.
[2] Діло. — 1923. — 19 грудня.
[3] Заграва. — 1924. — 9 червня.

УПНР проголосила себе націоналістичною партією, гаслом якої є «Україна для українців». Своїм завданням вона вважала боротьбу проти Польщі, СРСР та комунізму. Однак УПНР не зуміла розгорнути ширшу організаційну і політичну діяльність [1].

Протягом першої половини 1925 р. між керівниками УПНР, автономістів, Незалежної групи і волинської національної групи Української парламентарної репрезентації йшли переговори про консолідацію національного табору і злиття всіх груп в одну партію. 11 липня 1925 р. на з'їзді представників цих груп було утворено Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Головою партії обрано Дмитра Левицького. Прийняті на з'їзді резолюції свідчили про тимчасовий компроміс між окремими групами. Це особливо проявилось у ставленні УНДО до УСРР. Засудивши «переходовий диктаторський режим і одноклясовий устрій», УНДО разом з тим визнала «Радянську Україну поважним і далекосяглим станом державности українського народу»[2]. На другому з'їзді УНДО 19—20 листопада 1926 р. було ухвалено нову програму партії, яка базувалась на ідеології соборності, державности й антикомунізму [3].

Незважаючи на об'єднання, радянофільська Незалежна група неформально існувала й далі. 31 жовтня 1926 р. вона утворила окрему фракцію всередині УНДО з своєю платформою і газетою «Рада». Посилення антирадянських настроїв у керівництві УНДО підштовхнуло Незалежну групу до створення 15 травня 1927 р. Української партії праці (УПП). Її очолили В. Будзиновський, М. Західний, М. Топольницький [4]. Проте УПП не набула значного впливу і проіснувала лише до 1930 р.

Що стосується власне УНДО, то воно являло собою широкий національний рух без точного реєстру членів, без внесків, але з певною партійною дисципліною. Подолавши в основному внутріпартійну кризу, УНДО вдалося стати провідною національно-політичною силою. Ундівці опанували центральні освітні і господарські установи («Просвіта», Ревізійний союз українських кооперативів, Центросоюз, «Дністер» та ін.). УНДО гурту-

---

[1] Сосновський М. Дмитро Донцов: політичний портрет. — Нью-Йорк—Торонто. — 1974. — С. 172—173

[2] Діло. — 1925. — 15 липня.

[3] Діло. — 1926. — 28 листопада.

[4] Громадський Голос. — 1927 — 28 травня.

вало більшу частину громадського активу Галичини. У другій половині 20-х рр. воно поширило свій вплив і на Волинь, але згодом під польським тиском втратило його.

Християнсько-суспільний рух. Праворуч від УНТП—УНДО знаходилась Християнсько-суспільна партія, яка після 1923 р. втратила свій вплив. Традиційний християнсько-суспільний рух у Галичині в нових умовах переживав глибоку кризу. Частина діячів УХСП влилася до УНДО, інша замкнулася на релігійно-церковних проблемах. Від УХСП залишився фактично лише її провід на чолі з О. Барвінським. 4 серпня 1925 р. у Львові з ініціативи О. Назарука, С. Томашівського, о. Т. Галущинського була заснована Українська християнська організація (УХО), яка ставила собі за мету виховувати українців у католицькому дусі, поборювати атеїзм і комунізм [1]. Широкого поширення серед прихильників УХО набули консервативно-монархічні концепції Вячеслава Липинського та Степана Томашівського [2]. УХО стала на лояльні позиції до польської держави, виступала за «реальну політику» з метою здобуття автономії для українських земель. Не беручи безпосередньої участі у партійно-політичному житті, діячі Української християнської організації підтримували ундівців.

Від УВО до ОУН. Організаційна та політична криза не обминула й Українську Військову Організацію. Частина членів УВО вимагала усунення з керівництва організацією Є. Коновальця і повного її підпорядкування Є. Петрушевичу, який мав намір продовжити національно-визвольну боротьбу, спираючись на підтримку УСРР [3]. На з'їзді в Ужгороді у вересні 1925 р. дійшло до розколу. З УВО, яка залишилась під проводом Є. Коновальця, 14 травня 1926 р. виділилась Західно-українська національно-революційна організація (ЗУНРО). Однак ЗУНРО не знайшла широкого відгуку на Західній Україні і незабаром занепала [4].

Політичні й ідеологічні розбіжності серед членів УВО посилилися у зв'язку з орієнтацією її на націоналізм. Старшинські кадри УВО, які були одночасно членами різних галицьких політичних партій, з середини 20-х рр. пішли в легальне суспільно-політичне

[1] УХО та її завдання // Наші Вісти. — 1925 — Ч 1 — С 5—6.

[2] Залозецький В Значення гетьманської ідеології // Нова Зоря — 1926 — 12 вересня.

[3] Книш З На повні вітрила (УВО в 1924—1926 рр) — Торонто. — 1970 — С. 85—86.

[4] Книш З. ЗУНРО — Торонто — 1974 — С 290.

життя. На їх місце приходило з націоналістичних гуртків молодше покоління, яке відкидало всяке партійництво. З кінця 20-х рр. під проводом Є. Коновальця посилився консолідаційний рух розрізнених націоналістичних організацій — Групи української націоналістичної молоді в Празі, Легії українських націоналістів у Подебрадах і Союзу української націоналістичної молоді у Львові. Конференція представників цих організацій, а також УВО, у Берліні 3—7 листопада 1927 р. поклала початок створенню Організації Українських Націоналістів (ОУН), яка уособлювала нову течію в суспільно-політичному русі. Тоді ж було створено Провід українських націоналістів (ПУН) на чолі з Є. Коновальцем. ПУН мав своїм завданням сформувати ідеологічну базу, програму, структуру і план дій ОУН [1].

На першому конгресі українських націоналістів, який відбувся 28 січня — 3 лютого 1929 р. у Відні, завершено процес об'єднання окремих націоналістичних груп, а також УВО, в єдину Організацію Українських Націоналістів. Керівним органом ОУН став Провід українських націоналістів. До його складу ввійшли: Є. Коновалець (голова), Д. Андрієвський, Ю. Вассиян, Д. Демчук, М. Капустянський, М. Сціборський, В. Мартинець та ін. [2]. До лав ОУН почала вливатися насамперед студентська, а згодом міська і сільська молодь.

Утворення ОУН було реакцією на трагічне становище українського народу кінця 20-х — початку 30-х рр. В УСРР політика Сталіна загрожувала фізичному існуванню народу, а на українських землях під Польщею панував режим адміністративної сваволі. Нездорові національні і соціальні відносини на Західній Україні радикалізували суспільні настрої, посилювали крайні течії.

На програму і політику ОУН великий вплив мало переконання, що за невдачі у визвольних змаганнях відповідають українські соціалістичні партії і що демократія не виправдовує себе в умовах боротьби народу за незалежність. Таке переконання посилювала публіцистика Д. Донцова, зокрема його праця «Націоналізм» (1926). Гуманістичні і демократичні традиції українського національно-визвольного руху другої половини XIX — початку XX ст. націоналісти ототожнювали з

---

[1] Мірчук П. Нарис історії ОУН. Т. 1. — Мюнхен—Лондон—Нью-Йорк. — 1968. — С. 78—79.

[2] Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. — 1949. — С. 332—333.

«провансальством», тобто з національною неповноцінністю. Інтегральний націоналізм проголошував примат волі над розумом, чину над думкою, звертав увагу на культ боротьби і жертви крові [1].

В основу визвольної концепції націоналісти клали програму «перманентної революції». Передбачалось, що безперервна черга саботажницьких і терористичних актів зіллється в один могутній вибух національної революції, яка завершиться відродженням української державності [2].

ОУН розглядала себе не як партію, а як ідеологічно-політичний рух тоталітарного характеру. Члени ОУН повністю і беззастережно підпорядковувалися ідеології націоналізму та організаційній дисципліні. На час революції влада мала бути в руках диктатора. Націоналісти симпатизували ревізіоністським силам версальської Європи, насамперед Німеччині. З кінця 20-х рр. націоналістичний рух зростає у значну політичну силу на Західній Україні. Дедалі більше він підривав впливи традиційних демократичних партій. Така контроверсійність набирала форми конфлікту поколінь [3].

Соціалістично-радикальний рух. Процес переоцінки цінностей, пошук нових організаційних форм та ідейно-світоглядних засад визвольного руху охопив не лише правоцентристський табір, але й усі ліві політичні партії. Українські радикали під проводом Л. Бачинського та І. Макуха одразу ж після рішення Ради послів відмежувалися від політики закордонного уряду Є. Петрушевича і виступили ініціаторами творення нового міжпартійного блоку для боротьби проти польського режиму. Однак консолідаційна акція УРП не мала успіху [4].

Тим часом молодша генерація радикалів в особі К. Коберського, М. Стахіва, С. Ріпецького, О. Навроцького, Д. Ладики, О. Когута та ін. доклала чимало зусиль до перебудови УРП. З їх активною участю була оновлена ідеологічна концепція радикалів — етичного (демократичного) соціалізму. Політична програма УРП відкидала будь-які орієнтації на Польщу чи Радянську Україну, проголошувала «політику власних сил». На першому повоєнному з'їзді (1.04.1923 р.) УРП визнала

---

[1] Лисяк-Рудницький. І. Нарис з історії нової України. — Львів. — 1991 — С. 65.

[2] Ребет Л. Світла і тіні ОУН. — Мюнхен. — 1964. — С. 39.

[3] Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму — Торонто. — 1970. — С. 99—100.

[4] Громадський Голос. — 1923 — 16 квітня.

себе організацією працюючих мас України, що стоїть на соціалістичних позиціях, які «прагне здійснити в українській незалежній державі з республіканським устроєм і владою всіх працюючих, та домагається соціалізації всіх засобів продукції»[1]. У 1925 р. аграрна програма була доповнена гаслом «Вся земля селянам без викупу»[2]. УРП відмежувалася від УСДП, а також ухвалила постанову (1925) проти співпраці з українськими «буржуазними партіями». Радикали займали різко негативну позицію щодо Радянської України та українізації, яку розцінювали як обман і засіб «до закріплення сучасної реакційної влади в руках купки московських комуністів»[3].

Відновивши свої партійні організації, радикали розгорнули організаційно-масову роботу на селі. В 1925 р. вони утворили селянську профспілкову організацію під назвою «Союз селянських спілок», молодіжну організацію «Каменярі», Жіночу Громаду, народний університет «Самоосвіта». 1926 р., після приєднання до УРП волинської групи есерів, партія змінила назву на Українську соціалістичну радикальну партію (УСРП). На 1928 р. УСРП мала уже свої організації в більшості повітів краю і нараховувала 7500 членів. Вона стала однією з найвпливовіших легальних українських партій [4].

Заборона УСДП. Тяжку внутрішню кризу переживала і Українська соціал-демократична партія. Вона була викликана поступовим переходом партії на комуністичні позиції. Така еволюція УСДП особливо посилилась із проникненням до її керівництва комуністів і кількох послів з Волині. Остаточний перехід УСДП на платформу радянської влади відбувся на VI з'їзді УСДП 18 березня 1923 р. Ліворадикальне крило УСДП на чолі з А. Чернецьким і М. Парфановичем усунуло з проводу колишніх лідерів партії — П. Буняка, І. Квасницю, Л. і М. Ганкевичів та ін. У політичній резолюції з'їзду зазначалося, що основною метою партії є «перемога пролетаріату над буржуазією», яка повинна привести до «об'єднання всіх українських земель в одну радянську соціалістичну республіку»[5].

Ставши партією «чисто пролетарської класової боротьби», УСДП перетворилась в легальну організацію Комуністичної партії Західної України (КПЗУ до

[1] Громадський Голос — 1923. — 21 квітня.
[2] П. К. Чого хоче УСРП. — Львів. — 1926. — С. 23.
[3] Громадський Голос — 1925. — 14 лютого.
[4] Там же — 1929. — 16 лютого.
[5] ДАЛО, ф 121, оп 2, спр. 187, арк. 12.

1923 р. мала назву КПСГ). Проте такою вона залишалась недовго. 30 січня 1924 р. УСДП була заборонена владою, її друковані органи закрито, партійне майно конфісковано, а провідних діячів заарештовано. Розпуск мотивувався переходом партії на платформу Комінтерну. Після розпуску прокомуністична більшість перейшла до КПЗУ, а соціал-демократична меншість згуртувалась навколо культурно-освітнього товариства «Робітнича Громада»[1]. Згодом під проводом Л. Ганкевича була сформована група «Вперед», яка на з'їзді 8—9 грудня 1928 р. відновила УСДП. Однак вплив її був незначний.

Утворення «Сельробу». Перехід УСДП на позиції комунізму був не єдиним успіхом КПЗУ В атмосфері міцніючих радянофільських настроїв і комуністичної пропаганди в 1924 р. від москвофільської Галицько-руської організації відділилася ліворадикальна група на чолі з К. Вальницьким, яка проголосила себе Соціалістичною селянською партією «Народна Воля». Поступово вона перейшла на ідейні позиції КПЗУ [2].

З ініціативи комуністів 10 жовтня 1926 р. на спільному з'їзді народовольців і делегатів Українського соціалістичного об'єднання «Селянський Союз» (діяв з 1924 р. на Волині, Поліссі та Холмщині) була утворена легальна політична партія Українське селянсько-робітниче соціалістичне об'єднання («Сельроб»)[3].

Політичну діяльність «Сельробу» спрямовувала КПЗУ Партія швидко перетворилася в масову організацію селян і робітників. У 1927 р. «Сельроб» діяв уже в 25 повітах краю і нараховував близько 10 тис. членів, а на виборах 1928 р. набрав біля 240 тис. голосів. Проте найбільший вплив сельроби мали на Волині та Холмщині [4].

Чергова криза в КПЗУ. Незважаючи на поширення впливу та опанування ряду політичних партій і організацій, сама КПЗУ не відзначалася внутрішньою стабільністю. Після організаційної і політичної кризи 1921—1923 рр. вона була піддана, з ініціативи КП(б)У і КПП, так званій більшовизації. Під цим гаслом пройшли V конференція партії (квітень 1924 р.) та II з'їзд

---

[1] Діло. — 1925. — 4 лютого.

[2] Вальницький К До історії право-й-ліво сельробівських ухилів. — 1928 — С. 13—14

[3] Сизоненко Г Сельроб у боротьбі за возз'єднання. — Львів. — 1970 — С. 46

[4] ЦДІА України у Львові, ф. 351, оп. 1, спр. 10, арк. 1; спр. 102, арк. 1—102.

КПЗУ (жовтень 1925 р.). Незважаючи на це більшість КПЗУ на чолі з К. Савричем (Максимовичем), Й. Кріликом (Васильківим), Р. Кузьмою (Турянським) стояла на позиції українського комунізму і солідаризувалася з національною комуністичною опозицією О. Шумського проти Генерального секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича [1] В зв'язку з цим у 1927 р. партія знову розкололась на «більшість» і «меншість». «Більшість» виступила на захист Максимовича (кандидата в члени ЦК КП(б)У та члена ЦК КПЗУ), який на лютнево-березневому (1927 р.) пленумі ЦК КП(б)У підтримав Шумського в національному питанні, висловив незгоду з рішенням пленуму про його від'їзд з України. Розкол відбувся також у «Сельробі» та Комуністичній спілці молоді Західної України. В широкому плані розкол свідчив про боротьбу українських комуністів проти шовіністичної політики, диктаторських методів Сталіна та його найближчого оточення в КП(б)У і Комінтерні [2].

На початку 1928 р. спільними заходами Комінтерну, КП(б)У і КПП «більшість» була усунена від керівництва КПЗУ і виключена з партії. Провідні члени КПЗУ, які потрапили до СРСР, були знищені. Після ліквідації групи Максимовича—Васильківа—Турянського на чолі КПЗУ стали М. Заячківський (Косар), Г Іваненко (Бараба) та ін. Внаслідок розколу КПЗУ втратила дві третини своїх членів. У партії залишилось трохи більше 600 комуністів [3]. Внутріпартійна криза і новий курс радянської політики на Україні в кінці 20-х — на початку 30-х рр. спричинились до послаблення впливу КПЗУ

Угодовці та москвофіли. Окреме місце в суспільно-політичному житті краю в 20-х рр. займали угодовські групи. Незважаючи на підтримку польської влади, угодовці так і не зуміли набути серйозного впливу серед населення. Українська хліборобська партія на чолі з М. Ільковим після виборів 1922 р. занепала, зійшла з політичної арени і припинила своє існування. На її місці, за директивою урядових органів, 30 січня 1926 р. утворено Український народний союз (УНС)[4]. Проте

---

[1] Майстренко І. Історія Комуністичної партії України — 1979. — С. 108—109.

[2] Сливка Ю Ю Сторінки історії КПЗУ — Львів — 1989 — С. 58.

[3] Панчук М. І «Білі плями» героїчного літопису. Із історії КПЗУ. — К., 1989. — С. 25—26.

[4] Звіт з засідання І Українського селянського конгресу, що відбувся 30 січня 1926 р. — Станіслав — 1926. — С. 8—9.

намагання польських властей перетворити УНС у впливову угодовську політичну організацію зазнали краху.

Для зміцнення угодовського руху власті залучили на свій бік організації москвофілів. Останні, втративши опору в масах, теж розраховували на підтримку властей. Старорусини, що гуртувалися навколо Руської народної організації (РНО), шукали опори в польських урядових колах, від яких одержали управу Ставропігійського інституту й Народного дому у Львові [1]. Керівники РНО налагодили тісні зв'язки з російськими білогвардійцями в Польщі і навіть уповноважили посла до польського сейму М. Серебренникова (російського монархіста) здійснювати «дальшу оборону вимог галицько-руської людности з сеймової трибуни»[2]. Ортодоксальність позицій старорусинів, їх нездатність переосмислити нові історичні реальності поглибили загальний занепад москвофільського руху.

Визвольний рух народних мас. Нова розстановка сил, перегрупування і реорганізація політичних партій у краї в 20-х рр. засвідчили істотне полівіння суспільних настроїв. Невдача визвольних змагань, криза політики «однонаціонального фронту», українізація в УСРР об'єктивно спричинилися до посилення табору лівих сил, активізації крайніх радикальних політичних течій. Все це не могло не позначитись на динаміці та характері визвольної боротьби народних мас. Її особливістю було те, що в ній тісно переплелися національні й соціальні мотиви. В умовах тотальної польської колонізаційної та асиміляторської політики щодо українського населення соціальна і національна боротьба взаємозумовлювали одна одну. Разом з тим вирішення своїх соціально-економічних та культурних проблем українське населення пов'язувало, перш за все, з досягненням політичної незалежності, в зв'язку з чим українсько-польські стосунки залишалися в центрі суспільно-політичних відносин. Інонаціональний, як правило, характер панівних верств на Західній Україні надавав навіть чисто соціальним виступам національного забарвлення. Боротьба селян за землю, страйкові виступи робітників, антиурядові політичні демонстрації і віча прямо чи опосередковано засвідчували протест народу проти польських гнобителів. Свідченням його готовності до боротьби проти ненависного режиму були численні напади на

---

[1] Русскій Голос — 1927, — 29 мая.
[2] Там же — 1925 — 14 мая.

поліцейські дільниці, підпали маєтків польських поміщиків і осадників. Тодішня польська і українська преса була переповнена повідомленнями про народні виступи. Газета «Громадський Голос» писала: «У Львові судили 11 українських селян з с. Семаківці й Михайлівці Городенківського повіту. Їх звинувачено, що весною 1923 р. планували збройне повстання в Городенківському повіті. На Покутті зліквідовано ватагу, на чолі якої був Кузьма Власійчук, який утік з польської армії і зорганізував ватагу, яка стала пострахом жандармерії на Покутті»[1]. Широкий відгук у краї мали криваві погроми, вчинені польською поліцією під час організованої комуністами першотравневої демонстрації покутських селян у Заболотові 1924 р., в ході якої було вбито чотирьох і поранено 50 чоловік[2].

Всенародного розмаху набрала боротьба проти полонізації української школи, обмеження діяльності «Просвіти», «Рідної Школи», вимушеного припинення діяльності таємного університету у Львові. Протестаційні віча в шкільній справі протягом 1924—1925 рр. пройшли в сотнях сіл і міст краю. Таку ж бурхливу реакцію українського селянства викликала політика осадництва і парцеляції.

Наступ реакції здійснювався в усіх сферах суспільного життя. Відповідь на національні чи соціальні вимоги була одна: тюрма, погром і куля. 31 березня 1926 р. поліція розстріляла демонстрацію безробітних у Стрию. Було вбито 13 чоловік[3]. Кривавою розправою закінчився виступ робітників Дзвиняча Богородчанського повіту в грудні 1926 р.: загинуло троє і поранено десятки людей[4].

Жорстокі розправи польського режиму активізували терористичну діяльність Української Військової Організації. Бойовики УВО вчинили замах на президента Польщі С. Войцеховського (5.9.1924), вбили директора семінарії В. Матвіяса (10.5.1924), шкільного куратора С. Собінського (19.10.1926), вчинили бомбові атентати на польські установи, напади на пошти з метою експропріації грошей. 1 листопада 1928 р. студенти — члени УВО на відзначення 10-річчя ЗУНР вивісили на львівській міській ратуші синьо-жовтий прапор і провели демонстрацію, в ході якої відбулися сутички з поліцією.

Громадський Голос — 1923. — 11 листопада; 1924 — 19 січня. ДАІФО, ф 2, оп. 1, спр. 201, арк. 62

[3] ДАІФО, ф 2, оп. 1, спр. 2305, арк. 20.

[4] Там же, спр. 402, арк. 134.

На думку ідеологів УВО, все це мало підірвати авторитет окупаційної влади, створити стан непевності, морально мобілізувати українську суспільність [1].

Антиокупаційні настрої українського населення особливо проявилися під час виборів до повітових і громадських рад в 1927 р. та до сейму і сенату в 1928 р. На відміну від попередніх виборів тепер у них брали участь всі українські політичні партії. Незважаючи на їх роз'єднаність, а також нечувані шахрайства на виборчих дільницях і терор властей (кривавий поліцейський погром в с. Залукві Снятинського повіту та ін.), вдалося провести більшість українських послів. За УНДО під час виборів голосувало 602 тис. чоловік (близько 50% українських виборців), у результаті чого воно одержало 24 мандати в сеймі і дев'ять у сенат. Радикали обрали дев'ятьох послів до сейму й одного до сенату. «Сельроб» (обидві його течії) зумів провести, в основному на Волині, п'ятьох послів до сейму, Українська партія праці — одного [2].

Тон парламентарній українській політиці задавало УНДО. На першому пленарному засіданні сейму Д. Левицький від імені Українського посольського клубу заявив, що «в 1918—1920 рр. український народ за свою державність пролив море крови та що найвищим нашим ідеалом є незалежна і соборна Українська держава на всій українській території, що всі міжнародні акти, якими споконвічні частини українських земель признано Польщі українці вважають де юре за неправосильні і будуть змагати до здійснення найвищого права української нації»[3].

Гострота українсько-польських стосунків особливо посилилась з кінця 20-х рр., під час світової економічної кризи, яка особливо дошкульно вдарила по українському селянству. Воно терпіло від катастрофічного падіння прибутків. За цих умов ненависть українських селян до щедро субсидованих багатих польських землевласників і колоністів як ніколи зросла. Вона проявилася в підпалах поміщицьких маєтків, масових селянських страйках. Останні часто організовувалися сельробівцями і комуністами. Лише в 1929 р. у краї відбулося 102 аграрних страйки, які охопили 182 села в 29 повітів. Особливою упертістю відзначався страйк у

---

[1] Книш З. Далекий приціл. УВО в 1927—1929 роках — Торонто. — 1974. — С. 230—231.

[2] Громадський Голос. — 1928. — 31 березня.

[3] Діло. — 1928. — 31 березня.

с. Березділвці Бібрківського повіту в липні 1929 р., в ході якого страйкарі вступили в сутичку з поліцією і військами. Під час страйку в с. Батятичі Жовквівського повіту поліція відкрила вогонь, було вбито чотирьох чоловік [1].

Таким чином, криза суспільно-політичних і соціально-економічних відносин, невирішеність національного питання поглибили гостроту українсько-польських стосунків, витворили нову розстановку сил, радикалізували крайні політичні течії.

---

[1] Сель-Роб. — 1929. — 20 січня; 1931 — 24 травня.

3. ТРИВОЖНІ ТРИДЦЯТІ

Наступ санаційної диктатури. З початку 30-х рр. у Польщі посилилася тенденція до фашизації суспільного життя, обмеження демократичних інститутів. Авторитарний режим особистої влади Пілсудського, спираючись на реакційну вояччину, 30 серпня 1930 р. розпустив сейм і сенат, розпочав фізичну розправу з демократичною опозицією. Нова конституція, прийнята під тиском мілітарного режиму, легалізувала систему санаційної диктатури, збільшила повноваження президента і ліквідувала його відповідальність перед сеймом. Одночасно зросла й антиукраїнська спрямованість польської політики. Українських депутатів сейму і сенаторів було кинуто до в'язниці. Хвиля арештів прокотилася по всьому краю. Для зміцнення режиму репресій, у першу чергу проти національно-визвольного руху, в Березі Картузькій створено концентраційний табір. До його катівень без судового вироку, лише на підставі рішень адміністративної влади потрапили тисячі українських патріотів.

На знищення будь-яких проявів організованого українського політичного і національно-культурного життя спрямовувалася також спеціальна військово-поліційна формація — Корпус Охорони Пограниччя (КОП), владі і розпорядкам якого підлягало прикордонне населення. З 50-кілометрової прикордонної смуги могли виселити кожного. Тут суворо заборонялось українцям

набувати і продавати землю, проводити будь-яку громадську роботу. Всі сфери суспільного життя контролювались КОП.

Після деякого полегшення санація знову зміцнила парцеляцію і колонізацію українських земель, еміграцію селян у чужі краї. З 1925-го по 1938 р. із Західної України виїхало біля 370 тис. чоловік [1]. У той же час в українські села прибували десятки тисяч польських колоністів, які одержували парцельовану землю, творили свої організації типу «Стшелєц», тероризували місцеве населення. Конфронтаційна політика польського уряду, спрямована на ліквідацію національної культури, церкви, шкільництва, посилила ненависть українських селян, робітників, інтелігенції, особливо молоді, яка найбільше терпіла від безробіття, до польської держави.

«Пацифікація». Влітку 1930 р. на Західній Україні запалали маєтки багатьох польських поміщиків і осадників, були знищені телефонні і телеграфні лінії, почастішали терористичні акти і напади на поліційні дільниці та організації «Стшельців». З вересня по жовтень 1930 р. у краї зареєстровано близько 2200 виступів. Саботажна акція охопила 30 повітів краю і швидко переросла в широкий, у значній мірі стихійний, національно-визвольний і аграрний рух. Його організатором і учасником виступила ОУН [2].

Саботажна кампанія послужила пілсудчикам приводом до розгортання широкомасштабної «пацифікації» (умиротворення), яка мала підірвати опір окупаційному режимові. Застосувавши принцип колективної відповідальності всього населення за вияви саботажу, власті «пацифікували» близько 800 сіл 16 повітів Галичини. Поліція і військова кіннота громили осередки українських культурних і господарських установ, будинки і майно селян, конфіскували продукти. В ході «пацифікації» було заарештовано більше двох тисяч українців. Від кривавих розправ померло сім чоловік, тисячі тяжко поранено. Серед побитих були десятки греко-католицьких священиків [3].

Українські партії спільною заявою від 25 вересня 1930 р. засудили саботажну акцію, але водночас запротестували проти застосування урядом колективної відповідальності невинного населення. Незважаючи на це

---

[1] ДАІФО, ф. 2, оп. 4, спр. 88, арк. 30—34.

[2] Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років XX ст. В кн: Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. CCXXII. — Львів. — 1991. — С. 117—118.

[3] ДАІФО, ф. 68, оп. 2, спр. 155, арк. 41, 45, 49, 53, 59, 76, 77.

була заарештована президія УНДО [1]. Пастирський лист українського єпископату уряд сконфіскував. Особисте клопотання митрополита А. Шептицького у Варшаві не дало результатів. У зв'язку з скаргою українців на польський уряд до Ліги Націй справа масового погрому українства набула характеру міжнародного скандалу, який підірвав престиж Польщі на міжнародній арені.

«Німі» вибори 1930 р. В умовах надзвичайного стану восени 1930 р. пройшли вибори до сейму і сенату. Будь-яка легальна агітація була неможлива. Поліція стежила за кожним рухом у селах і містах. У цій ситуації українські політичні партії (УНДО, УСРП, УСДП) утворили спільний виборчий блок. В ході «німих» виборів українське населення без вічевої агітації масово голосувало за кандидатів українського блоку. Польські власті відповіли на це нечуваним шахрайством виборчих голосів. Так, в Станіславському окрузі голосів виявилось більше, ніж виборців. Міністр внутрішніх справ Славой-Складковський признався, що «наказав старостам всілякими засобами допровадити до того, аби затріумфувала ідея маршала Пілсудського»[2]. Все це відбилось на результатах виборів. Українці одержали половину мандатів порівняно з виборами 1928 р. УНДО здобуло 17 місць у сеймі, УСРП — лише 3. Протести проти шахрайств під час виборів влада відкинула.[3].

Суспільно-політичне становище в краї після виборів 1930 р. характеризувалось двома суперечливими тенденціями, які проявились, з одного боку, в дальшому розмежуванні сил, а з другого — в періодичних спробах їх консолідації. Ці тенденції змінювали одна одну протягом 30-х рр. Нестабільність і контроверсійність політичних груп спричинилися до розпаду українського виборчого блоку. В сеймі ундівці утворили Український клуб, а УСРП — Клуб українських соціалістів-радикалів.

Українські католицькі партії. Виявом зростаючого розмежування в українському політичному таборі була поява на його правому крилі клерикальних партій як реакція на протиборство різних груп і розчарування частини вищого духовенства політикою УНДО. У вересні 1930 р. група галицьких політиків, які гуртувались навколо станіславського єпископа Григорія Хомишина та газети «Нова Зоря», заснувала Українську

---

[1] Діло — 1930. — 1 жовтня.
[2] ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр 188, арк 23—24.
[3] Підсумки виборів 1930 р // Культура. — 1931 — № 1 — С. 11.

католицьку народну партію (УКНП) (з 1932 р. мала назву Українська народна обнова (УНО)[1]. Прогетьманські настрої УКНП поєднувала з лояльним ставленням до Польщі. Остання обставина викликала неприхильне ставлення ОУН до Г. Хомишина. Крім УКНП, 1 січня 1931 р. у Львові з ініціативи митрополита А. Шептицького створено Український Католицький Союз (УКС). Незважаючи на певні релігійні і політичні розбіжності між цими організаціями, обидві вони виступали за посилення церкви в громадському житті, поборювали соціалізм і комунізм[2].

Українські католицькі партії розгорнули активну діяльність серед населення, видавали більше десятка різноманітних газет і журналів. З ініціативи Хомишина у парафіях Станіславської єпархії було створено мережу українських католицьких читалень «Скала». На 1936 р. під керівництвом місцевих священиків діяло вже 187 таких читалень, які відвідувало 5500 членів. Діяльність читалень «Скала» була складовою частиною Католицької Акції — співпраці світських в апостольській діяльності церковної ієрархії, веденої в католицьких організаціях під наглядом церковної влади[3]. Для поглибленого християнського і національного виховання в 1933 р. на терені Львівської архидієцезії була утворена Католицька Асоціація Української Молоді (КАУМ) «Орли». В селах і містах діяло 450 гуртків, які об'єднували близько 30 000 молоді. Їх вихованню сприяв місячник «Українське Юнацтво». На чолі Головної Ради КАУМ «Орли» були А. Мельник; В. Глібовицький[4].

Про вплив українських католицьких партій серед населення свідчить релігійно-національне свято Українська Молодь Христові (УМХ) з нагоди 1900-річчя смерті і воскресіння Ісуса Христа. Воно відбулося 7 червня 1933 р. з метою демонстрації підтримки Української Католицької Церкви. На демонстрацію до Львова прибуло близько 50 000 молоді.

Активізація ОУН. Посилення УКНП і УКС викликало неоднозначну реакцію в різних політичних партіях Зокрема ОУН, підтримуючи виховну і просвітницьку діяльність українських католиків, насторожено стави-

---

[1] Мудрий С. Нарис історії церкви в Україні. — Рим — 1990 — С. 263.

[2] Політичні партії Західної України. — Львів. — 1991 — С. 55—56, 65—66.

[3] Енциклопедія Українознавства. Т 8. — Париж—Нью-Йорк. — 1976 — С. 2852.

[4] Там же Т. 5. — Париж—Нью-Йорк. — 1966. — С. 1874.

лась до намагання католицьких партій і частини ундівців піти на польсько-український компроміс та нормалізацію відносин. У відповідь на спробу О. Назарука, Г Хомишина, В. Бачинського, В. Загайкевича, О. Луцького та ін. домовитись із представниками польських урядових кіл бойовики ОУН В. Білас і Д. Данилишин 29 серпня 1931 р. у Трускавці вбили члена президії урядової партії ББ (Безпартійного блоку співпраці з урядом) ініціатора польсько-української угоди Тадеуша Голувка [1]. УНДО засудило терористичний акт ОУН. Відчуження між ними поглибилося. Проте ОУН продовжувала застосовувати крайні методи боротьби. 22 березня 1932 р. від руки оунівця Ю. Березовського у Львові загинув комісар польської поліції Е. Чеховський.

В ході боротьби ОУН зазнала значних втрат. 22 грудня 1932 р. за напад на пошту в Городку біля Львова було повішено Дмитра Данилишина та Василя Біласа. Їх страта потрясла українське громадянство, значно вплинула на настрої молоді. За другу половину 1932 р. над оунівцями було проведено десятки судових процесів, до тюрем запроторено сотні людей [2].

З приходом у червні 1933 р. до керівництва Крайового екзекутивою ОУН Степана Бандери бойову референтуру було скеровано насамперед на індивідуальний терор проти представників польської влади, комуністичного підпілля та носіїв радянофільських настроїв [3]. З метою протидії польсько-радянському зближенню і на знак протесту проти сталінської політики голодомору 1932—1933 рр. на Україні 22 жовтня 1933 р. оунівець Микола Лемик застрелив працівника радянського консульства у Львові О. Майлова. Частиною протикомуністичної акції ОУН були бомбовий атентат на редакцію газети «Праця», план замаху на Антона Крушельницького (редактора радянофільського журналу «Нові шляхи»), відкладеного в зв'язку з виїздом останнього до УСРР і там репресованого, а також криваві зудари з комуністами на Великдень 1934 р. в Стебнику, Добрівлянах, Яворові та ін.[4].

---

[1] Книш З Бойові дії ОУН на ЗУЗ у першому десятилітті її існування. В кн.: Організація Українських Націоналістів 1929—1954. — 1955 — С. 98—99.

[2] Мірчук П Нарис історії ОУН Т 1 — Мюнхен—Лондон—Нью-Йорк — 1968. — С. 291, 298—301, 319

[3] Там же. — С. 321.

[4] Мірчук П. Нарис історії ОУН. Т 1. — Мюнхен—Лондон—Нью-Йорк — 1968. — С 349—350.

Світового розголосу набуло вбивство Григорієм Мацейком 15 червня 1934 р. міністра внутрішніх справ Польщі генерала Б. Пєрацького, відповідального за проведення «пацифікації» 1930 р. Вбивство міністра завдало удару по авторитету польської держави[1]. Однак знищення Пєрацького, а також вбивство директора української гімназії у Львові І. Бабія «за його специфічні вияви лояльності до Польщі» та смерть крайового провідника ОУН Ю. Головінського, виданого поліції Р. Барановським, викликали негативну реакцію з боку УНДО та кліру, яких непокоїли наслідки терактів і репресії щодо українців. З критикою методів дій ОУН виступили львівський українсько-католицький тижневик «Мета» та орган УНДО газета «Діло»[2].

Підготовка Всеукраїнського Національного Конгресу. Відчуження і протиборство політичних сил в українському таборі, викликані тяжкими внутрішніми і зовнішніми обставинами, вихід з яких кожна партія бачила по-своєму, стояли на заваді їх консолідації. Повною мірою це виявилось під час підготовки Всеукраїнського Національного Конгресу (ВНК), ідея якого виникла в емігрантських колах. Літом 1934 р. у Львові було утворено Тимчасовий ініціативний комітет, до якого увійшли Д. Левицький (УНДО), М. Стахів (УСРП), О. Назарук (УНО). Після довгих дискусій і суперечок комітет підготував політичну платформу, згідно з якою участь у Конгресі могли взяти тільки ті організації, які зобов'язуються боротися за відновлення соборної самостійної Української держави, визнають повну суверенність народу щодо вибору конституційного ладу, а також свою політику погоджують з членами ВНК[3].

З огляду на останню вимогу ОУН відкинула платформу. З цієї ж причини ВНК не підтримала нова партія — Фронт Національної Єдності (ФНЄ), утворена 1 листопада 1933 р. організаційною комісією з числа опозиціонерів з УНДО, ОУН та гетьманців. ФНЄ була легальною авторитарно-націоналістичною партією, яка виступала з позицій «творчого націоналізму», боролася проти політики «нормалізації», засуджувала тактику терору ОУН. Провід ФНЄ (Д. Паліїв, С. Герасимович, В. Кохан та ін.) виступав за орієнтацію на фашистські держави в Європі, які «залізною мітлою виметуть усе

---

[1] Там же. — С. 373.
[2] Там же. — С. 358.
[3] Макух І. На народній службі. — Дітройт — 1958 — С 444.

партійницьке, соціалістичне та демократично-ліберальне сміття», вважав, що у боротьбі проти СРСР треба спертися не на Польщу, а на Німеччину [1].

На платформу Всеукраїнського Національного Конгресу погодились УНДО, УСРП, УСДП, УНО та ряд емігрантських організацій. 24—28 грудня 1934 р. вони провели у Львові передконгресову нараду. Формувались передумови консолідації політичних сил. У рамках цього процесу відбулося зближення крайових і еміграційних соціалістичних партій. З участю УСРП, УСДП, Української партії соціалістів-революціонерів та Української соціал-демократичної робітничої партії 30 грудня 1934 р. було утворено Український соціалістичний блок. Провідну роль у блоці відігравала УСРП, яка на той час уже стала найчисленнішою політичною організацією на Західній Україні. На кінець 1934 р. УСРП нараховувала понад 20 тис. членів (УНДО біля 10 тис.), крім того, мала розгалуженну мережу молодіжних організацій «Каменярі», чисельність яких досягала 10 тис.[2]

Згуртуванню національних сил сприяв і Український Жіночий Конгрес, скликаний Союзом Українок 1934 р. в Станіславі. В ньому взяли участь представниці всього українського організованого жіноцтва [3]. На конгресі виникла думка створити Світовий Союз Українок, який би став центром всіх українських жіночих організацій, що й було здійснено на з'їзді у Львові 1937 р.

Угодовська акція УНДО. Однак процес консолідації сил, підготовки ВНК був перекреслений угодовською акцією нового керівництва УНДО. Її поборниками були помірковані кола в УНДО, католицьких партіях, представники українських кооперативів, які потребували політичної стабільності, а тому відмежовувалися від дій ОУН. Шукати підтримки у керівних колах Польщі ініціаторів угоди спонукала також сталінська політика колективізації, голодомору, денаціоналізації та винищення інтелігенції на Радянській Україні. Укладена 29 травня 1935 р. проводом УНДО (В. Мудрий, В. Целевич, О. Лущький) угода з урядовими чинниками передбачала збільшення позички та пільг для українських промислово-фінансових закладів. Ундівці вимагали також автономії Західної України, утворення українського університету. Угода закликала

---

[1] І Конгрес ФНЄ. — Львів — 1936. — С. 35—36

[2] Макух І. На народній службі. — Дітройт. — 1958. — С. 432, 447—448.

[3] Український жіночий конгрес. — Станіслав. — 1934. — С. 3—4.

українців визнати вищість інтересів польської держави, голосувати за новий бюджет. УНДО зобов'язалась виступити у виборах до сейму і сенату разом з урядовим блоком. Угода ундівців розбила Національний Конгрес, спричинилася до посилення контроверзи між партіями [1].

Участь у виборах 1935 р. з українських партій взяли лише УНДО і УНО. УСРП, УСДП та ФНЄ оголосили бойкот виборів, який підтримали майже 50 відсотків виборців Західної України. Допущені урядом кандидати від УНДО одержали тільки 13 посольських і 4 сенаторських мандати [2]. Крім того, В. Мудрого було призначено віце-маршалком сейму. Певну підтримку уряду дістали українські господарські установи. Однак «нормалізація» не принесла суттєвих змін у політиці Польщі щодо українців, а з утворенням реакційно-мілітарної урядової партії — Обузу З'єдноченя Народовего — угода була зведена нанівець, ще більше посилився наступ польської адміністрації на українство. «Нормалізація» викликала незадоволення серед населення. Проти неї виступили українські політичні партії, в т. ч. й опозиція в УНДО.

Криза в таборі лівих сил. Кризове становище протягом 30-х рр. зберігалось і на лівому крилі українського політичного спектру. Воно посилювалось драматичними подіями в Україні, зокрема згортанням політики непу та українізації, курсом Сталіна на суцільну колективізацію, масовим погромом українства, голодомором 1932—1933 рр., які підірвали радянофільські настрої на Західній Україні. Вони викликали чергову гостру кризу в КПЗУ та «Сельробі». Нове керівництво КПЗУ на чолі з М. Заячківським і Г Іваненком було звинувачене в націоналізмі, оголошене «замаскованими агентами» ОУН. Арешт М. Заячківського, Г Іваненка та інших членів політбюро ЦК КПЗУ остаточно деморалізував партію [3].

Відомості з України про страхіття колективізації, голоду та чисток, винищення керівних діячів КПЗУ спричинились до того, що частина рядових комуністів перейшла до національного табору.

Поріділі й ослаблені місцеві комуністичні та сельробівські організації намагались посилити соціальну боротьбу робітників та селян. З їх участю в червні—липні

[1] Діло. — 1935. — 4 вересня.

[2] Макух І. На народній службі. — Дітройт. — 1958. — С. 458—459.

[3] Сливка Ю. Ю. Сторінки історії КПЗУ — Львів. — 1989 — С. 88.

1932 р. відбулося селянське повстання в Ліському повіті Львівського воєводства, спрямоване проти польської влади, яка хотіла запровадити безкоштовний ремонт доріг шляхом т. зв. «свята праці»[1]. В ході боїв з поліцією і військами загинуло 6 селян, 22 були тяжко поранені.

Напруження наростало. У волинських лісах формувалися партизанські загони, частина яких була під впливом комуністів. У відповідь власті завдали сильного удару по комуністичному рухові. Значна частина організацій була розгромлена поліцією. В 1932 р. заборонено діяльність «Сельробу», а згодом і Українського селянського об'єднання.

За цих умов, на противагу спробам консолідації національного табору в 1934 р. КПЗУ приступила до творення «єдиного робітничого фронту». До цього закликав, зокрема IV з'їзд партії (31.10—19.11.1934 р.). Під гаслом творення антифашистського фронту комуністи розгорнули кампанію за скликання Робітничо-селянського конгресу. Однак глибока внутрішня криза в партії, терор поліції перекреслили ці наміри. Не сприяла формуванню антифашистського фронту і непримиренна ворожнеча комуністів з українською, польською і єврейською соціал-демократією, яка розцінювалась як «соціал-фашизм». Самоізоляція і втрата впливів КПЗУ змусили комуністичний провід акцентувати увагу на гаслах національно-визвольної боротьби. В 1935 р. КПЗУ висунула вимоги національно-територіальної автономії Західної України, відкриття українських шкіл, університету, активізувала свою діяльність у «Просвіті» і «Рідній школі»[2]. 1 травня комуністам вдалося провести ряд демонстрацій.

Великий робітничий виступ відбувся 16 квітня 1936 р. у Львові. В ході похорону вбитого напередодні безробітного В. Козака розгорілися запеклі сутички тисяч робітників з поліцією. В місті з'явилися барикади. Лише на ранок 17 квітня властям вдалось опанувати становище. В ході боїв було вбито кілька десятків чоловік, сотні поранено[3]. Львівські події засвідчили погіршення не лише політичних, але й економічних відно-

---

[1] Карпенко О. Ю. Селянські повстання в Польщі в 1932—1933 рр. — К., 1955. — С. 52, 54

[2] Кравець М. М. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921—1939 рр. — К., 1959. — С 202—204.

[3] Красівський О. Я. Проблема автономії в діяльності КПЗУ. В кн.: Актуальні проблеми історії КПЗУ. — Львів. — 1990. — С. 163.

син у Польщі, які ще більше посилили безробіття і зубожіння народу.

В зв'язку з цим на селі піднялася нова хвиля селянських страйків. У літні місяці рух сільськогосподарських робітників за підвищення плати і поліпшення умов праці набрав масового характеру. Протягом 1936 р. у 156 селах краю відбулося 133 виступи. Страйки охопили 39 з 67 повітів Західної України. У Львівському воєводстві на поміщицьких фільварках страйкували наймити 94 сіл, в Станіславському — 25, Тернопільському — 21. Десятки з них були забиті поліцією.

Свій вклад у боротьбу проти наступу реакції намагалася внести інтелігенція. 16—17 травня 1936 р. у Львові відбувся Антифашистський конгрес діячів культури Західної України, Польщі, Західної Білорусії. З доповідями на конгресі виступили В. Василевська, Г Дембінський, Е. Зегадлович та ін.

Тим часом доля КПП і КПЗУ була вирішена. В котрий раз КПЗУ була звинувачена в націоналізмі, в проникненні до її керівництва «агентів фашизму». Остаточного удару по КПЗУ завдало рішення Виконкому Комінтерну (липень 1938 р.) про розпуск КПП і її складової частини — КПЗУ. Сотні комуністів, які виїхали до СРСР, були розстріляні. Місцеві організації припинили свою діяльність, частина рядових комуністів поповнила інші партії. Таким чином, комуністичний рух як організована політична течія в 1938 р. був зліквідований.

Консолідація сил. Напередодні війни національний табір переживав нову спробу консолідації. Два роки «нормалізаційної» політики офіційного проводу УНДО наочно довели всім, що угода не тільки не стримала походу Польщі проти українського народу, а зробила ще зухвалішою місцеву адміністрацію. Уряд розділяв землю великих власників в українських воєводствах виключно між польськими осадниками. Заходами властей була доведена до ліцитації найсильніша українська економічна інституція — товариство взаємних забезпечень «Дністер», підірвана діяльність «Маслосоюзу», Ревізійного Союзу Українських Кооперативів. Вибори громадських рад остаточно зруйнували українські громади, а їх урядування підпорядковувалося виключно повітовим старостам та поліції. Повітові ради стали твердинею полонізаційної політики. Адміністративні воєводські органи перейшли до рук мілітарних чинників — генералів, командирів корпусів, які диктували цивільній владі

спосіб дій. Розгорнувся відкритий наступ на Греко-Католицьку Церкву. Корпус Охорони Пограниччя примушував прикордонні села до переходу на римо-католицтво. Будь-які надії на «нормалізацію» провалилися. Проти політики угоди виступили митрополит А. Шептицький, єпископи Г Хомишин, Й. Коциловський. Опозиція до «нормалізаційної» акції В. Мудрого, В. Целевича наростала в самій УНДО. В пресі проти неї виступили відомі ундівці — Кость Левицький, Мілена Рудницька, Дмитро Левицький, Степан Баран та ін.

На грунті заперечення політики «нормалізації», захисту національних прав народу йшло формування блоку українських партій і груп. В 1937 р. з представників від УСРП, ФНЄ, політичної жіночої організації «Дружина княгині Ольги» (виникла в 1938 р. замість забороненого польською владою Союзу Українок), а також опозиційних груп УНДО та УНО було утворено Український Координаційний Комітет (УКК). Як згадував І. Макух, головною метою УКК було «показати політичним чинникам Польщі, що «нормалізація» має за собою малу групу без значення в українському суспільстві, що воно не приймає таких вислідів «нормалізації»[1]. УКК спільно з єпископатом оголосив публічний протест проти шаленого наступу польської адміністрації на українське населення, тим самим було завдано остаточного удару по «нормалізації». В грудні 1938 р. дійшло до того, що від неї відмовилися самі організатори угоди.

Польсько-українське протиборство знову посилилося. Східні воєводства спливали кров'ю. Для зміцнення на «кресах» польського елементу власті провели у 1938 р. «пацифікацію» в Тернопільському воєводстві. На Холмщині приступили до примусового навернення місцевого населення до католицизму і нищення православних церков. З 389 на 1914 р. їх залишилось лише 51 (189 перетворено на костьоли, а 149 зруйновано). На захист Православної Церкви Холмщини і Полісся виступили українські посли. В обороні українських вірних Православної Церкви окремим пастирським листом звернувся митрополит А. Шептицький. Боротьба проти релігійних переслідувань мала широкий відгук у Європі.

У відповідь на новий погром українства ОУН посилила напади на війтів, солтисів, старост, осадників та поліційних урядовців. У липні 1937 р. під егідою націоналістів виник партизанський загін «Вовки», одночасно йшло формування «Поліської Січі». На Закарпатті ОУН

[1] Макух І. На народній службі. — Дітройт. — 1958. — С. 470.

створила двотисячну «Карпатську Січ», яка після проголошення самостійності Карпатської України стала її армією і в березні 1939 р. вчинила збройний опір угорським військам [1].

Війна уже збирала свої перші жертви. Держави і народи втягувалися в чергову світову трагедію. 1 вересня 1939 р. гітлерівська Німеччина напала на Польщу. Президент Мосціцький разом з генштабом через Станіслав, Коломию і Кути подались до Румунії. 17 вересня Червона Армія перейшла Збруч. У багатостраждальній історії краю настала нова тривожна і незвідана доба.

---

[1] Мірчук П. Нарис історії ОУН. Т 1. — Мюнхен—Лондон—Нью-Йорк. — 1968. — С 553—557.

ПІСЛЯМОВА

Вивчення історичного літопису українського народу переконує в тому, що боротьба за визволення від чужоземного поневолення і побудову соборної суверенної Української держави становила основний зміст українського суспільно-політичного руху протягом XIX—XX століть.

Активну участь у цій боротьбі брало населення західноукраїнських земель, зокрема Галичини. Всупереч політиці денаціоналізації численних іноземних загарбників, які прагнули в зародку задушити найменші прояви українського політичного і культурного життя, кращі представники народу з покоління в покоління своєю самовідданою, жертовною працею здобували природне право на свободу і щастя.

Розвиваючи у важких умовах іноземної окупації народну освіту, літературу й мистецтво, творячи різноманітні політичні, громадські, культурні та наукові організації, товариства й установи, галицькі українці спиралися на всебічну підтримку єдинокровних братів з-над Дніпра.

Спільними зусиллями передової громадськості всіх частин українського народу Галичина в силу історичних обставин перетворилася в місце зосередження всеукраїнського культурного і національно-політичного руху. Головну його мету західноукраїнські селяни, робітники, інтелігенція вбачали у злитті всіх українських

земель в єдину Українську державу — гаранта свободи і незалежності, запоруки духовного і матеріального розвитку народу.

Долаючи на шляху до цієї мети численні труднощі і незгоди, український народ вистояв, зміцнів, набув досвіду, організованості й тим самим засвідчив перед усім світом невмирущість українства, незнищенність його визвольних змагань.

Заповітна мрія десятків поколінь українського народу збулася 24 серпня 1991 р., коли Верховна Рада України проголосила «створення самостійної Української держави — України»[1]. Прагнення народу до волі та своєї державності було підтверджене 1 грудня 1991 р. Всеукраїнським референдумом. Утворення Української держави стало закономірним наслідком багатовікової національно-визвольної боротьби народу, торжеством історичної справедливості. Збулися пророчі слова українського національного гімну:

А завзяття, праця щира свого ще докаже,
Ще ся волі в Україні пісенька розляже.
За Карпати відіб'ється, згомонить степами,
України слава стане поміж народами.

---

[1] Галичина. — 1991. — 27 серпня.

ЗМІСТ

Передмова 3—7

I. ПОЧАТКИ ВІДРОДЖЕННЯ **8—47**

1. НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ 8—19

Галичина в нових історичних умовах 8
Політика австрійського уряду в Галичині 11
Польсько-українські стосунки. Виступи селян 14
Таємні революційні організації 16
Провісники національного відродження 18

2. ГАЛИЦЬКІ БУДИТЕЛІ 20—29

Початки національного відродження в Україні 20
«Руська трійця» 21
Суспільні погляди «Трійці» 24
Стосунки «Трійці» з слов'янськими діячами 27

3. «ВЕСНА НАРОДІВ» У ГАЛИЧИНІ 30—41

Новий суспільно-політичний рух в Україні 30
Революція в Австрії 31
Скасування панщини 32
Політичне відродження. Головна Руська Рада 32
Слов'янський конгрес у Празі 35
Перші виборн. Українські депутати у парламенті 36
Культурно-освітній рух. З'їзд українських учених 38
Наступ реакції. Повстання у Львові 39
Селянське ополчення 40
Руський батальйон гірських стрільців 40

4. РЕАКЦІЯ ПРОТИ ВІДРОДЖЕННЯ 42—47

Посилення польських впливів у Галичині 42
Москвофільство 44

II. НОВІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ РУХИ **48—57**

1. НАРОДОВЦІ І МОСКВОФІЛИ 48—57

Громади в Україні 48
Поезія Т. Шевченка у Галичині 49
Зародження народовського руху 50
«Просвіта» 52
Панівне становище польської шляхти у Галичині 53
Москвофільський рух 54
Угодова акція народовців 56

2. ЗАРОДЖЕННЯ РАДИКАЛЬНОГО РУХУ 58—66

Посилення консервативно-москвофільського табору 58
Криза народовського руху 59

Михайло Драгоманов і його суспільно-політичні погляди 60
Радикали 63
Пробудження народних мас 66

3. НОВА ХВИЛЯ ПОСТУПУ 68—75

Загострення польсько-українських стосунків 68
Криза москвофільства 69
Народна Рада 70
Радикальний рух міцніє 72

III. **НА ПЕРЕЛОМІ** 76—98

1. ПОЧАТОК ОРГАНІЗОВАНОЇ БОРОТЬБИ 76—83
Створення радикальної партії 76
«Нова ера» 80
Освіта й організація мас 82

2. ГАЛИЧИНА: ТВЕРДИНЯ НОВОГО УКРАЇНСТВА 84—98

Культурно-освітній та господарський рух 84
Ідея політичної самостійності України 87
Боротьба навколо виборів 90
Утворення партійно-політичної системи 93

IV. **НОВА ГАЛИЧИНА** 99—108

1. НАРОДНІ МАСИ В РУСІ 99—108

Польсько-українське протиборство 99
Селянський страйк 1902 р. 102
Боротьба за український університет у Львові 104
Рух за реформу виборчої системи 104

2. НАПЕРЕДОДНІ ВОЄННОЇ БУРІ 109—120

Посилення національно-визвольного руху 109
Антиукраїнська політика царської Росії напередодні війни 112
Рух за консолідацію сил 116

V. **В ОГНІ ВОЄН, РЕВОЛЮЦІЙ І ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ** 121—152

1. ГАЛИЦЬКА ГОЛГОФА 121—133

Початок війни. Головна Українська Рада 121
Погром українства в Галичині 123
Легіон Українських Січових Стрільців 127
Загальна Українська Рада 128
Українська Народна Республіка і Галичина 130

2. ВЕЛИКИЙ ЗРИВ 134—152

Українська Національна Рада 134
Проголошення української державності в Галичині 135
Листопадовий зрив. ЗУНР 136
Польсько-українська війна 139
Створення Української Галицької Армії 140
Окупація Буковини і Закарпаття 141
Злука ЗУНР і УНР 142
Державне будівництво 145
Внутрішня політика ЗО УНР 146
Суспільно-політичне життя 148
Становище на фронті. Окупація Галичини 151

VI. МІЖВОЄННА ДОБА 153—165

1. ПРОТИ ПОЛЬСЬКОГО ЯРМА 153—165

Політика польського окупаційного режиму 153
Національно-визвольна боротьба 155
Червона армія в Галичині. Галревком 156
Проблема Галичини на міжнародній арені 158
Антиокупаційний рух. Утворення Української Військової Організації 158
Партійно-політичні відносини 160
Бойкот перепису і виборів 162
Рішення Ради послів 15 березня 1923 року про анексію Галичини 165

2. ПЕРЕГРУПУВАННЯ СИЛ 167—181

Політика ендеків і пілсудчиків 167
Розмежування сил в УНТП. УНДО. 169
Християнсько-суспільний рух 172
Від УВО до ОУН 172
Соціалістично-радикальний рух 174
Заборона УСДП 175
Утворення «Сельробу» 176
Чергова криза в КПЗУ 176
Угодовці та москвофіли 177
Визвольний рух народних мас 178

3. ТРИВОЖНІ ТРИДЦЯТІ 182—193

Наступ санаційної диктатури 182
«Пацифікація» 183
«Німі» вибори 1930 р. 184
Українські католицькі партії 184
Активізація ОУН 185

Підготовка Всеукраїнського Національного Конгресу 187
Угодовська акція УНДО 188
Криза в таборі лівих сил 189
Консолідація сил 191
Післямова 194—195

Микола Кугутяк

ГАЛИЧИНА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. — 1939 р.)

Відповідальний за випуск **П. С. Федорчак.**

Здано до складання 11.02.93. Підписано до друку 23.03.93.
Формат 84×108/32. Папір етикетний. Гарнітура літерат.
Друк. високий. Умов. друк. арк. 14,07. Умов. фарб.-відб. 14,07.
Тираж 10000 прим. Зам. 7012. Ціна договірна.

Чернівецька обласна друкарня.
274018, м. Чернівці, вул. Головна, 200.